

Karabük İslami İlimler Dergisi

Journal of Islamic Sciences in Karabuk University

MUTALAA

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ - KARABUK UNIVERSITY

mutalaa

ISSN: 2791-8025

Cilt: 3 Sayı: 1 (Haziran, 2023) **Volume: 3 Issue: 1** (June, 2023)

Kuruluş Tarihi: 2021 **Founded In: 2021**

Kapsam: Dini Araştırmalar, İslam Araştırmaları **Scope:** Religious Studies, Islamic Studies

Periyot: Yılda 2 Sayı (Haziran & Aralık) **Period:** Biannually (June & December)

Yayın Dili: Türkçe & İngilizce & Arapça **L. Publication:** Turkish & English & Arabic

Mutalaa ulusal ve hakemli bir dergidir.

The Journal of Mutalaa is an national peer reviewed journal.

Yayın Politikası | Publishing Policy

Makaleler, İngilizce başlık, öz (en az 150 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram) ve [İSNAD Atıf Sistemi](#)'ne uygun olarak hazırlanan kaynakça içerir. Dergi en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemini uygulamaktadır. Dergide yayınlanan makalelerin telif hakları Karabük Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dekanlığı'na, hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Articles contain an English title, an abstract (at least 150 words), keywords (at least 5 concepts) and a bibliography prepared with [The ISNAD Citation Style](#). The journal uses double - blind review fulfilled by at least two reviewers. Copyrights of the articles published in the journal belongs to the Dean of the Faculty of Islamic Studies of Karabuk University; and the legal responsibility belongs to the authors.

İrtibat | Contact

Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, 78050, Karabük

Karabük Univ. Fac. of Islamic Studies, 78050, Karabük/Turkey

mutalaa@karabuk.edu.tr

Tel: (90 370) 418 67 00 Fax: (90 370) 418 93 17

<http://mutalaa.karabuk.edu.tr/>

Sahibi | Owner
Prof. Dr. Abdulcebbar Kavak

Baş Editör | Editor in-Chief
Doç. Dr. Şükrü Maden

Yazı İşleri Müdürü | Responsible Manager
Seyit Kılınçer

Alan Editörleri | Field Editors

Arş. Gör. Dr. Yusuf Karatay yusufkaratay@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Arş. Gör. Ayşenur Kumaş aysenurkumas@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Arş. Gör. Hacer Gergin hacergergin@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Arş. Gör. Oğuz Bozoğlu oguzbozoglu@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Arş. Gör. Rezzan Karatay rezzankaratay@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Arş. Gör. Şevket Enes Samancıoğlu s.enessamancioglu@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Arş. Gör. Uğur İncebilir ugurincebilir@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Abdulcebbar Kavak akavak@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Prof. Dr. Murat Şimşek muratsimsek@marmara.edu.tr
Marmara University, Institute of Islamic Economics and Finance, Istanbul/Turkey
Prof. Dr. Eşref Altaş esref.altas@medeniyet.edu.tr
Istanbul Medeniyet University, Faculty of Arts and Humanities, Istanbul/Turkey
Prof. Dr. Hasan Kayıklık hkayiklik@cu.edu.tr
Cukurova University, Faculty of Theology, Adana/Turkey
Doç. Dr. Alaeddin Gültekin aladdingultekin@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Doç. Dr. Ayhan Işık ayhanisik@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Doç. Dr. Fikret Gedikli fikret.gedikli@atauni.edu.tr
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum/Turkey
Doç. Dr. Hakan Uğur hakanugur1@gmail.com
Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology, Konya/Turkey
Doç. Dr. Hamdi Kızılar hamdikiziler@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Doç. Dr. Mahmut Kelpetin mahmut.kelpetin@marmara.edu.tr
Marmara University, Faculty of Theology, Istanbul/Turkey
Doç. Dr. Mahmut Samar mahmut.samar@asbu.edu.tr
Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Ankara/Turkey
Doç. Dr. Muhammed Akdoğan el-hadimi@hotmail.com
İzmir Katip Celebi University, Faculty of Islamic Sciences, İzmir/Turkey
Doç. Dr. Mustafa Selim Yılmaz msyilmaz@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Doç. Dr. Mustafa Yiğitoğlu mustafayigitoglu@ibu.edu.tr
Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology, Bolu/Turkey
Doç. Dr. Nevzat Sağlam nevzat.saglam@medeniyet.edu.tr
Istanbul Medeniyet University, Faculty of Theology, Istanbul/Turkey
Doç. Dr. Ömer Faruk Habergötiren ofhabergotiren@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey

Doç. Dr. Tuğrul Tezcan ttezcan@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Doç. Dr. Umut Kaya umutkaya58@hotmail.com
Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul/Turkey
Doç. Dr. Zeliha Öteleş zoteles@adiyaman.edu.tr
Adiyaman University, Faculty of Islamic Sciences, Adiyaman/Turkey
Doç. Dr. Zeynep Özcan zeynepozcan@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Şimşek ayse.simsek@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Esra Yıldız esra.yildiz@yaloa.edu.tr
Yalova University, Faculty of Islamic Sciences, Yalova/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Sami Çöllüoğlu mscolluoglu@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Naim Naimi naimnaimi@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Göregen mustafagoregen@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yıldız mustafayildiz@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Nurgül Karayazı nurgulkarayazi@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Yakup Koçyiğit yakupkocycigit@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr. Burhan Baltacı baltaci@kastamonu.edu.tr
Kastamonu University, Faculty of Theology, Kastamonu/Turkey
Prof. Dr. Eşref Altaş esref.altas@medeniyet.edu.tr
İstanbul Medeniyet University, Faculty of Arts and Humanities, İstanbul/Turkey
Prof. Dr. Fahrettin Atar fahrettinatar@karabuk.edu.tr
Retired Professor of Islamic Law
Prof. Dr. Saim Kayadibi saimkayadibi@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Management, Karabük/Turkey
Doç. Dr. Ercan Şen ercansen@aku.edu.tr
Afyon Kocatepe University, Faculty of Islamic Sciences, Afyon/Turkey
Doç. Dr. Hakan Uğur hakanugur1@gmail.com
Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology, Konya/Turkey
Doç. Dr. Hamdi Kızılar hamdikiziler@karabuk.edu.tr
Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey
Doç. Dr. Mahmut Kelpetin mahmut.kelpetin@marmara.edu.tr
Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul/Turkey
Doç. Dr. Mustafa Celil Altuntaş mcaltuntas@istanbul.edu.tr
İstanbul University, Faculty of Theology, İstanbul/Turkey
Doç. Dr. Umut Kaya umutkaya58@hotmail.com
Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Tabakoğlu mehmettabakoglu@ibu.edu.tr
Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology, Bolu/Turkey

Açık Erişim Politikası | Open Access Policy

Mutalaa, içeriğine anında ücretsiz açık erişim imkânı sunmaktadır.
Mutalaa, offers immediate free open access to its content.

Dizgi ve Tasarım | Typesetting and Design

Oğuz Bozoğlu

**İSAM İlahiyat Makaleleri Veri Tabanı / ISAM
Articles on Theology Database**

Indexing start: 31.08.2021 Volume/Issue: 1/2

İçindekiler / Contents*

*(Dergide yayımlanan yazılar, kabul tarihlerine göre sıralanmaktadır.)

ii-v	Jenerik
vi	İçindekiler
Araştırma Makaleleri - Research Articles	
1-23	Nefise Kuloğlu-Recep Demir Tefsîru'l-Menâr'ın Ulûmu'l-Kur'an'ın Bazı Konularına Tartışmalı Yaklaşımı <i>Tafsîr al-Manâr's Approach to Some Controversial Issues of Quranic Sciences</i>
Kitap Kritikleri - Book Reviews	
24-25	İbrahim Usta (Kritik Eden: Merve Aktaş) <i>İslâm Öncesi Arap Mitolojisi</i>
26-30	Abdullah Çolak (Kritik Eden: Mehmet Ergün-Muhammet Abdülmecit Karaaslan) <i>İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları</i>
31-34	Saadettin Özdemir-Mustafa Başkonak (ed.) (Kritik Eden: Nazıhah Nazıhah) <i>Özel Eğitimde Din Eğitimi El Kitabı</i>
35-38	Ahmet Şahin Ak (Kritik Eden: Muhammed Naim Naimi) <i>Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları</i>
39-44	Abdulcebbar Kavak (Kritik Eden: Habibe Erkut) <i>Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidilik</i>
Vefeyât - Obituary	
45-51	Şükrü Maden <i>Kur'an'ın Tefsirine Adanmış Bir Ömür Musa Özdağ (1953-2023)</i>

Tefsîru'l-Menâr'ın Ulûmü'l-Kur'ân'ın Bazı Tartışmalı Konularına Yaklaşımı*

Nefise Kuloğlu
Recep Demir

Öz

Konu ve Amaç: Modern dönemde Batı ile yüzleşmenin dini ilimler alanına yansımalarının görülebileceği eserlerden biri Tefsîru'l-Menâr'dır. Geleneksel tefsir anlayışına ve Kur'ân'ı yorumlama vasıtalarının tefsirlerde işgal ettiği konuma eleştiriler yönelen ve modern dönem tefsirine önemli ölçüde etki eden bu eserin ulûmü'l-Kur'ân konularına nasıl yaklaştığı önem arz etmektedir. Bu çalışmada, ulûmü'l-Kur'ân özelinde üzerinde sıkça tartışmaların yaşandığı nesh, müteşâbih ve kıssalarla ilgili Tefsîru'l-Menâr'ın yaklaşımı tespit edilerek literatüre katkı sunmak amaçlanmıştır.

Yöntem: Konunun daha iyi anlaşılması adına öncelikle ulûmü'l-Kur'ân kavramı literatür taraması yapılarak ele alınmış, daha sonra Muhammed Abduh ve Reşid Rızâ'nın ortak eseri olan Tefsîru'l-Menâr'ın genel özelliklerine yer verilmiştir. Eserde ulûmü'l-Kur'ân bahisleri müstakil başlıklar altında ele alınmadığı için araştırmanın ana unsuru olan konulara müellifin yaklaşımını tespit etmek, tefsirin tamamının metin analiz yöntemiyle gözden geçirilmesini zaruri kılmıştır. Bu çerçevede konuların geçtiği âyetler tespit edilmiş, makalede yer verilmek üzere müelliflerin bakış açısını temsil edecek nitelikteki örnekler seçilmiştir.

Bulgular: İslah ve tecdit hareketine özgü yorum ve düşünceleri barındıran Tefsîru'l-Menâr, tefsiri yapılacak âyetlerin seçiminden yorum araçlarını kullanım keyfiyetine kadar birçok hususta klasik tefsirlerden farklı bir mahiyet arz etmiş, bu farklılık tartışmalı konulara bakışa da yansımıştır. Kur'ân'ı hidayet merkezli okuma çağrısını her fırsatta tekrar eden Tefsîru'l-Menâr, Kur'ân'ı anlama metotlarının yeniden ele alınmasına vesile olmuştur.

Sonuç: Tefsîru'l-Menâr'ın nesh, müteşâbih ve kıssalar bahislerindeki yaklaşımı sonraki tefsir ve ulûmü'l-Kur'ân kaynaklarını etkilemiş, çeşitli noktalarda eleştirilerin hedefi olsa da İslami literatüre önemli katkılar sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tefsîru'l-Menâr, M. Abduh, Reşit Rıza, Ulûm'ül-Kur'ân, Modern Dönem

* Bu makale Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Tefsîru'l-Menâr'da Ulûmü'l-Kur'ân Konularına Yaklaşım" ismiyle hazırlanan yüksek lisans tezinden yararlanılarak kaleme alınmıştır.

Öğr. Gör., Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Bartın, nkuloglu@bartin.edu.tr
Teaching Assistant, Bartın University, Faculty of Islamic Sciences, Bartın/Turkey
Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Samsun, recep.demir@omu.edu.tr
Professor Doctor, Ondokuz Mayıs University, Faculty of Theology, Samsun/Turkey

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Kuloğlu, Nefise-Demir, Recep. "Tefsîru'l-Menâr'ın Ulûmü'l-Kur'ân'ın Bazı Tartışmalı Konularına Yaklaşımı." *Mutalaa* 3/1 (Haziran 2023), 1-23.

ORC ID: orcid.org/0009-0000-3835-0880

ROR ID: ror.org/03te4vd35

ORC ID: orcid.org/0000-0002-7582-3437

ROR ID: ror.org/028k5qw24

DOI: doi.org/10.5281/zenodo.8077393

Geliş tarihi: 25.03.2023

Kabul tarihi: 15.06.2023

Tafsir al-Manar's Approach to Some Controversial Issues of Quranic Sciences

Abstract

Subject and Purpose: *Tafsir al-Manar* is one of the works in which the reflections of the confrontation with the West on the field of religious sciences in the modern era can be seen. It is important how this work, which criticizes the traditional understanding of tafsir and the position occupied by the interpretive means in tafsir, and has significantly influenced tafsir of the modern era, deals with the issues of Qur'anic sciences. In this study, it is aimed to contribute to the literature by ascertaining the approach of the work to the issues of *naskh* (abrogation), *mutashabih* (ambiguous verses) and *qisas* (Qur'anic parables), which are frequently debated.

Method: For a better understanding of the subject, firstly, the concept of '*ulüm al-Qur'an*' (Qur'anic sciences) is discussed by reviewing the relevant literature, and then the general features of *Tafsir al-Manar*, the joint work of Muhammad 'Abduh and Rashid Rizā, are provided. Since the topics of '*ulüm al-Qur'an*' are not dealt with separately by the work in question, reviewing the entire book with textual analysis method is deemed necessary in order to determine the authors' approach to the issues which are the focal points of the research. The verses related to the topics have been identified, and among them, examples which relate to the authors' points of view have been selected.

Results: Containing interpretations and thoughts specific to the *islah* (reform) and *tajdid* (renewal) movement, *Tafsir al-Manar* has a different nature from classical tafsirs in many aspects, from the selection of the verses to be interpreted to the use of interpretive means, and this difference can be also detected in their perspectives on controversial issues. Repeating the call to the guidance centred reading of the Qur'an at every opportunity, *Tafsir al-Manar* has conducted to reconsideration of the methods of understanding the Qur'an.

Conclusions: *Tafsir al-Manar*'s approach to the issues of *naskh*, *mutashabih* and *qisas* has influenced the subsequent sources of tafsir and Qur'anic sciences. Although it has been criticized at various points, it has made important contributions to Islamic literature.

Keywords: Tafsir, *Tafsir al-Manar*, Muhammad Abduh, Rashid Rida, Quranic Sciences, Modern Era

Giriş

İnzalinden bugüne kadar Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması İslâm toplumunun en çok zihin yordduğu ve mesai harcadığı meselelerden biri olmuştur. Kur'an'ı anlama ve yorumlama ameliyesi bugüne kadar kesintisiz sürmüş, bununla birlikte tarihsel süreç içerisinde tefsir faaliyeti yöntem ve yorum araçları bakımından farklılık arz etmiştir. Bu tarihsel süreçte Kur'an'ı ilk muhataplarının anladığı gibi anlamak ve yorum faaliyetinde keyfi kanaatlere düşmemek adına birtakım kıstaslar ihdas edilerek Kur'an İlimleri geliştirilmiştir. Klasik dönemden itibaren tefsir eserleri keyfiyetleri bakımından farklı olmakla beraber bu ulümül-Kur'an'ın etrafında pek çok hususu ele almışlar ve onun çerçevesini genişletmişlerdir. Müfessirler de Kur'an'ın anlaşılmasına hizmet etmek üzere çeşitli bakış açıları ve ihtisaslarına göre farklı yöntemler geliştirmişler, bu durum tefsir ilminde çeşitli yöntemlerin ve ekollerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Menâr ekolü, eski ihtişamını yitiren ve Batı karşısında 19. yüzyılın sonlarından itibaren ciddi anlamda irtifa kaybeden İslâm dünyasının içine düştüğü çok yönlü problemleri teşhis etmeyi, çöküşe yol açan etkenler üzerinde fikir yürütmeyi ve çözüm yollarını göstermeyi amaçlamış, çarenin Kur'an'ın indiriliş amacına uygun olarak yorumlanmasında olduğu kanaatini dillendirmiştir. Bu ekole göre İslâm dünyasının yaşadığı çözülme ve gerilemeden kurtulmak, İslâm'ın doğru şekilde anlaşılabilmesine bağlıdır. Muhammed Abduh'un (ö. 1849-1905) zemin hazırladığı ve onun öğrencisi Reşid Rizâ'nın (ö. 1865-1935) fiilen kurucusu olduğu bu çağdaş akılcı ekol, son dönem tefsir

çalışmalarında yeni bir çığır açmış,¹ daha sonra bu ekolün görüşlerini somut hale getiren *Tefsîru'l-Menâr* ismiyle maruf bir eser ortaya çıkmıştır. *Tefsîru'l-Menâr*'ın müelliflerinden biri olan Abduh, düşünceyi taklitten kurtarmanın gereğine vurgu yapıp akla geniş hürriyet veren bir bakış açısıyla hareket etmiştir. Bu sebeple o, akli ön plana çıkarıp ona geniş bir hürriyet alanı tanıma yönünden Mu'tezilenin bir uzantısı olarak da değerlendirilmiştir.²

Bu çalışmada geleneksel tefsir anlayışını ve Kur'ân'ı yorumlama vasıtalarının kullanım keyfiyetini çeşitli yönlerden eleştiren³ *Tefsîru'l-Menâr*'ın Kur'ân ilimlerine nasıl yaklaştığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ulûmü'l-Kur'ân'ın bütün başlıklarına yer vermek makalenin boyutlarını aşacağı için ele alınan konular, özellikle modern dönemde üzerinde tartışmaların yoğunlaştığı nesh, müteşâbih ve kıssalar bahisleriyle sınırlandırılmıştır. Öncelikle konunun anlaşılmasına zemin teşkil etmesi maksadıyla *Tefsîru'l-Menâr*'ın genel özelliklerine değinilmiş sonra da ulûmü'l-Kur'ân'ın kavramsal çerçevesi üzerinde durulmuştur. Çalışmanın temelini oluşturan *Tefsîru'l-Menâr*'ın nesh, müteşâbih ve kıssalar konusundaki yaklaşımı ortaya konulduktan sonra elde edilen sonuçlar ifade edilerek makale sonlandırılmıştır.

1. Tefsîru'l-Menâr'ın Genel Özellikleri

Eserin asıl ismi *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm* olmakla beraber ilk olarak Reşîd Rızâ'nın yayımladığı *Mecelletü'l-Menâr*'da tefrika edilmesiyle *Tefsîru'l-Menâr* ismiyle meşhur olmuştur. Rızâ, hocası Muhammed Abduh'a, klasik tefsirlerden farklı, yaşanan çağın ihtiyaç ve beklentilerini karşılayacak güncel bir tefsir yazması konusunda ısrar etmiş, nihayet Abduh bu teklifi kabul ederek Ezher'de 1899 yılında başladığı tefsir derslerine 1905 yılı Muharrem ayında vefatına kadar devam etmiş, bu süre zarfında ancak Nisâ Süresi 125. âyete kadar gelebilmiştir. Reşîd Rızâ tefsir dersleri esnasında tuttuğu notları bilahare temize çekip Abduh'un tashihine sunmuş ve derslerin başlamasından bir yıl sonra *Menâr Dergisi*'nde tefrika etmiştir.⁴ Abduh'un vefatından sonra çalışmayı devam ettiren Reşîd Rızâ, Yûsuf sûresinin 52. âyetine kadar tefsir edebilmiş, 1935'te vefat etmiştir. Ortaya çıkan eser ise Kahire'deki el-Menâr matbaasında 11 cilt olarak neşredilmiştir.⁵

Tefsîru'l-Menâr'ın girişinde⁶ eserde takip edilen metot bağlamında Kur'ân'ın tefsiri esnasında ön planda tutulması gereken hedefin; insanları dünya ve âhiret mutluluğuna ulaştıracak yola rehberlik eden Kur'ân'ın anlaşılmasına hizmet etmek olduğu vurgulanmıştır.⁷ Kur'ân'ın tamamının tefsir edilmeye ihtiyacının olmadığı ifade edilen eserde, bugüne kadar yazılan tefsirlerin çoğunluğunun okuyucusunu Kur'ân'ın yüce hedeflerine ulaşmaktan alıkoyduğu, bazı tefsirlerin sarf ve nahiv kurallarına, i'raba, meânî ilminin nüktelerine, beyan ıstılahlarına, edebî sanatların detaylarına dalarak Kur'ân ile okuyucu arasına engel oluşturdukları şikayeti dile getirilmiştir.⁸ Menâr ekolü,

¹ Enver Arpa, "Tefsir'de Çağdaş Akılcı Ekol", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2019), 917.

² Abdullah Mahmud Şehâte, *Menhecu'l-İmam Muhammed Abduh fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Resâilü'l-Câmia, 1984), 13; Arpa, "Tefsir'de Çağdaş Akılcı Ekol", 902.

³ Eleştiriler için bk. Muhammed Abduh - Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)* (Kahire: Hey'etü'l-Mısriyye, 1990), 1/8-9.

⁴ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/11-14.

⁵ Reşîd Rızâ - Hayreddin Karaman, *Gerçek İslâm'da Birlik* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 96.

⁶ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/1-26.

⁷ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/10.

⁸ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/8.

eski tefsirlerin İsrâiliyat, mevzû hadisler ve hurafelerle dolu olmasını tefsir geleneğinin en büyük problemlerinden biri olarak görmüş, bunları rivayet edenlere ağır ithamlar yöneltmiştir.⁹ Ekolün bu noktadaki hassasiyeti kıyamet, deccal, Hz. İsâ'nın (a.s) nüzûlü gibi bazı konulardaki sahih rivayetleri reddetmelerine sebep olarak gösterilmiştir.¹⁰ Yine *Tefsîru'l-Menâr* müellifleri, klasik tefsirlerin usûlcülerin tahrîcleri, mukallit fakihlerin istinbatları, tasavvuf ehlinin te'villeri, mezheplerin taassubu, riyâzî ve tabiî ilimlerin gereksiz ayrıntıları ile doldurulduğuna dolayısıyla bu eserlerin okuyucuyu boğduğuna dair tefsir tarihine köklü eleştiriler getirmiştir.¹¹ Rızâ, bu sebeple te'lif ettiği tefsirinde ilmî ıstıhâlara çok değinilmediğini, i'rab hususiyetlerine, dil ve belâgat nüktelerine ihtiyaç dâhilinde yeterince yer verildiğini, âyetin anlaşılması için gerekli olmayan rivayetlerin zikredilmediğini, zikredilmesi gereken sahih rivayetlerin ise senetlerine yer verilmeden sadece kaynağına işaret edildiğini, her sınıftan okuyucu kitlesine hitap etmek amacıyla kolay bir üslup kullanıldığını beyan etmiştir.¹² Kısaca *Tefsîru'l-Menâr*, yorum araçlarını amaca dönüştürmeden asıl hedef olan insanlığının dinî ve ahlakî meziyetlerle donanmasına vesile olmayı kendine ilke edinmiştir.

Muhammed Abduh'la şifahî olarak başlayan bu tefsirinin daha sonra Reşîd Rızâ tarafından kaleme alınmış olması hasebiyle eserin kime nispet edileceği tartışılmıştır. *Tefsîru'l-Menâr*'ın metodunun ve bariz vasıflarının Abduh'un derslerinden kaynaklandığı eserde görülmekle birlikte Abduh ve Rızâ'nın farklı ihtisas ve eğilimleri tek bir kalemde çıkan eserin metodunu belli oranda etkilemiştir. Abduh, Kur'ân tefsirinde aklın esas olduğu bir yaklaşım sergilemiş, klasik tefsir otoritelerine bağlı kalmadan hareket etmeye çalışmıştır. O, sebep-i nüzûl ve lügavî tahliller gibi konularda zaman zaman *Tefsîru'l-Celâleyn'e* başvurmuş, bunun dışında farklı tefsirlere bakma ihtiyacı hissetmemiştir.¹³ Rızâ'nın hocasından farklı bir şey söylemediği, onun fikirlerini aynen aktardığı ifade edilse de¹⁴ onun zaman zaman Abduh'un görüşlerine katılmadığı hatta eleştirdiği noktalar dikkat çekmektedir.¹⁵ Yine Rızâ, hocasının metodundan farklı olarak sünnetle birlikte dilbilgisi ve ihtilâflı konuları daha geniş çerçevede incelemek suretiyle âyetleri tefsir etmeye çalıştığını ifade etmiştir.¹⁶ Rızâ, tefsirinde rivayete daha fazla önem vermiş, genel olarak âyetin açıklanmasında kesin hüküm vermek yerine tercihinin belirtmekle yetinmiş,¹⁷ hadis ilimleriyle iştigali ve selefî eğilimleri tefsire sirayet etmiştir.¹⁸ Neticede ortaya çıkan eserin, Abduh'un muhtasar ve aklî tefsirine karşılık Rızâ'nın muhtelif kaynaklardan yaptığı nakillerin yoğunlukta olduğu ansiklopedik bir tefsir niteliğinde olduğu söylenebilir.¹⁹

Tefsîru'l-Menâr'ın ıslah ve tecdit ekolüne özgü fikirleri ihtiva etmesi münasebetiyle bilinen anlamda bir tefsirden ziyade siyasi düzenden ekonomiye kadar hayatın her yönüyle

⁹ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/9-10.

¹⁰ Abdülhamit Birışık, "İsrâiliyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/201.

¹¹ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/8-9.

¹² Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/11.

¹³ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/14.

¹⁴ Hamid İnayet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, çev. Hicabi Kırılancıç (İstanbul: Yöneliş, 1991), 179.

¹⁵ Arpa, "Tefsir'de Çağdaş Akılcı Ekol", 909.

¹⁶ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/16.

¹⁷ M. Suat Mertoğlu, "Tefsîru'l-Menâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/298.

¹⁸ Mustafa Öztürk, "Neo-Selefîlik ve Kur'an -Reşîd Rızâ'nın Kur'an ve Yorum Anlayışı Üzerine", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2004), 81.

¹⁹ Mertoğlu, "Tefsîru'l-Menâr", 40/298.

ilgilenen tecdit hareketinin bir manifestosu mesabesinde olduğu ifade edilmiştir.²⁰ Müellifler, eserde klasik tefsir anlayışına ağır eleştiriler yöneltmiş olsalar da geleneksel formattan çok farklı bir ürün ortaya koyamadıkları, Abduh'un tefsir anlayışındaki aklın ziyadesiyle işlevsel hale getirilmesinin dışında bir farklılığın olmadığı tenkitini almışlardır. Bunun dışında mukaddimede tefsir yöntemleri arasında en güzeli olarak nitelendirilen Kur'ân'ı Kur'ân'la açıklama formülünün uygulamaya geçirilemediği²¹ ve eser boyunca belirli bir metodun takip edilemediği de *Tefsîru'l-Menâr'a* yöneltilen eleştiriler arasındadır.²² Eser, her ne kadar orijinalliği tartışılrsa da içtimaî tefsir alanında adından söz ettirmiş ve İslâm dünyasında kendisinden sonra yapılan Kur'ân ve tefsir çalışmalarını büyük ölçüde etkilemiştir.²³ Modern dönemde Türkiye'de yapılan çalışmalarda da bazen bizzat eserden iktibasları, bazen eserin izlerini taşıyan yaklaşımları görmek mümkündür.²⁴

2. Tefsîru'l-Menâr'ın Ulûmü'l-Kur'ân'ın Tartışmalı Bazı Konularına Yaklaşımı

Ulûmü'l-Kur'ân, Kur'ân-ı Kerîm'in sahih bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması faaliyetinde ihtiyaç duyulan birtakım ilimleri içermesi itibarıyla hem müstakil eserler yoluyla hem de tefsir mukaddimelerinde ve tefsirlerde ele alınmıştır. *Tefsîru'l-Menâr*, bu ilimleri mukaddimede müstakil bahisler altında işlememiş, âyetlerin tefsirinde yeri geldikçe değinmek suretiyle konulara açıklık getirmiştir. Eserin bu konulara yaklaşımını ele almadan önce ulûmü'l-Kur'ân'ın tanımını ve çerçevesini belirlemek uygun olacaktır.

2.1. Ulûmü'l-Kur'ân'ın Kavramsal Çerçevesi

Ulûmü'l-Kur'ân terkihi علوم القرآن kelimelerinden müteşekkil olup Kur'ân ilimleri manasında bir ıstılahtır. Ulûm ifadesi, bir şeyi bilme, tam anlamıyla idrak etme, ihata etme anlamındaki علم fiilinden türemiştir.²⁵ Ulûmü'l-Kur'ân ile Kur'ân'a farklı açılardan hizmet eden birçok ilmin kastedildiği ifade edilmiş,²⁶ bu kavram, Kur'ân'da yer alan ilimlerden ziyade Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması faaliyetinde kendisinin yardımına ihtiyaç duyulan ilimler anlamında terimleşmiştir.

Müstakil ulûmü'l-Kur'ân bahisleriyle alakalı ilk eserlerin te'lifi hicri I. asırdan itibaren başlamıştır. Ancak şumüllü manasıyla bu ıstilahın ilk olarak ne zaman kullanıldığı ile ilgili kesin bir tarihten bahsetmek zordur. el-Hûfi ismiyle meşhur olan Ali b. İbrahim b. Said'in

²⁰ Öztürk, "Neo-Selefilik ve Kur'an -Reşid Rıza'nın Kur'an ve Yorum Anlayışı Üzerine", 83.

²¹ Mustafa Öztürk, *Kur'ân ve Tefsir Kültürümüz* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 145.

²² Arpa, "Tefsir'de Çağdaş Akılcı Ekol", 910.

²³ Mertoğlu, "Tefsîru'l-Menâr", 40/298-299.

²⁴ Mesela modern dönemde kaleme alınan *Kur'ân Yolu* tefsirinde *Tefsîru'l-Menâr'a* sıkça atıflar yapıldığı görülmektedir. Bk. Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 2/306, 312, 326-327, 340, 358, 364, 762; 3/54, 137, 147, 160, 182, 186, 240. Yine Süleyman Ateş tarafından kaleme alınan *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* isimli eser de Menar ekolünden etkilenmiştir. Bk. Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 1/59-60, 144; 2/51. Ateş'in insanın yaratılışının başlangıcı, nesh, recm, kadın ve Ehl-i Kitab'ın uhrevî akıbetleri gibi konularla alakalı yorumlarında faydalandığı veya atıfta bulunduğu eserlerden biri de Abduh ve Reşid Rızâ'nın *Tefsîru'l-Menâr*'ıdır. (Bk. Mustafa Öztürk, "Çağdaşlık ve Çağdaş Dönem Kur'an Yorumlarına Genel Bir Bakış", *İslâmiyât* 7/4 (2004), 94.) Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak dini Kur'an Dili'ne yazdığı girişte de Menar ekolünün izleri hissedilmektedir. (Bk. Öztürk, "Neo-Selefilik ve Kur'an -Reşid Rıza'nın Kur'an ve Yorum Anlayışı Üzerine", 91.)

²⁵ Muhammed Murtaza el Hüseyîni el-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 2011), 7/475.

²⁶ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Matbaatü'l-Halebî, 1995), 1/38.

(ö. 430/1038) *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinin bu alanda ilk olduğuna dair kanaat olsa da²⁷ Subhî es-Sâlih (ö. 1926-1986) ulûmü'l-Kur'ân'ın tedvin edildiği tarihi hicri III. asrın başlarına götürerek bu kavramın önce Muhammed b. Halef el-Merzebân (ö. 309/921) tarafından *el-Hâvî fi ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserde kullanıldığını ifade etmiştir.²⁸ Bedreddîn ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) telif ettiği *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân* ise bu alanda geniş muhtevasıyla kendinden sonrakilere kaynaklık etme bakımından en önemli eserdir.

Tedvin edilen ilk eserlerde ulûmü'l-Kur'ân terimi kullanılmış ancak tanımı yapılmamıştır. Bu terime dair tanımlar sonraki dönemlere ait olup aralarında nispi farklılıklar mevcuttur. Mesela ulûmü'l-Kur'ân kavramı için; Zürkânî (ö. 1367/1948) "Kur'ân'ın nüzûlü, tertibi, cem'edilmesi, kitâbeti, kırâati, nâsihi, mensuhu, i'cazı vb. açısından onunla ilgili konular"²⁹ tanımını yaparken, el-Akk'ın tanımı; "Kur'ân-ı Kerim'le alakası olan bilgi ve ilimlerin hepsine işaret eder."³⁰ şeklinde olmuştur. İsmail Cerrahoğlu'na göre ulûmü'l-Kur'ân, "Kur'ân'ın tefsiriyle alakalı olup Kur'ân-ı Kerim'in bünyesine ait ilimlerdir."³¹ Ortaya çıkan bu tanımlar çeşitlilik gösterse de Kur'ân'ın anlaşılmasına hizmet etmeleri ve birden fazla olmaları hepsinde ortak olarak vurgulanmaktadır. "İlimler" ifadesinin çokluğu ifade etmesi hasebiyle Kur'ân'a hizmet eden bu ilimlerin sayısını tespit etme noktasında âlimler birbirinden farklı rakamlar zikretmişlerdir. Mesela Zerkeşî, Kur'ân ilimlerinin sayıyla sınırlandırılmasının mümkün olmadığını ve muhtevalarının nihaî noktasına ulaşmaya insanın ömrünün yetmeyeceğini dile getirmiş, bu ilimlerden 47 tanesine eserinde yer vermiştir.³² Sonuç olarak Kur'ân'a çeşitli yönleriyle çok sayıda ilmin hizmet ettiği malum olmakla birlikte ulûmü'l-Kur'ân ile muhtevası, müfredatı ve kaynağı bakımından gayesi yalnızca Kur'ân'ın anlaşılmasına yardım eden ilimler kastedilmektedir.

2.2. Tefsîru'l-Menâr'da Nesh

Lügatta "değiştirmek, bozmak, yazmak, bir yere nakletmek, izale etmek" anlamına gelen ve نَسَخ fiilinden türeyen "nesh" kelimesi,³³ istilahta şer'î bir hükmün, yine şer'î bir delille kaldırılması anlamını taşımaktadır.³⁴ Neshin ıstılah anlamıyla alakalı farklı görüşler de ileri sürülmüş, selef ulemâsı arasında bilhassa sahâbe ve tabiûn tarafından mutlâkın takyidine, mücmelin beyanına, umûmun tahsisine, hatta istisnaya bile nesh denildiği ifade edilmiştir.³⁵ Müteahhirûn âlimler dönemi ve sonrasında neshin anlamı değişerek daralmış, kelime "şer'î bir hükmün, yine şer'î bir delil ile kaldırılması" şeklinde ıstılahî anlam kazanmıştır.³⁶ İslâm âlimlerince klasik literatürde neshin aklen câiz olup şeriatta vâki' olduğu hususunda fikir birliğinin mevcut olduğu, sadece Ebû Müslim el-İsfahânî'nin (ö. 322/934) neshin aklen câiz olduğunu kabul ettiği ama Kur'ân'da neshin vâki'

²⁷ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/54.

²⁸ Subhî es-Sâlih, *el-Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân* (Dâru'l-İlmi li'l-Melayîn, 2000), 124.

²⁹ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/42.

³⁰ Hâlid Abdurrahman el-Akk, *Usûlü't-Tefsir ve kavâidühü* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2003), 39.

³¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 115.

³² Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005), 1/30.

³³ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, thk. Muhammed Avad (Beyrut: Dâru'l-İhyâ, 2001), 7/181-182; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. el-Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sâdr, 1993), 13-14/242; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 6/161; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi*, ed. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2011), 2/1331.

³⁴ Ebû İshak eş-Şâtübî, *el-Muvâfakât*, çev. Mehmed Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 3/101.

³⁵ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 4/102.

³⁶ M. Sait Şimşek, *Kur'ân'da İki Mesele* (Konya: Kitap Dünyası, 2012), 87.

olmadığını savunduğu ifade edilmiştir.³⁷ el-İsfahânî'nin Kur'ân'da neshin varlığına karşı çıkmasının ardından konu tartışılmaya başlanmış, İslâm şeriatının önceki ilâhî hükümleri neshedip neshetmediği konusundan ziyade İslâm ahkâmının kendi bünyesinde bir neshin olup olmadığına dair farklı kanaatler ileri sürülmüştür. Nesh ile ilgili tartışmaların yoğunlaştığı alanlar, neshin pratik olarak vuku bulup bulmadığı, neshin kapsamı ve hangi âyetlerin neshe konu olduğu meseleleridir.³⁸ Konu tarihsel süreç içerisinde müstakil eserler yoluyla ele alındığı gibi tefsir mukaddimleri ve tefsir metinleri içerisinde de çeşitli yönleriyle işlenmiştir.

Reşîd Rızâ, ulûmü'l-Kur'ân konularına tefsirin giriş bölümünde değil, âyetlerin tefsiri esnasında değinmeyi tercih etmiştir. Nesh konusuna da kelimenin ilk geçtiği yer olan Bakara sûresinin106. âyetinin tefsirinde genişçe yer vermiştir. O ilk olarak söz konusu "ما تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّمَّا أَوْ مِثْلَهَا..." *Biz bir âyeti nesheder veya unutturursak ... âyetindeki "nesh" kelimesine dilciler tarafından verilen manaları, daha sonra da nesh konusunda müfessirlerin görüşlerini hocası Abduh'un dilinden aktarmıştır. Abduh, bir grup müfessirin bu âyette geçen neshi değiştirmek manasında kabul ettiklerini, bu durumda mananın "Biz bir âyetin yerine bir başka âyet koyarsak, şüphesiz bu yeni getirdiğimiz âyeti, değiştirdiğimiz önceki âyetten daha hayırlı yahut en azından onun benzeri kılarız." şeklinde olacağını ifade etmiştir. Böyle düşünenlere göre âyette tilavetin neshinden bahsedilmektedir ve unutmadan maksat âyetin okunmamasının emredilerek onun tamamen unutturulmasıdır. Bu yoruma katılmayan Abduh, birçok âlimin tercih ettiği ikinci bir görüş olarak burada nesh ile âyetin sadece hükmünün neshedilmesinin veya aynı anda hükmünün de tilavetin de neshedilmesinin kastedildiğini, âyetin sadece tilavetinin neshedilmesinin anlamının olmayacağını ve böyle bir duruma ihtiyacın hissedilmeyeceğini dile getirmiştir.³⁹*

Tefsîru'l-Menâr'da nesh konusuna yaklaşımın tespit edilmesi konusunda müfessirin bu âyete yaptığı yorum önemli bir imkân sağlamaktadır. Burada Rızâ, âyetin müteahhirün döneminde kazandığı istilâh anlamındaki neshten bahsetmediği kanaatini dile getirmiştir. Ona göre bu âyet Allah'ın neshe gücünün yettiğine, yahudilerin iddia ettikleri gibi nesh için Allah'ın kınanmayacağına delil olarak gelmiştir. "Bilmez misin, göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır." diye devam eden ifadeyle Allah hem yahudilere hem de onların iddialarından etkilenen mü'minlere hitap etmektedir. Ayrıca âyette geçen "gücü" ve "onu açıklamayı" ifadeleri, ahkâm âyetlerinin konusuna ve onları neshetmeye değil, ilim ve hikmeti anlatmaya daha uygundur. Rızâ buradaki "âyet" kelimesinin peygamberlerin desteklendiği deliller manasına geldiğini ve söz konusu âyetin Hz. Peygamberin Allah'ın elçisi oluşu hakkında şüphe uyandıran yahudilere hitap ettiğini dile getirmiştir. Ona göre burada yahudilerin 'Ona da Mûsâ'ya verilenin bir benzeri verilmeli değil miydi?' sözlerine karşılık Allah, gücünde ve mucizelerinde bir sınırın olmadığını ve bu mucizelerinin bazılarıyla kayıtlı olmadığını kesin bir dille ifade etmiş, "Gücü ve kudreti sınırsız olan Allah'ın bütün peygamberlerine bağışlayacağı ayrı ayrı âyetler vardır." demek istemiştir.⁴⁰ Rızâ, "Eğer bu âyette birtakım hükümlerin kendilerini nesheden hükümlerle değiştirilmesi kastedilseydi muhatabı küfürle tehdit etmek makul olamazdı." diyerek kanaatini dile getirmiş,⁴¹ burada bahsi geçen ahkâma konu olan "âyet" değil

³⁷ Ferhat Koca, "Nesh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/583.

³⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 145.

³⁹ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/342.

⁴⁰ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/344.

⁴¹ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/341-343.

peygamberlere delil olması için verilen mucize anlamında kullanılan “âyet” olduğunu, dolayısıyla neshi savunanlar için delil olamayacağını ifade etmiştir. Nesh ile kastedilenin Kur’ân’ın vaz’ettiği şer’î bir hükmü sonradan kaldırması olduğunu iddia edenlerin, bu görüşlerini ispat etmeye çalışırken vahyin unutulmasının caiz olduğunu savunmak zorunda kaldıklarına dikkat çeken Rızâ, bunun doğru olmadığına vurgu yapmıştır.⁴²

Rızâ’nın, sonraki dönemlerde ıstılahî bir anlam kazanan “nesh” kavramı ile ilgili yaklaşımı “hikmete muvafıktır, şeriatta caizdir ve gerçekleşmiştir” şeklindedir. Hz. Mûsâ (a.s.) şeriatının bazı hükümlerinin Hz. İsâ (a.s.) şeriatıyla ortadan kaldırmasını ve Kur’ân’ın geçmiş tüm şeriatları neshini bu bağlamda değerlendiren Rızâ, insanların menfaati için konulan amelî hükümlerin, zamanın değişmesi karşısında değişebileceğini; bütün mevcudâtı bilen ve her işinde hikmetli olan Allah’ın, zamana en uygun hükmü vaz’edeceğini ifade etmiştir. Yine o, bir şeriatın başka bir şeriatı neshetmesinin mümkün olması gibi şeriatın bazı hükümlerinin diğer bazı hükümlerini neshetmesinin de caiz olduğunu kabul etmiştir.⁴³ Bunun en bariz örneğinin kıblenin tahvilinden bahseden “قَدْ

نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ...” âyeti⁴⁴ olduğunu belirten Rızâ, Müslümanların namaz için ilk yıllarda Beytü’l-Makdis’i kible edindiklerini, daha sonra nazil olan bu âyetle beraber Mescid-i Harâm’a yöneldiklerini, namazda Beytü’l-Makdis’e dönme hükmünün neshedildiğini ve bu konuda ihtilafın olmadığını beyan etmiştir. O, kıblenin değişmesi meselesinde neshin mevcut olduğunu, ancak neshedilen hükmün daha önce inzâl olunan bir âyet olmadığını, bilakis âyet dışındaki bir emrin veya Hz. Peygamber’in içtihadının neshedildiğini belirtmiştir.⁴⁵ Yine Rızâ, “يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ

... لِلذَّكَرِ مِثْلَ مِثْلِ الْأُنثَيَيْنِ...”⁴⁶ âyetinin cahiliyede ve İslâm’ın ilk döneminde uygulanan miras hukukunu neshettiğine dikkat çekmiştir. O, İslâm’ın ilk dönemlerinde Hz. Peygamber’in sahâbe arasında tesis ettiği kardeşlik neticesinde onların birbirlerine mirasçı olduklarını hatırlatmış, söz konusu âyetin ve ferâize dair diğer âyetlerin gelişyle bu uygulamanın neshedildiğini kabul etmiştir.⁴⁷ Rızâ’nın neshedildiğini kabul ettiği her iki hükmün başlangıçta tilavet edilen bir âyetle sabit olan uygulama olmadığı görülmektedir.

Nesh mevzusunda asıl ihtilaf, Rızâ’ya göre Kur’ân ayetlerinin birbirini neshedebileceği görüşüdür. Konu ile alakalı el-İsfahânî’nin “Kur’ân’da neshedilmiş âyet yoktur.” sözüne atıfta bulunan Rızâ, onun neshedildiği kabul edilen her âyeti, bir çeşit tahsis veya te’vil ile izah edip doğru bir şekilde yorumladığını ifade etmiştir. Kendisi de tefsirinde mensuh kabul edilen âyetlerin neshedildiğini kabul etmeyişi delilleriyle izah etmiş, genellikle âyetin mensuh olmadığına işaret ederken “muhkem” tabirini kullanmıştır.

Rızâ, nesh konusundaki kanaatini ortaya koymuş, ancak âlimlerin birçoğunun âyetin hükmünün mensuh, ama bir hikmete mebni tilavetinin bâki olması anlamıyla neshin Kur’ân’da vâki’olduğunu kabul ettiklerinden bahsetmiştir. Ona göre, uygulamaya dayalı hüküm ihtiva eden iki âyet arasını birleştirmenin mümkün olmadığı düşüncesi müfessirleri “nesh”i imkân olarak kabul etmeye sevk etmiştir. Rızâ, akaid, faziletler ve kıssalarla ilgili âyetlerde nesh tartışmasının uygun olmayacağını, hadisin hadisle neshinin

⁴² Abduh - Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, 1/345.

⁴³ Abduh - Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, 2/111.

⁴⁴ el-Bakara 2/144.

⁴⁵ Abduh - Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, 2/112.

⁴⁶ en-Nisâ 4/11.

⁴⁷ Abduh - Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, 4/330.

Kur'ân'ın Kur'ân'la neshinden daha uygun olacağını, kıblenin değişmesinde olduğu üzere sünnetin Kur'ân âyetiyle neshinin caiz olduğunu ifade etmiştir. O, Kur'ân'ın mütevâtir bile olsa hadisle neshini mümkün görmemiş ve bunu büyük bir aykırılık olarak değerlendirmiştir. Hanefî ve Şâfi araştırmacılarından bazılarının mütevâtir hadisin Kur'ân'ı neshetmesinin caiz olduğunu dile getirmelerine karşılık hocası Abduh'un, "Bu konuyla ilgili Ebû Hanîfe'nin bir sözüne rastlamadım. Kur'ân'ın hadislerle neshedilmesi görüşünü kabul eden ilk kuşak Hanefî ve Şâfi usûlcüsü yoktur. Bu delili açık olan bir husustur. Âhad hadisler zannî delillerdir. Kur'ân ise tevâtüren nakledilmiştir ve yakîn ifade eder." dediğini nakletmiştir.⁴⁸ Rızâ, hadisin, onu te'yid eden bir Kur'ân âyeti olmaksızın Kur'ân'ı neshedemeyeceği görüşünün de aslında Kur'ân'dan bir âyetin hadis ile neshedilmesine karşı çıkmak amacıyla kullanıldığına dikkat çekmiştir.⁴⁹ Aksi halde bunun Müslümanın hafife almaması gereken Kur'ân'ın hüccetine denk olmayan bir delille Kur'ân âyetinin iptali anlamına geleceğine işaret eden Rızâ, sahâbeden herhangi bir âyetin haber-i vâhid ile neshedildiğine dair rivayetin nakledilmediğini, onların örfündeki neshin kapsamının genel olduğunu dile getirmiş, nesh ile ilgili sahâbeden gelen haberlerde anlatılmak istenenin daha ziyade tahsis olduğuna işaret etmiştir.⁵⁰ Rızâ, âyetlerin mensuh kabul edilmesinin altında yatan sebeplerle ilgili şu yorumları yapmıştır:

1. Sahâbenin ve selef âlimlerinin ıstılah anlamıyla değil, geniş anlamıyla kullandığı nesh kavramının ıstılahî manasıyla anlaşılması neticesinde mensuh kabul edilen âyetler vardır.⁵¹
2. Âyetlerin mensuh olduğu görüşünü yaygınlaştıran bir diğer husus, iki âyetin arasında bir uzlaşma sağlanamayacağı kanaatidir.⁵²
3. Kendi mezheplerine uymayan görüşleri mensuh kabul etme eğilimindeki bazı müfessirler, âyetlerin mensuh zannedilmesine yol açmıştır.⁵³
4. Haber bildiren âyetlerde nesh aklen caiz olmadığı halde bu tür âyetleri de mensuh kabul etme hatası yapılmıştır.⁵⁴
5. Mensuh âyetlerin sayısını artırmayı, bazıları ilimlerinin genişliğine delalet edeceğini zannetmişler, bunun için âyetleri mensuh kabul etmişlerdir.⁵⁵
6. Âyeti anlamayanların uydurduğu rivayetlerin tefsirlere girmesi âyetin mensuh zannedilmesine sebep olmuştur.⁵⁶ Rızâ'nın neshe nasıl yaklaştığı ve Kur'ân'da mensuh kabul edilen âyetlerle ilgili yorumu şu örneklerle daha iyi ortaya çıkacaktır:

Rızâ, " *كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى* " *Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı.*⁵⁷ âyetinin

⁴⁸ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 2/112.

⁴⁹ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 2/113.

⁵⁰ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 8/135; 9/514.

⁵¹ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 8/135; 9/514.

⁵² Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 4/378.

⁵³ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 7/188.

⁵⁴ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/344.

⁵⁵ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 2/121.

⁵⁶ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 4/17.

⁵⁷ el-Bakara 2/180.

miras âyeti⁵⁸ ile neshedildiğinin iddia edildiğini belirtmiş ancak bu görüşe şu delillerle itiraz etmiştir. 1. Bu âyet miras âyeti ile neshedilmemiştir. Çünkü bu iki âyette bulunan hükümler, mutlak ve mukayyedin birbiriyle çelişmesi cinsinden değildir. Bilakis bu iki âyet birbirinin hükmünü kuvvetlendirmektedir. 2. Bu âyetler arasında ıstılah anlamıyla bir neshten bahsedilebilmesi için mensuh âyetin önce, nâsîh âyetin sonra nazil olması gerekir. Oysa mirastan bahseden Nisâ sûresinin 12. âyetinin, Bakara sûresi 180. âyetten sonra nazil olduğunun delili yoktur. 3. Bu âyetin üslûbunun nesh ile çeliştiği görülmektedir. Zira Allah'ın insanlara yasa olarak koyduğu hüküm geçici olup neshedilecekse, o hüküm süreklilik arz eden bir hüküm üslûbuyla pekiştirilmez. Bu âyette ise vasiyetin muttakiler için bir hak olduğu zikredilerek onu değiştirenler ikaz ediliyor. 4. Miras âyetinde bahsedilen vasiyet, vâris olma niteliği taşımayanlar içindir. İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayet çerçevesinde âyeti, vâris olamayan anne-baba ve akrabalara tahsis etmek mümkündür. Böylece iki âyet bir noktada buluşmuş olur. Dolayısıyla âyetin hükmü geçersiz kılınmamıştır.⁵⁹

Rızâ, âlimlerden bazılarının boşanma esnasında kadına verilen mehrin alınmasını yasaklayan “وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا” ...*Hem siz eşlerinizle birleşmiş olduğunuz halde ve onlar da sizden sağlam bir söz almışken onu geri mi alacaksınız?*⁶⁰ âyetinin “... فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ...” ...*Şayet Allah'ın sınırına riayet etmemelerinden endişe ederseniz, kadının evlilikten kurtulmak için fidye vermesinde ikisi için de bir vebal yoktur.* ...⁶¹ âyetini neshettiğini kabul ettiklerine işaret etmiştir. Bu görüşü kabul etmeyen Rızâ, bir grup âlimin de bu âyeti nâsîh, Nisâ sûresi 21. âyeti mensuh kabul ettiklerini, her iki kesimin de elinde “nâsîh” dediği âyetin “mensuh”tan sonra indiğine ilişkin bir delilin olmadığına dikkat çekmiştir. Ona göre, aralarında çelişki olmayan bu iki âyetin hükmünü uzlaştıramayan müfessirler, kolay olanı tercih ederek mensuh olduğuna hükmetmişlerdir. Rızâ, tahkik ehli âlimlerin beyanları doğrultusunda; Nisâ sûresindeki âyette rızası olmadan kadının malından herhangi bir miktarın alınmasının yasaklandığını, Bakara sûresi'ndeki âyette ise boşanma talebinde bulunan kadının kendi rızasıyla eşine vereceği meblağ karşılığında nikâh akdinden kurtulmasının mubah kılındığını ifade etmiştir.⁶²

Rızâ'nın neshe yaklaşımını ortaya koyan bir diğer örnek, “وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً...”*Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir* ...⁶³ âyetidir. O, İbn Abbas'tan bu âyetin genel seferberlik ifade eden Tevbe sûresi 28-29. âyetlerini neshettiği görüşünün nakledildiğini belirtmiştir. Rızâ'ya göre İbn Abbas'ın bu görüşü, selefın neshe verdiği mutlakı takyîd, umumu tahsis etmek şeklindeki genel anlama muvâfıktır. Bu âyette geçen özel manadaki seferberliğin konumu ile genel seferberliğin yer ve konumunun aynı olmaması hasebiyle hükümler arasında zıtlık yoktur. Dolayısıyla bu âyette usûl-ü fikh ıstılahı olan bir neshten bahsedilemez.⁶⁴

⁵⁸ en-Nisâ 4/12.

⁵⁹ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 2/109-110.

⁶⁰ en-Nisâ 4/21.

⁶¹ el-Bakara 2/229.

⁶² Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 4/378.

⁶³ et-Tevbe 9/122.

⁶⁴ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 11/64.

Eserde yer alan bu minvaldeki örnekler çoğaltılabilir.⁶⁵ Ama örneklerin tamamı incelendiğinde Rızâ'nın "Bu âyet, hükmü mensuh, metni bâki olan bir âyettir." ifadesini hiçbir Kur'ân âyeti için kullanmadığı, mensuh olarak kabul edilen âyetleri, farklı açılardan yorumlayarak "Bu, hükmü devam eden muhkem bir nastır." dediği dikkat çekmektedir. O, âyetin muhkemliğine vurgu yaparken "Âyetin imâli bir şekilde mümkünse neshine hükmolunması caiz değildir." prensibine sık sık başvurmuş, nâsih-mensuh ilişkisi kurulan âyetlerin, hangisinin önce hangisinin sonra nâzil olduğunun tam anlamıyla tesbitinin mümkün olmadığı gerçeğini argüman olarak kullanmıştır. Ayrıca sahâbe ve selef örfündeki neshin usûl-ü fikh ıstılahı olan neshten farklı olduğu kanaati, Rızâ'nın âyetlere "muhkem" olarak yaklaşmasında etkili olmuştur. Özetle Rızâ, hem İslâm şeriatının diğer şeriatları neshini, hem de İslâm şeriatının kendi içinde âyetle sabit olmayan hükümlerinin neshini caiz görüp vâki' olduğunu kabul ederken, Kur'ân âyetiyle sabit bir hükmün bir başka âyetle neshedilmesini kabul etmemektedir.

2.3. Tefsîru'l-Menâr'da Müteşâbih

Müteşâbih kelimesi, شبه (şe-be-he) fiilinden türetilmiş olup "teşâbüh" masdarının ism-i fâilidir. Sözlükte benzer olmak, benzetmek ve şüphelendirmek anlamlarına gelir ki, iki şeyin karşılıklı olarak birbirlerine benzemelerine teşâbüh, benzeyen tarafların her birine müteşâbih denilir ve insan zihni bu iki şeyi birbirinden ayırt etmekte aciz kalır.⁶⁶ İstilah olarak müteşâbih; "anlamı bilinemeyen, bir sebepten dolayı manası kapalı olan veya birden çok anlam taşıma ihtimalinden dolayı bunlardan birisini tercih etmekte güçlük söz konusu olan âyetler, ibareler ya da harflerdir" diye tarif edilmiştir.⁶⁷ Şâtıbî (ö. 790/1388) müteşâbih; "araştırma ve düşünme yoluyla anlaşılabilir olup olmadığı fark etmeksizin lafzından hangi anlamın kastedildiği bilinemeyen" diye tanımlamış⁶⁸ ve naslardaki müteşâbihliği "hakîkî müteşâbihlik" ve "izafî (görelî) müteşâbihlik" diye ikiye ayırmıştır. Buna göre âyette kastedilen manasının anlaşılmasına imkânın olmadığı müteşâbihler "hakîkî müteşâbih"tir. İmanın dışında herhangi bir yükümlülük gerektirmezler. Bu tür müteşâbihler azdır ve anlaşılmaları için delil de konulmamıştır. İzafî (görelî) müteşâbih ise; müçtehiten kaynaklanan bir kusur sebebiyle meydana gelen müteşâbihlik şeklindedir. Yani manasında kapalılık bulunan, anlaşılmasının mana üzerinde incelemeye, araştırmaya bağlı olduğu âyetlerdir.⁶⁹ Râğıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) de müteşâbihleri üçe ayırmıştır. Buna göre birinci grup müteşâbihlerin manasını yalnız Allah bilir. Kıyamet saati gibi müteşâbihler bu gruptandır. Garip lafızlar, muğlak hükümler gibi ikinci grup müteşâbihler ise birtakım vesilelerle manaları anlaşılabilir niteliktedirler. Üçüncü grup ise ilimde derinleşmiş âlimlerin bilebileceği müteşâbihlerdir. Peygamberimizin İbn Abbas'a yaptığı "Allahım, onu dinde fakih kıl ve ona te'vili öğret!" duasında bu tür müteşâbihlere işaret vardır.⁷⁰

Müteşâbih âyetlerle ilgili tartışmanın odağındaki konu onların te'vil edilip edilmemesi meselesi olup bu konuda iki farklı kanaat sergilenmiştir. Selef ve Müşebbihe-Mücessime,

⁶⁵ Konu ile ilgili diğer örnekler için bk. Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 2/126, 278; 6/111; 10/150.

⁶⁶ Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed Rağıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, thk. Adnan Dâvudî (Dâru'l-Kalem, ts.), 443-444; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7-8/16; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi*, 6/5576.

⁶⁷ Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Mısır: Hey'etü'l-Mısriyye, 1974), 4/332-333.

⁶⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/79.

⁶⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3/85-87.

⁷⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, 98-99.

müteşâbihlerin te'vilinin caiz olmadığını savunmuşlar,⁷¹ müteahhirün dönem Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile kelimcileriyle İslâm filozofları müteşâbihlerin te'vilini tercih etmişlerdir.⁷²

Tefsîru'l-Menâr'ın müteşâbih konusuna yaklaşımını anlayabilmek için öncelikle müellifin müteşâbih ve te'vili nasıl tanımladığının tespit edilmesi yerinde olacaktır. Ayrıca müellifin Âl-i İmran sûresi 7. âyette vakfetmenin uygun olduğu yerle ilgili kanaati konunun anlaşılması için önem arz etmektedir. Rızâ, müteşâbih kavramıyla alakalı müfessirler tarafından yapılan on farklı tanımdan bahsettikten sonra hocası Abduh'un görüşlerine yer vermiştir. Ona göre iki veya daha çok şey arasında olan müteşâbihlik, mutlak olarak mananın bilinmeyeceğini ifade etmez. Âl-i İmran sûresi 7. âyette geçen teşâbüh vasfından manaları itibariyle âyetlerin benzemesi kastedilir.⁷³ Abduh, Allah'ın kendi ilmi için tercih ettiği, ahiret ahvaline ilişkin haberleri de müteşâbih kapsamında değerlendirmiştir.⁷⁴ Yine Abduh'a göre müteşâbih; sadece ahiret ahvaline has olmayıp aklın zahirî manasına göre kabul edemeyeceği "O, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı ol kelimesinin eserdir. Ondan bir ruhtur."⁷⁵ âyetindeki gibi Allah'ın zatından ve sıfatlarından bahseden âyetleri kapsamaktadır. Çünkü bu tür âyetlerin zahirine göre yorumlanmasına aklî ve sem'î deliller engel olur.⁷⁶ Ayrıca Abduh'a göre birçok anlama gelmesi ihtimali olan, bu anlamlardan herhangi biri dikkate alınarak âyet yorumlandığında anlamı bozulmayan âyetler de müteşâbihtir.⁷⁷

Rızâ, müteşâbih konusunun odağındaki Âl-i İmrân sûresi 7. âyetin anlaşılması açısından önemli bir kavram olan te'vilin üzerinde durmuş, müfessirlerin bu kelimeyi ıstılah manasıyla alıp yorumlayarak hata ettiklerini ifade etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm kelimelerini sonradan kazandıkları terim anlamlarıyla tefsir etmenin birçok hataya yol açtığına işaret eden Rızâ,⁷⁸ üzerinde önemle durduğu bu hususa tefsirine yazdığı girişte dikkat çekmiştir. Ona göre müfessirlerin çoğunluğu Kur'ân kelimelerini, ilk üç asır sonrasında kazandıkları ıstılah anlamlarıyla izah ederek hata etmişlerdir. Oysa Kur'ânî kavramları, kendi nüzûl ortamındaki manalarıyla açıklamak gerçek bir ilim adamı için zorunluluktur.⁷⁹ Bu zarurete binaen Rızâ, müteşâbih konusunun anahtar kavramlarından olan "te'vil" in önem arz ettiğini belirtmiş, Kur'ân'ın te'vil kelimesini hangi anlamda kullandığına değinmiştir. Buna göre;

-Nisâ sûresi 59. âyette te'vil kelimesi; "sonuç, akıbet" demektir, kesinlikle "sözü zahirinden başka bir manaya çevirme" veya "tefsir" manalarını vermez.

-A'râf sûresi 52, 53. âyetlerde "hakikat", "Allah'tan bir karşılık", "onun âkıbeti" anlamlarında kullanılan "te'vil" ile asla "tefsir" kastedilmemiştir.

-Yûnus sûresi 3. âyette bu kelime ile "Kur'ân'ın doğruluğunun anlaşılması, vâki' olacağını haber verdiği gerçeklerin zuhur etmesi" manaları kastedilmektedir.

⁷¹ Muhsin Demirci, *Kur'ân Müteşâbihleri Üzerine* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996), 128-131.

⁷² Şimşek, *Kur'ân'da İki Mesele*, 63-64.

⁷³ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 3/137.

⁷⁴ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 3/138.

⁷⁵ en-Nisâ 4/171.

⁷⁶ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 3/139.

⁷⁷ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 3/141.

⁷⁸ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 3/143.

⁷⁹ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/20.

-Yûsuf sûresinde tekrarlanan te'vil kelimeleri, "rüya yorumu" anlamındadır. Rüyaların yorumu ise, onların işaret ettiği şeylerin vuku' bulmasıdır ki, vâki' olacak olan şey söz değil bizzat eylemdir. Hz. Yûsuf'un (a.s.) rüyaların te'vilini bildirmesi, gelecekte vâki' olacak hadiseleri haber vermesidir.

-İsrâ sûresinin 35. âyetindeki te'vil de aynı şekilde "işin sonucu ve âkıbet" manasındadır.

-Kehf sûresinin 78 ve 82. âyetlerinde yine "bir işin gerçek mahiyeti ve âkıbet" anlamında kullanılan "işin te'vilinin bildirilmesi" kelimeler değil eylem olarak vuku' bulacak olayların bildirilmesini ifade eder.⁸⁰

Rızâ, âyetlerde geçen te'vil kelimesinin bu kullanımlarına işaret ederek te'vilin sadece ileride ortaya çıkacak amelî bir durum anlamında kullanıldığını vurgulamıştır. O, bu durumda Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinde zikredilen "te'vil" kelimesini, "tefsir" in karşılığı olarak sonraki asırlarda kazandığı anlam çerçevesinde veya "bir ibareyi tercih edilebilecek ihtimalden bir delile istinaden tercihe şayan olmayan başka bir ihtimale nakletmek" anlamında yorumlamanın yanlış olduğunu beyan etmiştir.⁸¹ Rızâ âyeti yorumlarken; "Âyette vakf için en doğru kelime lafzattullahtır ve 'İlimde râsih olanlar...' ibaresi lafzattullağa atfedilir. Böylece ilimde derinleşenlerin müteşâbihâtın anlamını bilemeyecekleri anlaşılabilir, bilakis müteşâbihlerin zahirlerine göre mana verme hatasına düşmekten kurtuldukları ifade edilir. Zira ilimde derinleşenler bu müteşâbihlerin muhkemle uyuştüğünü bilirler." ifadelerine yer vermiştir.⁸²

Rızâ hocası Abduh'un Kur'ân'da müteşâbih âyetlerin varlığının hikmetleri hakkındaki görüşlerine yer verirken onun müteşâbihleri zarurî gördüğünden bahsetmiştir. Abduh'a göre vahyin gayelerinden ve şeriatın rükünlerinden birisi de insanı ahiretle ilgili bilgilendirmektir. Lafızların hakiki manaları bilinmese de Rasûlullah'ın getirdiği bu gaybî bilgilere iman etmek farzdır. Abduh, bu konuda ilimde râsih olanlarla olmayanlar arasında bir farkın olmadığını, yalnız ilimde râsih olanların akıl ve duyuların kapsamına giren konuları, bilgilerinin sınırlı olması hasebiyle nerede durmaları gerektiğini yani hadlerini bileceklerini beyan etmiş, onların büyük bir teslimiyet içerisinde "Biz hepsinin Rabbimiz katından olduğuna iman ettik." dediklerini haber vermiştir.⁸³

Abduh, "O (Meryem oğlu İsa Mesih), Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur."⁸⁴ âyetinde olduğu gibi, zahirine göre anlam verildiğinde aklî olarak idrak edebilmenin imkânının olmadığı Allah'ın sıfatları gibi konuları müteşâbih kabul etmiştir. Ona göre, ilimde yüksek seviyeye ulaşanların te'vilini bilecekleri veya bilemeyecekleri hususunda ihtilaf da bu noktadadır. Bu müteşâbihâtı râsihlerin bilemeyeceklerini söyleyenler, âyette geçen müteşâbihler karşısında teslimiyet göstererek Allah'ın ilmine havale etme işinin sadece râsihlere münhasır olmasını delil göstermişlerdir. Yine Abduh, ilimde râsih olanların muhkem âyetlere havale etmek sûretiyle zahiri müteşâbihlerin te'vilini bilebileceklerini söyleyenlerin; "Bu, gaybi bir konu değildir. Bu ilmin râsihlere özel kılınması, ilimde aynı seviyeye ulaşmayan diğerlerinin te'vile dalmamalarını temin etmek amacıyla. Onların bu konuda taklit edilmesi caiz değildir." dediklerini beyan etmiştir.⁸⁵

⁸⁰ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 3/143-144.

⁸¹ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 3/144.

⁸² Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 3/138.

⁸³ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 3/138.

⁸⁴ en-Nisâ 4/171.

⁸⁵ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 3/139.

Rızâ, tefsiri kaleme alırken bazen hocasından dinlediklerini yorumlayarak nakletme usulünü tercih etmiş bazen de hocasının bizzat kendi ifadelerine yer vermiştir. Müteşâbih âyetler konusunda genellikle hocasından birebir nakillerle konuya açıklık getirmeye çalışan Rızâ, onun konuyla ilgili şöyle dediğini nakletmiştir:

“Ben Allah’ı, O’nun sıfatlarını ve gayb âlemiyle alakalı bilgileri bize haber verildiği gibi kabul etmek, için gerçek mahiyetini Allah’a havale etme konusunda selefin metoduna uymakla beraber âyetlerin anlaşılmasında selef ve halefin her ikisinin metoduna tâbiyim. Zira ben muhataba iletilen her kelamın aklın yorumlayabileceği bir faydasının olmasının zaruretine ve Allah’ın anlayamayacağımız bir hitapta bulunmayacağına inanıyorum. Dolayısıyla selefin metodu daha sağlam ancak halefin metodu daha akıldır.”⁸⁶

Rızâ, müteşâbihlerin ve dinsizlerin birçoğunun âyetlerin üzerindeki ihtilafı kullanarak Kur’ân’a dil uzattıklarına işaret ederek müteşâbih âyetlerin Kur’ân’da yer alış sebebinin izah edilmesinin önemli olduğuna vurgu yapmıştır. O, müteşâbih âyetlerin Kur’ân’da yer almasının hikmetleri hakkında Râzî’den uzun bir nakilde bulunmuş ancak bu yorumların tatmin edici olmadığını ifade etmiş, yer yer kendisine mantıklı gelmediği yolunda eleştirmiştir.⁸⁷ Daha sonra hocası Abduh’un müteşâbihlerin varlığının hikmetleri bağlamındaki şu görüşlerini nakletmiştir:

1. Allah, Kitab’ı tasdik noktasında kalplerimizi sınamak için müteşâbih âyetleri vahyetmiştir. Kur’ân’ın tüm âyetleri akli olarak mahiyeti izah edilebilir ve herkese malum olsaydı imanın, Allah’a teslimiyet ve peygamberine tabi olma niteliği ortaya çıkmazdı.

2. Peygamberler, içinde farklı cins ve nitelikteki insanların mevcut olduğu topluluklara gönderilmişlerdir. Erkek-kadın, genç-yaşlı, âlim-cahil, bedevî-medenî herkes dine davet edildiğine ve davete icabet eden herkes Kur’ân’a muhatap olduğuna göre bütün muhatapların kendi istidatları oranında Kur’ân’ı anlamalarını sağlamak için müteşâbih âyetler vârid olmuştur.⁸⁸

3. Müteşâbih âyetler, ehl-i imanın aklını kullanmasını teşvik etmek, akli melekelerin zayıflamayıp aktif kalmasını temin etmek amacıyla vahyedilmiştir. Zira müteşâbih âyetleri diğerinden ayırabilmek için araştırmaya sevk olunan insanoğlu, âyeti anlamak, yorumuna ulaşabilmek için akli burhanlara, kevnî delillere, hitap yollarına ve delalet şekillerine başvurarak nitelikli bir öğrenme faaliyetine girer.

Rızâ’nın müteşâbih âyetlere yaklaşımına dair birkaç örnek konunun daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır. Mesela o, Bakara sûresinde geçen *فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا*

"فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا" *Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o ateş, inkârcılar için hazırlanmıştır.*⁸⁹ âyetiyle alakalı şu ifadelere yer vermiştir: “Biz cehennem ateşinin yerinin ahiret olduğuna inanırız. Zira bu, Allah’ın bize haber verdiği gaybî âleme dair bir bilgidir. Allah’tan gelen bu bilginin hakikatini, gerçekliğinin nasıl ve nice olduğunu araştırmaz ve bize haber verildiği gibi iman ederiz. Dünyada gördüğümüz ateşe benzeyip benzemediği

⁸⁶ Abduh - Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, 1/211.

⁸⁷ Rızâ, “müteşâbih âyetler, mezheb ehlini üzerinde düşünmeye sevk etmek için getirilmiştir” şeklinde Râzî tarafından yapılan yorumu “anlamsız ve çirkin” olarak niteler. Bu yorumu bir âlimin aklen caiz ve mümkün görmesini kınar. (Bk. Abduh - Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, 3/140.)

⁸⁸ Abduh - Rızâ, *Tefsîrle-Kur’âni’l-Hakîm (Tefsîru’l-Menâr)*, 3/141.

⁸⁹ el-Bakara 2/24.

hususunda da yorum yapmayız.”⁹⁰ Rızâ, bu âyetin tefsirinde hocası gibi⁹¹ selefın yolunu takip etmiş ahiret hayatına ilişkin müteşâbih “cehennem ateşi” gerçeğini yorumlamadan kabul etmiştir.

Levh-i Mahfûz ile ilgili Rızâ'nın yorumu ise şöyledir: “Levh-i Mahfuz, Allah'ın bizi varlığından haberdar ettiği, içine Kitab'ın konulduğu bilgisini verdiği, gerçek mahiyeti idrakimize kapalı olan bir şeydir. Bize düşen onun mevcudiyetine ve Allah'ın Kitâb'ının içinde muhafaza edildiğine iman etmektir. Levh-i Mahfuz'un mahiyetiyle alakalı Hz. Peygamber'den sahih olarak bize nakledilen bir rivayet yoktur. Şayet te'vil yapmamız gerekirse onun, el-Vücûdu'l-Hakk'ın sayfası olduğu şeklinde yorumlamak uygundur. Mevcudâtın tamamı bu sayfadır ve ona uygun olmayan hiçbir şey onda yer almaz.”⁹²

Yine Rızâ, “... ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ ...” ...*Sonra arşa istiva eden* ...⁹³ âyetinin tefsirinde öncelikle arş ve istiva kelimelerinin anlamlarında bahsetmiş, ardından “Sahâbenin hiçbiri Allah'ın beşerî vasıflardan münezzehe olduğunu bilmelerine rağmen, Rabbin arşa istivasının nasıl olduğuna dair kafa karışıklığı yaşamamışlardır. Çünkü onlar, ‘Rabbin arşa istivasının’ Rabbin göklerin ve yerin yegâne mâliki ve hâkimi olması manasında olduğunu ve onlara hükmetmede hiçbir ortağının bulunmadığını ifade ettiğini biliyorlardı. Yine sahâbe, buna iman etmenin söz konusu hâkimiyetin mahiyetini bilmeye bağlı olmadığını da idrak etmişlerdi. Dolayısıyla Allah'ın arşa istivası, mülkiyetin ve hâkimiyetin yalnız Allah'a ait olduğu ve Allah'ın dışında hiçbir varlığın kulluğa layık olmadığı şeklinde yorumlanabilir.”⁹⁴ ifadelerine yer vermiştir.

Zikredilen örneklerde görüldüğü üzere Rızâ, Allah'ın sıfatları ve gayb âlemiyle alakalı müteşâbihlerde hocasından nispeten farklı bir yol takip etmiş, âyetleri halefin metodu üzere yorumlamıştır. Sonuç olarak müteşâbih âyetlerin anlaşılıp yorumlanması noktasında Reşid Rızâ ve M. Abduh arasında nispi bir fark bulunmakla beraber *Tefsîru'l-Menâr*'ın genel itibarıyla konuya yaklaşımı ehl-i sünnet âlimlerinin birçoğu tarafından tercih edilen ve aynı zamanda İbn Teymiyye'nin de kanaati olan görüş doğrultusundadır.⁹⁵ Bu yaklaşım, şu şekilde özetlenebilir: Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'ın bütün âyetleri anlaşılabilir niteliktedir. Allah'ın anlaşılmayan bir söz indirdiği iddia edilemez. Sahâbeden gelen pek çok rivayet âyetlerin tamamı üzerinde düşündüklerini ve manasına vâkıf olmaya çalıştıklarını göstermektedir. İlimde yüksek seviyeye ulaşanların müteşâbihâtı bilmediklerinin bir delili olmadığı gibi birçok selef âlimi Kur'ân'ın te'viline vâkıf olduklarını dile getirmişlerdir. Âl-i İmrân sûresi 7. âyette kınanan durum, âyetlerin muhtemel anlam alanı dışına çıkılarak te'vil edilmesidir. Seleften hiç kimse, “Kur'ân'da manası bilinmeyen âyetler vardır, Hz. Peygamber (a.s.) ve başkaları manasını anlamadan bu âyetleri sadece okurlar” dememişlerdir. Bu iddia ağır bir hükümdür.⁹⁶ Ehl-i sünnete dayandırılan “müteşâbihâtın te'vilini Allah'ın dışında kimse bilemez” görüşünün meşhur oluşunun altında ehl-i bid'atın, Cehmiyye ve Kaderiyye gibi yanlış te'villere yönelen

⁹⁰ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/164.

⁹¹ Abduh, Allah'a, sıfatlarına ve gayb âlemine dair müteşâbihlerde selefın yolunu takip ettiğini ifade etmektedir. (Bk. Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/211.)

⁹² Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 7/393.

⁹³ el-Â'raf 7/54.

⁹⁴ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 8/401.

⁹⁵ İbn Teymiyye'nin müteşâbih âyetlerle ilgili görüşleri için bk. Takuyiddin Ebu'l Abbas Ahmet b. Abdulhalim İbn Teymiyye, *Mecmû'ul-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed (Medine: Mecmû'l-Melik Fahd, 1995), 13/275.

⁹⁶ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 3/145.

grupların engellenme gayesi yatmaktadır.⁹⁷ Ancak bâtili engellemek amacıyla temelinde iyi niyetli olsa da bâtil bir durum ortaya çıkmıştır. Kur'ân tefsirlerinde bâtil yorumlara engel olmak adına Hz. Peygamber'in (a.s.) ve sahâbenin Kur'ân'daki müteşâbih âyetlerin manalarını bilmediklerini iddia etmek, Hz. Peygamber'e, (a.s.) sahâbeye, selef âlimlerine karşı büyük bir sû-i zandır ve tefsirde bâtila yönelenlerin içine düştükleri hatadan çok daha ağırdır.⁹⁸

2.4. Tefsîru'l-Menâr'da Kıssalar

Kıssa kelimesi قصص (kasas) kökünden türemiş olup sözlükte "izi takip etmek, kesmek, bir sözü ve ya haberi anlatmak, hikâyeye etmek" manalarına gelmektedir.⁹⁹ Literatürde kıssa; muhataplarının ibret almalarını ve doğru yola erişmelerini sağlamak üzere genellikle zaman ve mekân olgusundan arındırılmış bir şekilde peygamberlerden, onların kavimlerinden ya da geçmiş toplumların başlarına gelen olaylardan bahseden Kur'ân pasajları diye tanımlanmıştır.¹⁰⁰ Bir başka tanımlamada ise "Tarihin derinliklerinde kaybolmuş veya insanlığın hafızasında çok az izi kalmış hâdiselerin hayalin ve yalanın karışması ihtimalinin olmadığı bir yöntemle, muhataplara canlılık kazandıracak şekilde anlatılmasıdır." ifadelerine yer verilmiştir.¹⁰¹ Kelimenin etimolojisi, bu Kur'ân kıssalarında zikredilen olayın doğru, önemli ve gerçeğe uygun olma vasfını ön plana çıkarmaktadır.¹⁰²

Kur'ân'da çok geniş bir yer tutan kıssaların muhtevalarına bakıldığında üç farklı kıssa türü dikkat çekmektedir. Bazı kıssalar; peygamberlerin haberleri, tevhid mücadelesi, mucizeleri ve toplumların mucize karşısındaki tutumları, peygamberlerin ve inananların imanları uğruna ödediği bedeller, iman ehlinin ve inkârcıların sonları gibi konulardan bahseder. Âdem'in iki oğlu, Ashâb-ı Kehf, Hz. Meryem ve Ashâb-ı Uhdûd vs.den bahseden diğer bir kıssa türünde ise; peygamber olmayan şahısların ve bazı toplumların başlarına gelen olaylar ele alınmaktadır. Üçüncü tür kıssalarda ise hicret, savaşlar ve ifk hadisesi gibi Hz. Peygamber (a.s.) döneminde yaşanan olaylar anlatılmaktadır.¹⁰³ Kur'ân'ın kıssa anlatımındaki amacı onun vahyediliş amaçlarıyla örtüşür.¹⁰⁴ Bu bağlamda kıssalarda gözetilen nihai hedef, tarihî vakıaların kronolojisine değinmek olmayıp geçmişte yaşayan peygamberlerin mücadelesinden ve milletlerin akıbetlerinden ibret alınmasını temin etmektir.¹⁰⁵

Kur'ân'da yer alan kıssalarının özellikleri şöyle sıralanabilir: 1-Kıssalar Kur'ân'da yer aldıkları hâliyle şahıs, zaman ve mekândan soyutlanmış gerçek üstü veya kendi başına bir gerçeklik alanı oluşturan, bu nitelikleriyle aşkın olayların dile getirildiği ifade biçimleridir.¹⁰⁶ 2- Kıssalarda hadiseler hikâyelerde veya romanlarda görülen bir düzen

⁹⁷ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 3/155.

⁹⁸ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 3/158.

⁹⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, thk. Abdüsselâm Serhân (Kahire: Dâru'l-Mısriyye, ts.), 8/209-210; İsfahâni, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, 668; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlu'ddin Muhammed b. el-Mükerrem, *Lisânu'l-'Arab*, 12/120.

¹⁰⁰ Menna' el-Kattân, *el-Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2014), 300.

¹⁰¹ İdris Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine* (İzmir: Işık Yayınları, 1994), 46.

¹⁰² İdris Şengül, "Kıssa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/499.

¹⁰³ Kattân, *el-Mebâhis*, 280.

¹⁰⁴ Şengül, "Kıssa", 25/499.

¹⁰⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 171.

¹⁰⁶ Tahsin Görgün, "Kur'ân Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine", *IV. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), 29.

çerçevesinde başından sonuna kadar anlatılmaz; yalnızca verilmek istenen mesaja uygun olan bir sahne tasvir edilir.¹⁰⁷ 3- Kıssaların bir diğer özelliği onların “hakk” olmaları veya “hakk” ile bildirilmeleridir.¹⁰⁸

Kur'ân kıssaları, modern dönemde edebiyat araştırmalarındaki gelişmelere paralel olarak eskiye oranla daha fazla bir ilgi çekmiş,¹⁰⁹ konu makale ve eserlerde muhtelif yönleriyle incelenirken farklı tartışmaların da odağı haline gelmiştir. Kıssalarla ilgili tartışmalar, Batılıların yaptığı çalışmalarda Kur'ân kıssalarının kaynağı etrafında cereyan ederken İslâmî literatürde Kur'ân kıssalarında zikredilen mucizevî olayların rasyonel izahlarla olağan zeminde yorumlanması ve kıssaların vâki' olup olmadığı görüşleri etrafında yoğunlaşmıştır.¹¹⁰ Kıssaların tarihî gerçekliğinin tartışılması yoğun olarak M. Ahmed Halefullah¹¹¹ ile başlamıştır.¹¹² O, 1947 yılında Emîn el-Hûlî'nin danışmanlığında hazırlayıp sunduğu *el-Fennü'l-Kasasî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli çalışmada Kur'ân kıssalarını edebî açıdan incelemiştir.¹¹³ Halefullah Kur'ân kıssalarından bazılarının mitolojik karakterli olduğu iddiasında bulunmuş, bu durumun Kur'ân'ın herhangi bir nassına aykırı olmadığını savunmuştur.¹¹⁴ Ancak Kur'ân kıssalarının bazılarında mitolojik unsurların varlığı görüşü ilk olarak Halefullah tarafından dile getirilmiş değildir. Ondandır daha önce aynı coğrafyada yaşayan Muhammed Abduh da benzeri şeyleri iddia etmiş, bazı Kur'ân kıssalarının hidayete rehberlik etmesi amacıyla getirilen meseller olabileceğini savunmuştur. Mesela o, zahirine göre anlaşılması mümkün olmayan âyetlerle anlatıldığı için müteşâbih kabul ettiği yaratılış kıssasını¹¹⁵ temsili bir kıssa olarak yorumlamıştır.¹¹⁶

Kur'ân'ın tefsirinde yeni bir yaklaşım benimseyen *Tefsîrul-Menâr*, kıssalar konusunda da geleneksel anlayıştan farklı bakış açısı sergilemiştir. Reşid Rızâ tefsirin giriş bölümünde Kur'ân'ın ana konularından birinin kıssalar olduğuna işaret etmiş, kıssaların varlığının hikmetine değinmiştir. Ona göre kıssalar; Allah'ın belirlediği hududu gözetip onun dinine tâbi olanlarla Allah'a ve dinin hükümlerine sırtını dönenlerin âkıbetlerinin anlatıldığı eğitim araçlarıdır. Bu metotla insanlığın tarih boyunca tâbi olduğu yasalar öğretilerek mü'minlerin sırât-ı müstakîmden ayrılmamalarının temini amaçlanmaktadır.¹¹⁷ Rızâ'nın bu yaklaşımı daha sonra gelen bütün kıssa yorumlarında belirleyici olmuş, psikolojik ve sosyolojik tahlillere yer verdiği yorumlarında kıssadan çıkacak derslere de dikkat çekmiştir. Yine ona göre kıssalar, kendileriyle ilâhi hikmetlerin ve amelî hükümlerin beyan edilmesi, kıssadan ibret alınması amacı gözetildiği için insanların üsluplarından farklılık arz etmiş, tarihî vesikalardaki kronoloji, Kur'ân kıssalarında gözetilmemiştir. Kur'ân bu kıssaların ibret alınıp hidayete vesile olacak noktalarını ön plana çıkarmış;

¹⁰⁷ Mustafa Kara, “Kur'ân Kıssalarının Anlaşılması”, *Günümüz Tefsir Problemleri*, ed. Ali Karataş - Yunus Emre Gördük (Ankara: Bilay, 2018), 213.

¹⁰⁸ Görgün, “Kur'ân Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine”, 30.

¹⁰⁹ Şengül, “Kıssa”, 25/500.

¹¹⁰ M. Sait Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş* (İstanbul: Yöneliş, 1993), 50.

¹¹¹ Halefullah'ın hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Şaban Karataş, Muhammed Ahmed Halefullah, Eserleri ve Kur'ân Tefsiri ile İlgili Görüşleri, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011).

¹¹² Kara, “Kur'ân Kıssalarının Anlaşılması”, 215.

¹¹³ Halefullah'ın görüşünün eleştirisi için bk. İdris Şengül, “Kur'ân Kıssalarının Tarihi Değeri”, IV. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998, 174-183.

¹¹⁴ M. Ahmed Halefullah, *el-Fennü'l-Kasasî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire, 1951), 209.

¹¹⁵ Bakara sûresinin 30-39. âyetlerinin yorumu için bk. Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/210-211.

¹¹⁶ Tefsîru'l-Menâr'da Âdem kıssası, örnekler arasında zikredileceği için burada ayrıntı verilmemiştir.

¹¹⁷ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/30.

bağlamda veya ibarede iyinin tasvip edildiğine, kötünün de çirkin addedildiğine işaretle bulunarak söylenen sözleri örnekleme metoduyla aynen aktarmıştır.¹¹⁸

Rızâ, Kur’ân kıssalarında İsrâiliyat’ın nakledilmesine tenkitler yöneltmiştir. O, müslümanları bu tür rivayetlerle meşgul eden müfessirlerin yanlış yaptıklarını söylemiş, hatta sert bir dille kınamıştır. Zira ona göre İsrâiliyat’ın ders çıkarılacak niteliği olmadığı gibi Kur’ân’ın anlaşılmasına ve hayata geçirilmesine fayda sağlaması da mümkün değildir. Bu sebeple kendisinin hiçbir İsrailî rivayete yer vermeden Kur’ân’ı olduğu gibi aldığını beyan etmiştir.¹¹⁹ Konu ile ilgili yine hocasının görüşlerini nakleden Rızâ, Abduh’un Peygamber kıssaları ve İsrâiloğullarının haberleri konusuna dikkat edilmesini istediğinden bahsetmiş, müfessirlerin ve tarihçilerin Kur’ân’da zikredilenin ötesindeki nakillere güvenmemeleri gerektiği uyarısına yer vermiştir. Hocasının, “Tefsirlerini güvenilir olmayan rivayetlerle dolduran müfessirleri, iyi niyetleri sebebiyle mazur görsek bile nakledilen bu bilgileri mesnetsiz olarak değerlendiriyoruz. Kur’ân’ın naklettiği ile yetiniyor ve bu bilgilerin kullanılmasını yasaklıyoruz.” dediğini aktarmıştır.¹²⁰

Tefsîru'l-Menâr'ın Kur’ân kıssalarına yaklaşım tarzını örnekleme yöntemiyle ortaya koymak uygun olacaktır. Mesela eserde Hz. Âdem’in (a.s.) yaratılışı ve sonrasında cereyan eden olayların anlatıldığı Bakara sûresinin 30-39. âyetleri geniş bir şekilde ele alınmıştır. Müellif Rızâ, âyetlerin tefsirinde hocası Abduh’un kıssanın temsili oluşu ile ilgili kanaatlerini birebir nakletmiş, yer yer hocasının ne demek istediğini kendi cümleleriyle izah yoluna başvurmuştur. Buna göre Abduh, söz konusu kıssadaki temsilleri şöyle açıklamaktadır:

İnsanoğlunun yeryüzünde Allah’ın halifesi kılınacağına dair haber, Allah’ın yeryüzünü, onun güçlerini, nizamını ve ruhlarını mahlûkat içerisinde insan için hazırladığının temsili bir üslupla anlatımıdır. Böylece insan türü âlemi sevk ve idare edecek, onun idaresi altındaki diğer varlıklar bu şekilde kemâle erecektir. Meleklerin, “yeryüzünde fesat çıkaracak bir halife mi yaratacaksın” sözleriyle “halife” hakkında soru sormaları, birtakım yeteneklerin insanda mevcut olduğunu temsil etmektedir. Zira melekler, insanın kendi tercihleri ile hareket edeceği, bilgi ve eylemde kendisine sınırsız bir kabiliyet bahşedileceği gerekçesiyle bu soruyu sormuşlardır. Âdem’e esmanın öğretilmesi, insanoğlunun her şeyi bilmeye yeteneğinin olduğunun, aynı zamanda yeryüzünün imarında bu bilgiden faydalanma kapasitesine sahip olduğunun beyanıdır. Esmanın meleklerle arz edilip kendilerine bunların sorulması, onların da cevap verememeleri, âlemi idare eden güçlerden her birinin sahip olduğu şuur ve bilinç düzeyinin, kendine verilen vazifeyi aşmayacak şekilde olduğunun anlatımıdır. Meleklerin Âdem’in önünde secdeye eğilmeleri; birtakım güçlerin Âdem’in emrine verilmiş olması, Âdem’in de Allah’ın bu konudaki kanununu bilmesi dolayısıyla kâinatı yüceltmede bu güçleri kullanması demektir. İblis’in Âdem’e secdeden kaçınarak kibirlenmesi, insanın kötülük ruhunu kendisine boyun eğdirmekten ve problemlerin kaynağı olan kötü düşüncelerin sesini engellemekten acizliğinin temsildir. Âyette zikredilen “cennet” ile “rahat ve nimet”in kastedilmiş olması mümkündür. “Âdem” kelimesiyle de bütün insanlığa işaret edilmiştir. Çünkü Arapçada bir kabile, o kabilenin en büyük atasının ismiyle anılır. Mesela “Kelb şöyle yaptı” denirken aslında “Kelb kabilesi” kastedilir. “Ağaç” kelimesinden kötülük ve emre itaat etmeme kastedilmiş olabilir. Âdem kelimesinden maksat insan türünün

¹¹⁸ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/271-272, 330; 9/497.

¹¹⁹ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 2/362.

¹²⁰ R. Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, I, 287-288.

tamamı olduğu halde buna “zevce” kelimesinin de ilave edilmesi; cennete kadın ve erkek herkesin yerleşeceğine, beşeri bütün hususlarda kadının yeteneğinin erkeğin yeteneğine denk olduğuna dikkat çekmek içindir. Âdem ve Havvâ'ya “dilediğinizden yiyin” denilmesi hoş olan şeylerin mübahlığına ve onlara hayrın bilgisinin ilham edildiğine işaretler. “Ağaca yaklaşma yasağı” da şerrin bilgisinin ilham edildiğini, fıtratın ondan sakınmasının zaruriliğini göstermesi anlamına gelir. Âdem'in “cennetten çıkarılması” da fıtratından uzaklaşan insanın imtihan ve meşakkatle karşılaşmasını temsil eder. Âdem'in “birtakım kelimeler alıp tövbe etmesi” temiz fıtratın, kötü işlerin sonucu çekilen cezalardan ibret alması, sıkıntıya uğradığında Allah'a iltica etmesidir. Allah'ın Âdem'in “tövbesini kabul etmesi”, Allah'ın insanoğluna sıkıntılı durumdan nasıl çıkılacağını göstermesi, insanın da buradan aldığı dersle Rabbine sığınarak imtihan tuzağından kurtulması anlamına gelir.¹²¹

Görüldüğü üzere Abduh, yaratılış kıssasını “temsili yorum” çerçevesinde değerlendirmiştir. Kıssayı temsili olarak ele alışı onun zihninde bu kıssanın tarihsel bir hâdisenin anlatılması olarak algılanmadığını göstermektedir. O, her ne kadar bu kıssanın mitolojik olup olmadığını açıkça zikretmemişse de kıssayı “temsili” olarak niteleyerek onun tarihsel bir gerçekliğinin bulunmadığı kanaatini sergilemiştir. Kıssanın temsili veya mitolojik olması birbirinden çok farklı şeyler değildir. Zira ikisi de tarihsel gerçeklik taşımayan bir anlatım tarzını nitelendirmektedir.¹²²

Tefsîru'l-Menâr müellifi, "أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ..." Binlerce olmalarına rağmen ölüm korkusuyla beldelerini terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara "ölün" dedi, sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Lakin insanların çoğu şükretmezler.¹²³ âyetiyle ilgili, tefsirlere İsrâiliyat kaynaklı pek çok naklin girdiğini, müfessirlerin Müslümanları gereksiz nakillere muhatap ederek hata ettiklerini bu rivayetlere yer vererek eleştirmiştir. Rızâ, İbn Kesir'de nakledilen (ö. 774/1373) âyette zikredilen hadisenin gerçek bir vakianın kıssası olmayıp “mesel” olduğu şeklindeki¹²⁴ yorumu katılmamış, hadisenin gerçekleştiğini ama “öldürme” ve “diriltme” fiillerinin mecazî anlam ifade ettiğini kabul etmiştir.¹²⁵ Rızâ'ya göre bahsi geçen kavmin ölümü ile düşmanlarının onları tuzağa düşürerek birliklerini dağıtılmaları ve özgürlüklerini ellerinden almaları kastedilirken, tekrar diriltilemeyle de bağımsızlıklarını kazanarak eski benliklerine kavuşmaları anlatılmaktadır. Allah onlara korkaklığın zilletini, özgürlükten mahrumiyetin sonuçlarını tattırarak durumu fark etmelerini istemiş, o kavim de yeniden toparlanarak eski kuvvetini kazanmıştır. Buradaki ölüm, şiddetli baygınlık olarak te'vil edilmelidir. Zira “Tattıkları ilk ölüm dışında, artık orada ölüm tatmazlar.”¹²⁶ âyetinde beyan edildiği üzere sünnetullah gereği doğal olan ölüm tekrar etmez. Abduh da âyette ölenlerin kavminden bahsedilmediğini, kıssanın İsrailoğullarının başlarından geçen hadiselerle uyarlanabilmesi için âyetlerde zorlama yorumlara gidildiğini, böyle zorlama yorumların doğru olmadığını ifade etmiştir.¹²⁷ Rızâ, her ne kadar âyette zikredilen hususun mesel olmayıp vâki olduğunu beyan etmişse de gerçekleşen olayı aklen izah edilebilir bir şekilde te'vil yoluna gitmiştir.

¹²¹ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/232-234.

¹²² Mustafa Öztürk, “Demitolojizasyon ve Kur'an”, Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/1 (2004), 20.

¹²³ el-Bakara 2/243.

¹²⁴ Ebu'l Fidâ İsmail İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (İstanbul: Kahraman, 1985), 1/440.

¹²⁵ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 2/373.

¹²⁶ el-Mü'min 40/11.

¹²⁷ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 2/260-263.

Yine Rızâ, ıssız bir şehre uğrayıp oranın nasıl tekrar diriltileceğini soran şahsın kıssasının anlatıldığı “¹²⁸أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ...” âyetinde bahsi geçen olayın inananlara rehberlik etmesi ve onların karanlıklardan nura çıkmasına vesile olması için gelen bir “mesel” olduğunu ifade etmektedir. O, Allah’ın bu kasabaya uğrayanın kimliğini, olayın cereyan ettiği yeri, kısaca kıssayla ilgili insanda merak uyandıran mâlûmatı kapalı bıraktığını, sadece hüccet olması amaçlanan vasfını zikrettiğini, böylece vahyin muhatabının zihnini meşgul etmeden doğrudan mesaja odaklanmasını amaçladığını beyan etmiştir. Rızâ’ya göre müfessirler, edebî olan bu üslûptaki nükteli göz ardı edince Allah’ın açığa çıkarmayı murat etmediği ayrıntının peşine düşmüşler ve tefsir müellefatını bu konuyla alakalı mesnetsiz rivayetlerle doldurmuşlardır.¹²⁹

Rızâ, Hz. Îsâ’ya (a.s.) verilen mucizelerden bahseden “¹³⁰وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِأَذْنِي...” âyetinde hocasının konuyla ilgili kanaatine değinmiştir. Abduh, âyette zikredilen Hz. Îsâ’nın (a.s.) derisi alacalı ve körü iyileştirdiği, ölüleri dirilttiği yolundaki ifadeleri ona bu özelliğin verildiğine ve onun kendisine verilen bu özelliği nübüvvetin ispatı olarak kullanabileceğine delalet ettiğini kabul etmiştir. Ona göre Hz. Îsâ’ya (a.s.) verilen bu mucizelerin Hz. Peygamber’e (a.s.) bildirilmesinin sebebi peygamberliğini inkâr edenlere karşı ispat bağlamında kullanması içindir ve bahsi geçen mucizelerin tamamının ya da bazısının bilfiil gerçekleşip gerçekleşmediği ancak vakıanın gerçekleştiğini ispatlayacak bir delil ile bilinebilir.¹³¹ Rızâ bu yorumda hocasına katılmayarak âyette zikredilen mucizelerin hepsinin gerçekleştiğini söyler ancak bunların, Hz. Îsâ’ya (a.s.) özgü olduğunu kabul eder. Yine o, Hz. Îsâ’nın (a.s.) yaratılışının özel oluşu nedeniyle ruhanî yönünün, cismanî yönünden daha baskın olduğunu, bu hâliyle diğer ruhanî varlıkları da aşan özel bir nitelik taşıdığını, nihayetinde ondaki bu özelliğin çamurdan yapılmış bir surete üflediğinde onun canlanmasına vesile olduğunu dile getirmiştir.¹³²

Kıssalarla ilgili ayrıntılı rivayetlere mesafeli yaklaşan Abduh, Fil kıssasında ise bu yaklaşımını terk etmiştir. Arap toplumunun bu kıssada zikredilen olayı tarih başlangıcı kabul edip ondan sonra başlarına gelen olayları bu kıssaya göre belirlemelerinin, bu olay hakkında anlatılanlara mütevâtir bir nitelik sağladığını kabul eden Abduh, bu sebeple kıssayı ayrıcalıklı bir konumda ele almış, ayrıntıya girmekte sakınca olmadığını beyan etmiştir.¹³³ Abduh, kıssa ile ilgili yorumlarında ordunun helâkinin çiçek veya kızamık hastalığı sebebiyle olduğunu belirterek şöyle demektedir: “ Bu sûre, çiçek veya kızamık hastalığının, rüzgârla birlikte sevk olunan kuş sürülerinin ordunun üzerine attığı taşlardan kaynaklandığını açıklamaktadır.” Dolayısıyla o, bahsi geçen kuş sürülerinin bulaşıcı hastalık mikrobu taşıyan sivrisinek ya da sinek cinsinden varlıklar olduğuna, bu varlıkların ayaklarına bağlanmış kuru, zehirli bir çamuru taşıdıklarına ve rüzgâr vasıtasıyla hareket ettirildiklerine inanmakta bir sakınca görmez. Abduh’a göre bu zehirli taşlar, birinin vücuduna temas ettiğinde deriden bedene nüfuz ederek beden tahrip olmasına, etlerinin parçalanıp çürümesine yol açan yaralara sebep olurlar. Bu küçük varlıkları Allah’ın, helâkine hükmettiklerini helâk etmede aracı olarak kullandığı en büyük ordusu kabul eden Abduh, bu varlıkların bugün mikrop olarak adlandırıldığını ifade

¹²⁸ el-Bakara 2/259.

¹²⁹ Abduh - Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, 3/49.

¹³⁰ el-Mâide 5/110.

¹³¹ Abduh - Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, 3/257.

¹³² Abduh - Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, 7/205.

¹³³ Muhammed Abduh, *Tefsîru Cüz-i ‘Amme* (Kahire, 1923), 157.

etmiş,¹³⁴ bu yorumuyla klasik tefsir literatürüne muhalif bir yaklaşım sergilemiştir. O, bu kıssada bahsi geçen Ebâbil'in bir kuş sürüsü değil, sinek veya sivrisinek türünden varlıklar olabileceğini, bu varlıkların da birtakım bulaşıcı ve öldürücü hastalığa yol açan virüs taşıdıklarını ve Ebrehe ordunun bu virüslerin etkisiyle helâk olduğunu kabul etmiştir.

Klasik dönem İslâm âlimleri arasında Kur'ân kıssalarında bahsi geçen ve İslâmî literatürde "mucize" kavramıyla nitelenen harikulade olayların mitolojik anlatılar olduğu fikrinin savunulduğuna rastlanmamaktadır.¹³⁵ Modern dönemlere gelindiğinde ise kıssalar üzerinde cereyan eden önemli tartışma alanlarından birisi, onların tarihî değeri ve gerçekliği olmuştur. *Tefsîru'l-Menâr*'ın tartışma mevzusuna yaklaşımı örneklerde açıkça görülmektedir. Yine *Tefsîru'l-Menâr*'ın Kur'ân yorumlarında gözettiği "Kur'ân'ın hidayet edici özelliğine" vurgu genel itibariyle Kur'ân kıssalarına yaklaşımına da yansımıştır. "Kur'ân'ın herhangi bir kıssadan bahsetmesindeki temel saik, tarihî bir olayın nasıl, nerede ve ne zaman meydana geldiğinin tafsilatını vermek değil, kıssaya ibret nazarıyla yaklaşılıp öğüt alınmasını temin etmektir."¹³⁶ kabulüyle hareket edip bu amaca matuf olmayan unsurlara tefsirlerde yer verilmesine karşı çıkan müellif, kıssaların yorumunda yer yer bu anlayışa ters bir tutum sergilemiştir. O, kıssa yorumlarında müphem noktaları kimi zaman olduğu gibi bırakmış, bazen de Fil kıssasında olduğu gibi ayrıntıya dalmaktan kendini kurtaramamıştır. Yarattığı kıssasında olduğu gibi yer yer son derece ilginç te'viller üretmek çoğunluğun hilafına davranan müellif genel itibariyle kıssa yorumlarında akla verdiği geniş hürriyet gereği rasyonalist bir tavır takınmıştır.

Sonuç

Tefsîru'l-Menâr, ıslah ve tecdid ekolünün iki önemli siması Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ'nın ortak eseridir. Eserin özgün olup olmadığı tartışılmakla beraber kendisinden sonra yazılan tefsirlerde etkisi hissedilmiş, çeşitli konularda tekrara düştüğü ithamıyla karşı karşıya kalan tefsir hareketine canlılık katmıştır.

Neshin "Kur'ân'da yer alan şer'i bir hükmün ortadan kaldırılması" anlamıyla ıstılahlaşmasının nüzûl dönemi sonrasında gerçekleştiği kabulüyle hareket eden Rızâ, neshin aklen caiz olduğu kanaatini taşımakla birlikte Kur'ân'ın kendi içinde hiçbir âyetini mensuh olarak kabul etmemiş ve bu kanaatini tefsirinde muhtelif yerlerde delillendirmiştir. O, mensuh olan hükmün Kur'ân'dan bir âyete dayanmaksızın câri olan bir uygulama olduğunu, metnin tilavet edildikten sonra unutturulan bir âyetin olmasının mümkün olmadığını savunmuştur. Kur'ân yorumunda akla geniş paye vermesi sebebiyle Mu'tezile'nin etkisinde kaldığı eleştirilerine muhatap olan Menâr ekolünün nesh konusunda Ebû Müslim el-İsfahânî'nin kanaatlerini benimsediği, neshedildiği belirtilen hükümlerin muhkem bir nas olduğunu dile getirerek cumhura muhalif bir duruş sergilediği dikkat çekmektedir.

Rızâ müteşâbihât konusuna, söylenen her sözün aklen yorumlanabilen bir faydasının olması gerektiği kanaatiyle yaklaşmıştır. Müteşâbihi, anlamını hiç kimsenin bilmeyeceği âyet olarak kabul etmediği için de naklî deliller ve insanın idrakinin kapasitesi çerçevesinde bu âyetleri yorumlamıştır. Ancak bu yorumlarda Kur'ân'da müphem olarak bildirilen hususlarda tafsilattan kaçınma şeklinde tezahür eden selefin hassasiyetinin gereği olarak değerlendirilebilecek bir tutum sergilediği görülmektedir.

¹³⁴ Abduh, *Tefsîru Cüz-i 'Amme*, 158.

¹³⁵ Öztürk, "Demitolojizasyon ve Kur'an", 15.

¹³⁶ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 2/45.

Abduh'un "furkan" payesini verdiği aklın işlevselliği, eserdeki kıssa yorumlarında kendini bariz bir şekilde göstermiştir. Mucizenin imkânını reddetmeyen Abduh, bununla birlikte, Kur'an'da akıl ve bilimle bağdaştıramadığı ifadeleri mecaz, temsil gibi yorum araçlarıyla rasyonel zemine çekmeye çalışmıştır. Rızâ, Kur'an kıssalarını onun hidayet kitabı olmasının bir gereği olarak görmüş, kıssa yorumlarında bu amacın gözetilmesine vurgu yapmıştır. Allah'ın zikretmediği ayrıntılarla meşgul olmanın Kur'an'ın bu özelliğinin önüne geçeceği yolundaki haklı eleştirisinin, sert bir üslupla dile getirildiği eserde, zaman zaman aynı hataya düşüldüğü de dikkat çekmektedir. *Tefsîru'l-Menâr*'ın nesh, müteşabih ve kıssalar bahislerindeki bu yaklaşımı sonraki tefsir ve ulümü'l-Kur'an çalışmalarına ciddi anlamda etki etmiştir. Bunun yanında akla gereğinden fazla yetki tanıdığı, kendisinin eleştirdiği bıktırıcı, uzun incelemelere zaman zaman daldığı, kıssa yorumlarında Bâtını-İsmâîli geleneğe mahsus bir te'vil anlayışı sergileyerek bazı sabit gerçekleri mecaz ve temsil olarak yorumladığı şeklinde çeşitli eleştirilerin hedefi de olan eser, çağdaş İslâmî literatüre önemli katkılar sağlamıştır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Nefise Kuloğlu - Recep Demir

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları / Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması / Designing the Study: Nefise Kuloğlu/ Author (%50), Recep Demir / Author (%50)

Veri Toplanması / Data Collection: Nefise Kuloğlu / Author (%50), Recep Demir / Author (%50)

Veri Analizi / Data Analysis: Nefise Kuloğlu / Author (%50), Recep Demir / Author (%50)

Makalenin Yazımı / Writing the Article: Nefise Kuloğlu / Author (%50), Recep Demir / Author (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu / Article Submission and Revision: Nefise Kuloğlu / Author (%50), Recep Demir / Author (%50)

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Tefsîru Cüz-i 'Amme*. Kahire, 3. Basım, 1923.
- Abduh, Muhammed- Ruzâ, Reşid. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*. Kahire: Hey'etü'l-Mısriyye, 1990.
- Akk, Hâlid Abdurrahman. *Usûlü't-tefsir ve kavâidühü*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2003.
- Arpa, Enver. "Tefsir'de Çağdaş Akılcı Ekol". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2019), 899-918.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Birişik, Abdülhamit. "İsrâiliyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/195-199. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 31. Basım, 2018.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân Müteşabihleri Üzerine*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Luga*. thk. Muhammed Avad. Beyrut: Dâru'l-İhyâ, 2001.
- Görgün, Tahsin. "Kur'ân Kıssalarının Nelîği (Mahiyeti) Üzerine". *IV. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1998, 19-40.
- Halefullah, M. Ahmed. *el-Fennü'l-kasâsî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire, 1951.
- İbn Kesîr, Ebu'l Fîdâ İsmail. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. İstanbul: Kahraman, 1985.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. el-Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdr, 3. Basım, 1993.
- İbn Teymiyye, Takuyiddîn Ebu'l Abbas Ahmet b. Abdulhalim. *Mecmû'u fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed. Medine: Mecmû'u'l-Melik Fahd, 1995.
- İnayet, Hamid. *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*. çev. Hicabi Kurlangıç. İstanbul: Yöneliş, 1991.
- İsfahânî, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed Rağîb. *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*. thk. Adnan Dâvudî. Dâru'l-Kalem, ts.
- Kara, Mustafa. "Kur'ân Kıssalarının Anlaşılması". *Günümüz Tefsir Problemleri*. ed. Ali Karataş- Yunus Emre Görçük. Ankara: Bilay, 2018, 207-224.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. baskı., 2007.
- Kattân, Menna'. *el-Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 2014.
- Koca, Ferhat. "Nesh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/582-584. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Mertoğlu, M. Suat. "Tefsîru'l-Menâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/297-299. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhit Tercümesi*. ed. Mustafa Koç- Eyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2011.
- Öztürk, Mustafa. "Çağdaşlık ve Çağdaş Dönem Kur'an Yorumlarına Genel Bir Bakış". *İslâmiyât* 7/4 (2004), 71-94.
- Öztürk, Mustafa. "Demitolojizasyon ve Kur'an". *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2004), 1-27.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'ân ve Tefsir Kültürümüz*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Öztürk, Mustafa. "Neo-Selefilik ve Kur'an -Reşid Rıza'nın Kur'an ve Yorum Anlayışı Üzerine". *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2004), 77-106.
- Ruzâ, Reşid- Karaman, Hayreddin. *Gerçek İslâm'da Birlik*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Sâlih, Subhî. *el-Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Dâru'l-İlmi li'l-Melayîn, 2000.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Mısır: Hey'etü'l-Mısriyye, 1974.
- Şâtîbî, Ebu' İshak. *el-Muvâfakât*. çev. Mehmed Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Şehâte, Abdullah Mahmud. *Menhecu'l-İmam Muhammed Abduh fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Resâili'l-Câmia, 1984.
- Şengül, İdris. "Kıssa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/498-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Şengül, İdris. *Kur'ân Kıssaları Üzerine*. İzmir: Işık Yayınları, 1994.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. İstanbul: Yöneliş, 1993.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'ân'da İki Mesele*. Konya: Kitap Dünyası, 2012.
- Zebidî, Muhammed Murtaza el Hüseyinî. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 2011.

İslâm Öncesi Arap Mitolojisi

Usta, İbrahim. *İslâm Öncesi Arap Mitolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

Merve Aktaş

Eser, “Önsöz”, “Giriş”ten sonra dört bölüm, “Sonuç”, “Kaynakça” ve “Dizin”den oluşmaktadır. Yazar “Önsöz” de Araplar’da mitoloji anlayışının olmadığı görüşünü reddetmek ve alanın bu konudaki boşluğunu doldurma amacıyla bu çalışmayı hazırladığını ifade etmiştir. Bu bölümde eserin içeriği açıklanmış ve sınırlı kaynak bulunduğu belirtilmiştir.

“Giriş” bölümünde mitolojinin Arap toplumundaki dayanakları açıklanmıştır. Mitoloji alanında akla ilk Yunan milletinin gelmesi ve Araplar’ın mitoloji geleneğinin sınırlı olmasının sebepleri beyan edilmiştir. Arap mitolojisinin etkilendiği kültürler hakkında bilgi verilmiş ve onların mitolojik figürlerinden kısaca bahsedilmiştir. Bu kısımda son olarak istifade edilen kaynak ve araştırmalar bir açıklama yapılmadan sıralanmıştır.

“Mitoloji Üzerine Değerlendirmeler” adlı ilk bölüm iki alt başlıktan oluşmaktadır. İlk kısımda mit ve mitoloji kavramları açıklanmış, mitoloji teriminin farklı disiplinler tarafından yapılan tanımlarına yer verilmiştir. Mitlerin doğa olaylarının sebepleri, hayvanların kökeni, törenler ile örf ve âdet gibi konuları inceleyen, tarihi olayları açıklayan ve sadece maceraları anlatan ve eğlendirici mitler olarak üç ana bölüme ayrıldığı; ayrıca spesifik bağlamda daha çeşitli kısımlara da ayrıldığı ifade edilmiştir. Mitlerin efsane, destan ve masal ile olan ilişkilerine yer verilmiştir. İkinci kısımda ise ustûre ve esâtîr kelimelerinin kökeni üzerinde durulmuş, mitlerle olan bağlantısı açıklanmıştır.

“İkinci Bölüm” iki alt başlıktan oluşmaktadır. İlk kısımda Arap kelimesinin kökeni ve Araplar’ın soyu hakkında bilgi verilmiştir. Arabistan’ın coğrafî konumu, ekonomik hayatı, siyasî ve idarî yapısı, toplumsal değerleri, kültürel hayatı ve dinî inanışları kısaca açıklanmıştır. İkinci kısımda Araplar’ın Mısır, Sümer, Asur, Keldânî, Fars, İbrânî, Yunan ve Roma medeniyetleriyle olan ilişkilerine değinilmiştir.

“Arap Mitolojisi Üzerine Tartışmalar” başlıklı üçüncü bölümde ise Câhiliye kavramı açıklandıktan sonra Arap düşüncesinin Câhiliye dönemi ile başladığı ifade edilmiştir. Araplar’ın bu dönemde sözlü kültürlerinin gelişmiş olduğu ve şiir, ensâb ve eyyâmü’l-Arab gibi nesilden nesile aktarılan bir edebiyat kültürüne sahip oldukları belirtilmiştir. Bu

Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Bölümü, İstanbul aktasmerve585@gmail.com
Graduate Student, Marmara University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History, Istanbul/Turkey

 This article has been reviewed by at least one referee and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az bir hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

 Aktaş, Merve. “İslâm Öncesi Arap Mitolojisi”. *Mutalaa* 3/1 (Haziran 2023), 24-25.

ORC ID: orcid.org/0000-0002-3635-5415
ROR ID: ror.org/02kswqa67
DOI: doi.org/10.5281/zenodo.8077395

 Geliş tarihi: 10.01.2023
Kabul tarihi: 31.05.2023

bölümün ilk alt başlığında Arap aklını şekillendiren unsurlar incelenmiştir. Yazar, Fransız müsteşrik Jules Soury'nin "*Araplar'ın karnı gibi kafaları da boştur.*" (s.49) düşüncesini eleştirerek, onların yaşamaya devam eden geleneklerinin Arap aklını oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu bölümün ikinci alt başlığında milletlerin hayal dünyasının yaşadıkları bölge ile bağlantılı olduğu ifade edilmiştir.

"Arap Mitolojisi Figürleri" başlıklı dördüncü bölümde incelenen toplumun mitolojisini oluşturan unsurlardan kâhinler, tanrılar, cin ve inanışları, tabiatüstü varlıklar, hayvanlar, kutsal yıldız ve gezegenler ile kutsal yer ve mekânlar incelenmiştir.

"Sonuç" bölümünde Araplar'ın da diğer milletler gibi mitoloji üretebildiği hatta onlardan geri sayılmayacak derecede olduğu ifade edilmiştir.

İbrahim Usta'nın bu çalışması İslâm öncesi Arap mitolojisini müstakil olarak ele alan akıcı ve sade bir dille yazılmış önemli bir eserdir. Çalışmanın ilk üç bölümünde genel olarak mitoloji kültüründen, Araplar'ın bu konuda hangi seviyede olduklarından bahsedilip bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Hacim olarak en geniş olan dördüncü bölümde ise Araplar'ın mitolojik figürleri; kahramanlar, kâhinler, tanrılar gibi bölümlere ayrılıp incelenerek konunun daha net anlaşılması sağlanmıştır. Çalışmanın bu olumlu yönlerini belirttikten sonra gözden kaçan bazı eksiklikler olduğunu belirtmeliyiz. Eserde birtakım tasnif hataları ve dipnot eksiklikleri mevcuttur. "Tanım, Kapsam ve İçerik Açısından Mitoloji" başlığı altında mitolojinin ortaya çıkışı ile ilgili teoriler aktarılırken masal ve destana dair bilgiler araya karışmış konunun bütünlüğü bozulmuştur (s. 20). Yine aynı kısımda siyasî ve idarî yapı işlenirken sadece Mekke yönetimine dair birkaç cümle yer verilmiştir (s. 33). Ancak Güney ve Kuzey Arabistan'da kurulan devletlerden hiç bahsedilmemiştir. Öte yandan eserin çalışma alanı Araplar'ın İslâm öncesi mitolojisi olmasına rağmen bazen konu dışına çıkmış ve İslâmî döneme ait bilgilere yer verilmiştir (Karşılaştırma için bk. s. 126-129, 137-139, 182).

Müellif çalışmanın amacını Araplarda mitolojinin olmadığı düşüncesini irdelemek ve alanın bu konudaki boşluğunu doldurmak olarak belirlemiştir. Eserin birçok yerinde Araplar'da mitoloji kültürünün gelişmemesinin sebeplerini açıklamış ve şöyle bir sonuca ulaştığını belirtmiştir: "*Bu çalışma sonucunda ortaya çıkan en olumsuz durum Arap mitolojisinin -diğer milletlerin aksine- daha az olmasıdır.*" (s. 203) Yazar böyle bir sonuca ulaştığını açıkladıktan iki sayfa sonra "*Arap mitolojisi diğer milletlerin mitolojilerinden çok da farklı hatta az değil; bilakis tüm bu olumsuzluklara rağmen zengin sayılabilecek bir yapıya sahiptir*" (s. 205) şeklinde bir ifade kullanmıştır. Müellif bu örnekten de anlaşılacağı üzere zaman zaman tezata düşmüştür.

Sonuç olarak bu eksikliklere rağmen Usta'nın çalışması İslâm öncesi Arap mitolojisinin müstakil olarak incelendiği önemli bir eserdir ve bu eserin konuya dair daha derin çalışmalar yapılmasına vesile olacağını düşünmekteyiz.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Merve Aktaş

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları

Çolak, Abdullah. *İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2. Basım, 2020.

Mehmet Ergün
Muhammet Abdülmecit Karaaslan

Allah Te'âlâ, ilk insan ve ilk peygamberden itibaren kişi ve insan topluluklarının mutlu ve huzurlu olabilmeleri için uymaları ve sakınıp kaçınmaları gereken bir takım kurallar ve kaideler koymuştur. Bu bağlamda hiçbir toplum rehbersiz, başıboş, emirler ve yasaklar manzumesinden azade kılınmamıştır. İslâm'da emir, yasak ve sorumluluklar manzumesine "Fıkıh" veya bir başka anlatımla "İslâm Hukuku" denilmektedir. Bunun içindir ki, fıkıh ve İslâm hukuku ilminin İslâmî ilimler hiyerarşisi içerisinde apayrı bir yeri ve konumu vardır. Önemine binaen de İlahiyat ve İslami İlimler Fakültesi öğrencilerine esaslı bir fıkıh usulü ve fıkıh dersi verilebilmesi için bu öğrencilerin mutlak surette İslâm hukukunun tarihini ve İslâm hukukunun kaynaklarını sağlam ve esaslı eserlerden öğrenmiş olmaları gerekmektedir. Bu sebeptendir ki, söz konusu fakültelerde öğrencilerin yeterli bir fıkıh birikimi ve İslâm hukuku müktesebatı edinebilmeleri öncelikle İslâm hukuk tarihini ve İslâm hukukunun kaynaklarını iyi öğrenmelerine bağlıdır. Bunun içindir ki "İslâm Hukukuna Giriş", "İslâm Hukuk Tarihi" dersleri, İlahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri'nde İslâm hukukuna ilişkin olarak okutulan ilk ve zorunlu olan derslerdendir. Bu konuda Prof. Dr. Abdullah Çolak tarafından telif edilen "İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları" adlı eseri incelenmeye değer bir eser olarak gördük ve eserin değerlendirmesini yaptık.

Prof. Dr. Abdullah Çolak'ın "İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları" adlı giriş ile üç bölümden oluşan eserinin içeriği şöyledir:

Eser iki baskı yapmış olup ilk baskı ile ikinci baskı arasında tenkit ve takdirlerimiz açısından belirgin bir fark yoktur. Sayfa sayısı olarak da aynıdır.

Eserin giriş kısmında (Çolak, 2020, 11-15) Hukuk Tarihi'nin yazım yöntemleri ve buna ilişkin bazı önemli çalışmalar ile Sabri şakir Ansay, Sadri Maksudi Arsal, Coşkun Üçok -

Doç. Dr. Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, mergun@bartin.edu.tr
Assoc. Prof. Dr. Bartın University, Faculty of Islamic Science, Bartın/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, akaraaslan@bartin.edu.tr
Assist. Prof. Dr. Bartın University, Faculty of Islamic Science, Bartın/Turkey

 This article has been reviewed by at least one referee and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az bir hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

 Ergün, Mehmet. -Karaaslan, Muhammet Abdülmecit. "İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları-Kitap İncelemesi". *Mutalaa* 3/1 (Haziran 2023), 26-30.

ORC ID: orcid.org/0000-0002-6149-2358

ORC ID: orcid.org/0000-0003-0411-3961

ROR ID: ror.org/03te4vd35

ROR ID: ror.org/03te4vd35

DOI: doi.org/10.5281/zenodo.8077399

Geliş tarihi: 27.05.2023

Kabul tarihi: 19.06.2023

Ahmet Mumcu vb. modern hukukçular dâhil İslâm Hukuk Tarihi'ne yönelik yazılan bazı eserler hakkında özlü bilgi verilmiştir.

Eserin birinci bölümünde (Çolak, 2020, 19-61) hak ve hukuk kavramları, hukukun tarihçesi ile hukukun bölümleri meselesi modern hukuk ile karşılaştırmalı bir şekilde ele alınıp İslâm öncesi Arabistan ve çevresinde uygulanan Roma, İran, İsrail, Câhiliyye hukuk sistemleri yanında İslâm hukukunun bölümleri ile modern hukukun bölümleri işlenmiştir.

Eserin ikinci bölümünde (Çolak, 2020, 65-149) başlangıçtan günümüze kadar İslâm hukukunun geçirdiği “Doğuş, Gelişme, Olgunlaşma, Taklit-Duraklama, Kanunlaştırma Devreleri” ile bu devrelerin nitelikleri hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

Eserin ikinci bölümünde İslâm hukukunun geçirdiği dönemlerden dördüncü dönem, “Taklit-Duraklama Dönemi” (Çolak, 2020, 131-137) yerine “İstikrar ve Taklid-Tahriç Dönemi” dönemi olarak adlandırılırdı daha iyi olurdu. Çünkü bu dönemde içtihat kapısının kapandığı, içtihat kabiliyeti olduğu halde fakihlerin taklide yöneldiği ve içtihat etmedikleri savları; bizzat müsteşrik İslâm hukukçulardan Wael b. Hallaq tarafından bir makaleyle gerekçelendirilerek reddedilmiştir.¹ Bu konudaki olumsuzluğu çağrıştıracak yaklaşımlar, eksik ve gerçeklikten uzak olarak düşünülebilir. Özellikle 11. yüzyıldan sanayi inkılabı sonrasına kadar modern dönemde, hayatın akışını önemli oranda değiştirecek olaylar olmadığı için fazlaca yeni içtihadın yapılmaması, bu dönemin duraklama olduğunu göstermez. Aksine önceki zamanlarda yapılan içtihatların anlaşılıp yaygınlık kazandığı, istikrar ve süreklilik kazandığı anlamına gelir. Süreklilik bir tür başarının göstergesidir. Ayrıca tahriç, bir tür mezhep içi içtihat olup daha önceki içtihatlarla benzerlik kurularak yeni hükümlerin elde edilmesidir. Bu dönemde fukahâdan içtihat edecek kabiliyette olduğu halde buna cesareti olmadıkları söylemini, modern dönemde ortaya atanlardan biri de Abdülkerim Zeydan'dır. Zeydan, bu savını çeşitli örneklerle destekleyememiştir. Kısaca bu dönemde mevcut yapıya meydan okuyucu bir sorun oluşmamıştır. Bu durum da mevcut yapının korunmasına yönelik bir zihniyetin kalıcılığına fırsat tanımıştır.²

Eserin üçüncü bölümünde “İslâm Hukukunun Kaynakları” başlığı altında (Çolak, 2020, 153-228) İslâm hukukunda aslı deliller bağlamında kitap, sünnet, icmâ', kıyas; fer'i deliller bağlamında istihsân, ıstıslâh, örf, sahâbe kavli, şer'u men kablenâ, ıstıshâb ve bu delillerin mezhepler bakımından kaynaklık değerleri meselesi ele alınmıştır.

Prof. Dr. Abdullah Çolak'ın “İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları” adlı giriş ve üç bölümden oluşan eserini incelememiz neticesinde edindiğimiz mühim sonuç ve bulgular şunlardır:

¹ Wael b. Hallaq, “Was the Gate of İjtihad Closed?”, *International Journal of Middle East Studies* 16/1 (March 1984), 4, 30, 31; Wael b. Hallaq, “On the Origins of the Controversy about the Existence of Mujtahids and the Gate of İjtihad”, *Studia Islamica* 63 (1986), 132; Wael b. Hallaq, “İctihad Kapısı ve Müçtehitlerin Varlığıyla İlgili Tartışmanın Kökenleri”, *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış ve Fıkıh Usulü İncelemeleri*, çev. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: Pınar Yayınları, 2020), 89, 90.

² Abdülkerim Zeydan, *el-Medhal li-dirâseti'ş-şeri'ati'l-İslâmiyye* (Beirut: Müessesetü'r-risâle nâşirün, 2005), 138; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2012), 167.

Sonuç

1-İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukuku Kaynakları kitabı, bir ders kitabı olarak faydalı bir eserdir. Ayrıca ikinci ve yan ana dal bölüm dışı seçmeli ders olarak konulan dersler için bir ders ismi ve kaynağı olarak önerilebilir.

2- Kitapta “Kısaltmalar” kısmına yer verilmesi gerekirdi. Böylece öğrenci İslâm hukuku eserlerindeki “Kısaltmalar” hakkında aşinalık elde edebilir.

3-Eserde bazı önemli âyet ve hadislerin Arapça metninin verilmesi; metin-anlam karşılaştırmasına, özellikle kısa olanların ezberlenebilmesine fırsat vermesi açısından faydalı olmuştur. Özellikle son yıllarda yazılan ders kitaplarında nassların metninin verilmemesi önemli bir eksikliklerdir.

4-Eserin ikinci bölümünde İslâm hukukunun geçirdiği dönemlerden dördüncü dönem “Taklit-Duraklama Dönemi”, “İstikrar ve Taklid-Tahriç Dönemi” olarak adlandırılması daha iyi olur.

5-Kitap, “İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları” ismiyle ilk bakışta klasik İslâm Hukuk Tarihi kitaplarına benziyor görünse de içeriğine bakıldığında ana konular itibarıyla öyle olmadığı fark edilecektir. Benzerlerine oranla kitabın ismindeki “İslâm Hukukunun Kaynakları” lafzından ilk izlenimde İslâm hukukunun farklı alanlarında yazılmış eser türleri ve bilgileri anlaşılıyorsa da içeriğine bakıldığında İslâm Hukukuna Giriş kitaplarının ana konularından biri olan “İslâm Hukukunun Aslı ve Fer’î Delilleri”nin kastedildiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar mezheplerin ilk ve sonraki dönem kaynakları hakkında kısa bilgi verilse de İslâm Hukuku literatürü ve eser çeşitleri hakkında müstakil bir bölüm yoktur. Bir sonraki baskısında tarihi dönemlere veya kaynak çeşitlerine göre İslâm hukukuyla ilgili belli başlı kitaplara da yer verilmesi daha faydalı olur.

6- Öğrencilerin kitaptan istifadelerini artırmak ve kolaylaştırmak için kitapta geçen bazı hukukî terimlerin anlamlarını da içeren basit bir “Sözlük” ve “Dizin” olmalıydı.

7- Eser için kâfi bir “editoryal hizmet” alınmıştır. Eserin gerek metin gerek dipnot ve gerekse kaynakça kısımlarında bariz herhangi bir yazım ve editoryal hata neredeyse bulunmamaktadır.

8- Eser zengin bir “Bibliyografya”ya sahiptir. Klasik ve muasır Temel İslâm Bilimleri kaynakları yanında Sulhi Dönmezer – Sahir Erman, Faruk Erem, A. Refik Gür, Ömer Lütfi Barkan, Paul Koschaker – Kudret Ayiter, İhsan Tarakçıoğlu, Coşkun Üçok – Ahmet Mumcu, Nevzat Toroslu, Adnan Güriz, Öztekin Tosun, Ejder Yılmaz gibi ünlü Türk pozitif hukukçularının eserlerinden de yararlanılması eserin bilimsellik değerini daha da arttırmıştır.

9- Özellikle Müslüman bireylerin doğumdan ölüme kadar bütün hayatlarını kuşatan ilâhî kaynaklı bir hukuk sisteminin tarihinin ve kaynaklarının farklı müelliflerin bakış açısından öğrenci ve okuyucu kitlesine sunulması “İslâm Fıkıh Medeniyeti”nin daha iyi tanınmasına imkân sağlaması bakımından önemli hatta zaruri bir girişimdir. İşte müellifin İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları’na ilişkin olarak sunduğu böylesi bir katkı bu nedenle çok değerlidir. Eserin bundan sonraki baskılarında müellif tarafından bulgularımızın dikkate alınacağı, eserin İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları alanında oldukça yararlı olacağı kanısındayız.

Kritik Eden: Mehmet Ergün-Muhammet Abdülmecit Karaaslan

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Mehmet Ergün-Muhammet Abdülmecit Karaaslan

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları / Author Contributions

alışmanın Tasarlanması / Designing the Study: Mehmet Ergn / Author (%50), Muhammet Abdülmecit Karaaslan / Author (%50)

Veri Toplanması / Data Collection: Mehmet Ergn / Author (%50), Muhammet Abdülmecit Karaaslan / Author (%50)

Veri Analizi / Data Analysis: Mehmet Ergn / Author (%50), Muhammet Abdülmecit Karaaslan / Author (%50)

Makalenin Yazımı / Writing the Article: Mehmet Ergn / Author (%50), Muhammet Abdülmecit Karaaslan / Author (%50)

Makale Gnderimi ve Revizyonu / Article Submission and Revision: Mehmet Ergn / Author (%50), Muhammet Abdülmecit Karaaslan / Author (%50)

Kaynakça

- Hallaq, Wael b. "Was the Gate of İjtihad Closed?". *International Journal of Middle East Studies* 16/1 (March 1984), 3-41.
- Hallaq, Wael b. "On the Origins of the Controversy about the Existence of Mujtahids and the Gate of İjtihad". *Studia Islamica* 63 (1986), 129-141.
- Hallaq, Wael b. "İctihad Kapısı ve Müçtehitlerin Varlığıyla İlgili Tartışmanın Kökenleri". *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış ve Fıkah Usulü İncelemeleri*. çev. Necmettin Kızılkaya. İstanbul: Pınar Yayınları, 2020.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2012.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Medhal li-dirâseti's-şeri'ati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle nâşirîn, 2005.

Özel Eğitimde Din Eğitimi El Kitabı

Özdemir, Saadettin-Başkonak, Mustafa (ed.). *Özel Eğitimde Din Eğitimi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.

Nazıhah Nazıhah

Dünyada son yıllarda, özel eğitim alanında pek çok gelişme yaşanmıştır. Türkiye; Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na dayalı 2022 yılındaki verilere göre toplam 2.511.950 engelli bireyin yaşadığı bir ülkedir. Engelliler için hizmet ve eğitimin geliştirilmesine yönelik bir konu olarak din eğitimi ile ilgili çalışmalar yürütülmeye devam etmektedir. Engelli bireylerin, din eğitimine devam etmelerinin gerekip gerekmediğine dair tartışmalar da halen sürmektedir. Saadettin Özdemir ve Mustafa Başkonak editörlüğünde yayımlanmış olan *Özel Eğitimde Din Eğitimi El Kitabı* bu tartışmaları konu edinmektedir. 13 bölümden oluşan kitapta, özel eğitim ve din eğitimi alanında 12 yazarın yazısı vardır. Editörler Saadettin Özdemir ve Mustafa Başkonak, din eğitimi alanında özellikle de özel eğitim alanında bilimsel araştırmalar yapan akademisyenlerdir.

Kitabın Önsöz'ünde editörler, özel ihtiyaçları olan bir kişinin ihtiyaç ve özelliklerine göre dini hizmet ve eğitim almasının önemini dile getirmektedir. Aynı şekilde kitapta, kullanılan öğretim yöntemleri, öğretim materyalleri, öğrenme hedeflerinin eğitim sürecinin tüm paydaşları, özellikle de öğrencilerin ihtiyaçlarına ve özelliklerine uyum sağlaması gerektiğine yer verilmiştir. Ayrıca editörler, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB), din eğitimi de dâhil olmak üzere özel ihtiyaçları olan kişilere yönelik hizmet ve eğitimi sağlayıp geliştirmeye devam etmedeki rolünü aktarmaktadır.

Kitapta Birinci Bölüm'ün yazarı Saadettin Özdemir'dir. Özdemir'in bölümünün başlığı "Türkiye'de Özel Eğitim ve Özel Eğitimde Din Eğitimi"dir. Yazar, bu bölümde Türkiye'de engelli bireylere yönelik hizmetleri ve nasıl din eğitimi verildiğini anlatmaktadır. Aynı şekilde bu bölümde, MEB ve DİB'in engelli bireye hizmet ve eğitim sağlamada rolü açıklanmaktadır. Yazara göre Türkiye'de engelli bireyler genel olarak eğitim alanında, özel olarak ise din eğitimi alanında sorunlarla karşılaşmakta; Türkiye'de engelli bireylere hizmet ve eğitim veren kurumlar araştırma ve değerlendirme alanında eksiklerini tamamlayarak, bu konudaki rollerini geliştirmeye çalışmaktadır.

Yüksek Lisans Öğrenci, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Eğitimi, nazihahnazihah@marun.edu.tr
Master Student, Marmara University, Institute of Social Science, Philosophy and Religious Education, Istanbul/Turkey.

*This article has been reviewed by at least one referee and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az bir hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.*

Nazıhah, Nazıhah. "Özel Eğitimde Din Eğitimi El Kitabı". *Mutalaa* 3/1 (Haziran 2023), 32-35.

ORC ID: orcid.org/0000-0003-1361-5656

ROR ID: ror.org/02kswqa67

DOI: doi.org/10.5281/zenodo.8077403

Geliş tarihi: 24.05.2023

Kabul tarihi: 19.06.2023

“İslam Tarihi’nde Engellilik” ile ilgili olan İkinci Bölüm ise Mithat Eser tarafından yazılmıştır. Bu bölümde, Hz. Muhammed döneminden Osmanlılar’a kadar insanların engellilere verdikleri tepkiler ve davranışlar da dâhil olmak üzere engelli tarihinden bahsedilmektedir. İslam’ın hâkim olduğu her dönemde, birey olarak engellilere ilgi ve değer verdiği, hatta engellilerin devlet kademesinde önemli görevler alabildiği belirtilmektedir. Kitapta buna örnek olarak özel gereksinimli Müslümanların bilim adamı ve devlet görevlisi olabilmeleri verilmiştir.

Üçüncü Bölüm’de, Din Eğitiminde Bireyselleştirilmiş Eğitim Programının (BEP) hazırlanması anlatılmaktadır. Yazar Teceli Karusu, bu bölüme engelli bireylerin özellikleri konusu ile başlamış, engellilere yönelik BEP’in hazırlanması ile ilgili açıklama yapmıştır. Yazar, Rehberlik Araştırma Merkezi’nde (RAM) bireyin engelli olup olmadığına dair bilgi verildiğini; RAM ile BEP hazırlanmasında iş birliği yaptığını ifade etmektedir. Denetlenen ve değerlendirilen bir BEP programının uygulanabilmesi için Bireyselleştirilmiş Öğretim Planı’nın (BÖP) kılavuz olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Kitabın Dördüncü Bölüm’ünde Muzaffer Üzümcü tarafından yazılan “Din Eğitiminde Kaynaştırma Uygulamaları ve Destek Özel Eğitim Hizmetleri” bölümü yer almaktadır. Özel gereksinimli bireylerin ve akranları için kaynaştırma uygulamaları önemli bir eğitim programıdır. Kaynaştırma uygulamaları, özel gereksinimli öğrencilerin akranları ile iletişim kurup çalışabilmesi için hazırlanan özel eğitim ortamıdır. Din eğitiminde kaynaştırma uygulamaları ve destek özel eğitim hizmetleri hem engelli öğrencilere hem de akranlarına iş birliği fırsatı verip tecrübelerine katkı sağlamaktadır.

Mustafa Usta tarafından yazılmış “Otizmli Bireylerde Din Eğitimi” hakkındaki bilgiler Beşinci Bölüm’de yer almaktadır. Mustafa Usta, öncelikle özel eğitim kavramını açıklamaktadır. Sonra otistik bireylerle ilgili din eğitimi alanında gerçekleşen tartışmaları ele almaktadır. Bu bölümde yazar, otistik bireyin ağır düzeyde zihinsel engelli kabul edildiği için din ile ilgili yükümlülüklerden muaf olmasına rağmen önemli olan hususun, dinî değerlerin otistik bireylere ve onların ailelerine verilmesi gerektiğini ele almaktadır.

Altıncı Bölüm’de, Rıdvan Demir tarafından yazılan “Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi” ile ilgili konuda, zihinsel engelli bireylerin sınıflandırmasına bağlı uygulanacak eğitim programı açıklanmaktadır. Yazar, zihinsel engelli bireyin sosyal, davranışsal ve duygusal olarak daha çok zorluklar yaşadığını açıklamaktadır. Zihinsel engelli bireye en yakın kişi olan ailesi, eğitim sürecinde büyük rol oynamaktadır. Bölümün sonunda zihinsel engelli bireye yönelik din hizmeti ve eğitiminden bahsedilirken zihinsel engelli bireylere hazırlanan din eğitimi programından örnek vererek eğitimcilere tavsiyeler bulunmaktadır.

Yedinci Bölüm’de, Mustafa Başkonak “Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi” konusunu ele almaktadır. Yazar görme engelli bireyin özelliklerine göre destekleyici teknolojiler ile din hizmeti ve eğitimini açıklamaktadır. Bölümün sonunda, görme engelli bireylere yönelik din eğitiminin önemi vurgulanmaktadır. Eğitim açısından görme engelli bireyi değerlendirme ve müdahale konusu ile metnin zenginleştirilmesi tavsiye edilebilir.

“Ortopedik Engelli Bireylerde Din Eğitimi” konusu Sekizinci Bölüm’de yer almaktadır. M. Fatih Turanalp ortopedik engelli bireylere ait yapılan araştırma ile konuyu zenginleştirmiştir. Rehabilitasyon faaliyetlerine yönelik eğitim ve destek biçimi olarak, ortopedik engelli bireyler için din eğitiminin amacı ve önemi de açıklanmaktadır. Öte

yandan ortopedik engelli bireyin ruh sağlığını korumak için toplumdaki rehabilitasyon merkezlerinin rolü vurgulanmaktadır.

Sonraki bölüm olan Dokuzuncu Bölüm'de Mustafa Başkonak işitme engelli tarihi ile başlayarak "İşitme Engelli" bölümünü ele almıştır. Bu bölümde işitme engelli terimler, nedenleri ve sınıflandırmaları ile açıklanmaktadır. İşitme engelli bireylerdeki dil, karakter, motor beceriler ve sosyal gelişim sorunlarının çocukluktan itibaren izlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. İşitme engellilere hem örgün hem de yaygın eğitimde dinî hizmet ve eğitimin uygulanması ayrıntılı olarak sunulmalıdır. İşitme engelli bireylere yönelik dinî hizmet ve eğitimi ile ilgili referanslara ait bilgi verme bölüme daha fazla katkı sağlar.

Onuncu Bölüm, Turgay Gündüz tarafından "Üstün Zekalı ve Özel Yetenekli Bireylerde Din Eğitimi" başlığı altında yazılmıştır. Üstün zekalı bireylere yönelik hizmet ve eğitimden bahsetmeden önce yazar, zekâ ve yetenek üzerinde açıklama yapmakta, daha sonra ise üstün zekalı ve özel yetenekli bireylerin kimler olduğundan ve nasıl kategorize edildiğinden bahsetmektedir. Üstün zekalı öğrencilere özel bir program dahilinde hizmet ve eğitim verilmelidir. Üstün zekalı ve özel yetenekli öğrencilerin eğitim sürecinde, öğretmenlerinin tecrübeli olması gerekir.

İslam Musayev, "Engelli Bireye Sahip Ailelerde Din Eğitimi" konusunu On Birinci Bölüm'de yazmıştır. Aile, özellikle engelliler için çok önemli bir konuma sahiptir. Yazara göre engelli bireyin ailesi psikolojik, sosyal, kamu olanakları ve ekonomik yetersizlikler gibi sorunlarla sıklıkla karşılaştığı için din eğitimine daha çok ihtiyaç duymaktadır. Engelli birey konusunda sosyal kabul ve destek, empati ve iletişim çok önemli ilkelere sahiptir.

On İkinci Bölüm'de, "Engelli Bireylere Danışmanlık ve Rehberlik" hakkında M. Naci Kula, ailelere, öğretmenlere ve okuyuculara manevi açıdan engellilere danışmanlık ve rehberliğin önemini açıklamıştır. Biblioterapi programı engelli birey ve ailesi için bir danışmanlık ve rehberlik programıdır. Danışmanlık ve Rehberlik, engelli bireylerin toplumda birlikte yaşayabilmeleri ve başkalarıyla aynı haklara sahip olabilmeleri için büyük katkı sağlamaktadır.

Kitap özel eğitimde din eğitiminin en güçlü olan unsuru, yani "Dinî İletişim" konusu ile bitmektedir. Fatih Çınar, iletişim kavramını ve bu kavramın önemini girişte açıklamaktadır. Bu bölümde, iletişimin eğitim ve dinle yakın ilişkisi bulunduğu yer verilmektedir. Bölümün yazarı, toplumun, engelli olan bireyleri kabul edip onlarla iletişim kurabildiklerini vurgulamaktadır.

Kitapta her bölümün yazarının bölümlerinde bahsettiği kaynaklar, bu alanda çalışma yapacak kişilerin yararlanabilmeleri için önemlidir. Alanında bir ilk olan bu çalışma, aynı konuda araştırmalar yapacaklara yararlanabilecekleri kaynaklar açısından da yol göstericidir. Yazarlar kullandıkları kaynaklar sayesinde okurun başka kaynaklar bulmasına yönelik bir motivasyon uyandırmaktadır. Eserin çok yazarlı olmasından dolayı bazı konuların tekrarlandığı söylenebilir. Ancak bu kısımlar kitabın etkisini zayıflatmayıp amacından uzaklaştırmamaktadır. Yazarlar bu alanda önemli bir tecrübeye sahip oldukları için temas edilmeyen noktaların oldukça az olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte kitaba din eğitimi açısından bakıldığında engelli bireyler için uygulamaya yönelik konuların daha fazla yer alması tavsiye edilebilir.

Kritik Eden: Nazıhah Nazıhah

Kitap, aynı zamanda ders kitabı olarak özel eğitimde din eğitimi konusuna kaynak olarak da kullanılabilir. Kitabı özel eğitimde din eğitimi alanında araştırmalar yapan akademisyenlerin, özel eğitim düzeyinde öğrencisi bulunan din dersi öğretmenlerinin, özel gereksinimli bireylere hizmet veren öğretmenlerin, din görevlilerinin ve okul yöneticilerinin okuması tavsiye edilebilir. Bu eserin alanıyla ilgili zengin bir araştırma olduğu görülmektedir. Çalışmanın bu alanda yapılacak yeni araştırmalara ışık tutacağı ve sahasında önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Nazıhah Nazıhah

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi: Tarihî Gelişimi ve Uygulamaları

Ak, Ahmet Şahin. *Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi: Tarihî Gelişimi ve Uygulamaları*. İstanbul Ötüken Yayınları, 2006.

Muhammed Naim Naimi

Mûsikî, insanlığın var olduğu günden beri var olagelen bir sanattır. İlk akla geldiği şekliyle mûsikî, oyun, eğlence, şarkı ve türkü vb. demektir. Fakat mûsikî, sadece bu yönleriyle var olagelmîş bir sanat değildir. Aksine toplum ve bireylerin sevinç, mutluluk, huzur, üzüntü, keder vb. duygu ve düşüncelerini ifade ettikleri bir sanattır. Bununla birlikte devlet-toplum-birey birlikteliğini teşvik ve temin eden, birlik ve beraberliğini sağlayan, ordu ve askerın moral ve motivasyonunu yüksek tutmasına yarayan ve kollektif hareket etmesinde inkarı kabil olmayan şekilde katkıları olan, insanın psikolojik yönünden fizyolojik, sosyal vb. yönlerine kadar birçok yönüne olumlu etkileri olan bir sanattır. Bu sanatın menşei konusunda farklı görüşler vardır; bir yanda insanoğlunun, tabiattaki varlıkların çıkardıkları sesleri taklit ederek geliştirdiği fikri varken bir başka yanda Tanrı'nın insana bahşettiği bir lütuf olduğu görüşü öne çıkmaktadır. Bir diğer yandan ise Yunan menşeli olduğu ve Tanrı Zeus'un, melek anlamına gelen "Mousse" adlı dokuz kızından mülhem bir sanat olduğu fikri vardır. Menşei konusunda hangi fikir doğru olursa olsun mûsikî, var olduğu günden günümüze kadar insanın duygu ve düşüncelerini ifade ettiği, hareketlerine etki ettiği, hastalıklarına terapötik değer olarak kullandığı, velhasıl dinî ayinlerinden fiziksel ve mental yapısına ve dahi dünyevi hayatına kadar birçok alanda kullandığı önemli değerlerden biridir.

Tanıtımını yaptığımız eser, mûsikî sanatının yukarıda kısaca ifade edilmeye çalışılan yönleri hakkında önemli bir kaynak niteliği taşıyan eserlerden biridir. Eserde dünden bugüne mûsikinin dünyadaki durumu, menşei ve kullanım şekilleri hakkında geniş bilgi verilmektedir. Eser, ilk baskısı Ahmet Şahin Ak tarafından kaleme alınmıştır.

Ak, 1956 Malatya doğumludur. İlk ve ortaokulunu doğduğu şehirde okuyan Ak, lisans eğitimini Erzurum Atatürk Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde tamamlamıştır. Bir süre tarih öğretmenliği serüveninden sonra 1990 yılında Selçuk Üniversitesi'nde Müzik Okutmanı olarak göreve başlamıştır. 1993 yılında yüksek lisansını bitirdikten sonra Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak atanmıştır. O,

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Merkez/Karabük,
naimnaimi@karabuk.edu.tr
Asst. Prof, Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Karabuk/Turkey.

*This article has been reviewed by at least one referee and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az bir hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.*

Naimi, Muhammed Naim. "Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi: Tarihî Gelişimi ve Uygulamaları". *Mutalaa* 3/1 (Haziran 2023), 35-38.

ORC ID: orcid.org/0000-0001-7528-5694
ROR ID: ror.org/04wy7gp54
DOI: doi.org/10.5281/zenodo.8077409

Geliş tarihi: 13.06.2023
Kabul tarihi: 20.06.2023

tanıtımını yaptığımız kitabının dışında “*Türk Müsıkisi Tarihi*”, “*Türk Din Müsıkisi: Cami ve Tekke Müsıkisi*”, “*Bestelerimle Nazariyat-Saba ve Tevabi Makamlar*”, “*Bestelerimle Nazariyat-Rast ve Tevabi Makamlar*” vb. kitapları ve müsıkî terapi ile ilgili çok sayıda bilimsel dergilerde yayımlanan ilmî makaleleri vardır.

Tanıtımını yaptığımız *Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi-Tarihî Gelişimi ve Uygulamaları* adlı eser, 2006 yılı Ötüken Yayınları’ndan çıkmıştır. Eser, altı bölümden oluşmuş olup toplamda 269 sayfadır. Eserin baş kısmında, yazarının geniş özgeçmişine yer verilmiştir. Ardından içindekiler kısmı, Prof. Dr. M. Salih Ergan’ın Takdim yazısı ve Önsöz ile devam edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümü (15-42), *Müzikle Tedavinin Tarihçesi* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, müziğin ilkel kabilelerde nasıl algılandığı, müzikle şifa dağıtanların kimler olduğu ve toplum tarafından ne şekilde algılandıkları konuları üzerinde durulmuştur. Eskimolardan Afrika, Asya, Avrupa’ya kadar ilkel insanın müziğe bakışı, müziğe atfettiği anlam ve verdiği değer anlatılmaya çalışılmıştır. İbrani kaynakları, Eski Yunan ve Roma kaynakları, Eski Çin ve Eski Mısır kaynakları ışığında müzikle tedavinin geçmişi üzerine odaklanılmıştır. Bu bölümün sonunda *Ortaçağ Avrupa’sında Müzikle Tedavi* konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda Batı’daki müzikle tedavi örneklerinin, ya Antik döneme ait olduğu ya da Ortaçağ’ın sonu ve Yeniçağın başlarında görülmeye başladığı hususunun altı çizilmiş ve Batı kıtasındaki ilk müzikle tedavi uygulamaları, örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü (43-74), birinci bölümün devamı niteliğindedir; Bu bölümde, İngiltere ve Fransa’da müzikle tedavinin izleri sürülmüştür. Yukarıda da ifade edildiği üzere Ortaçağ Avrupa’sında karanlık bir dönem yaşanırken bu bölgede, Yeniçağ veya Erken Modern Çağ’da müzikle tedavinin izlerine rastlanmıştır. Müzikle tedavi edilen hastalıklar, ayrı ayrı ele alınmış ve müzikle tedavileri konusunda bilgiler verilmiştir. *XX. Yüzyıla Kadar Fransa’da Müzikle Tedavi Konusundaki Gelişmeler ve Uygulamalar* ana başlığına uygun gelecek şekilde, ağırlıklı olarak Fransa’daki müzikle tedavi konusuna değinilmiştir. Bölümün baş kısmında ise İngiltere’deki uygulamalardan söz edilmiştir.

Türk-İslam Medeniyeti’nde Müzik ve Müzikle Tedavi Konusundaki Gelişmeler ve Uygulamalar ana başlığını taşıyan üçüncü bölüm (75-184), çalışmanın ağırlık merkezini oluşturan bir bölümdür. Bu bölümde, *Orta-Asya Türk Kültürü’nde Müzik* konusu detaylı bir şekilde ele alınmış ve Türklerin icat ettiği ve kullandığı müzik aletleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Bu bağlamda Kopuz’dan Ağız Orgu’na, Ud’a, Rubab’a Ağız Mızıkası’na, Santura, Dambura’ya, Dutar’a Kemençe’ye, Kâşgar Rubabı’na, Tanbur’a, Setar’a ve Harp’a kadar birçok müzik aletinin, ağırlıklı olarak kullanıldıkları Türk illeri, hangi Türk boylarında kullanıldığı, mucitlerinin kimler olduğu gibi önemli bilgilere yer verilmiştir. Ardından *Orta Asya Türk Kültüründe Müzikle Tedavi* konusuna geçilmiştir. Bu başlık altında Şaman, Bahşi, Baksi gibi isimlerle anılan kişiler ve bu kişilerin, toplum nezdindeki konumları ve toplum içinde yürüttükleri görevleri üzerinde durulmuştur. Devamında Türk müsıkisinin günümüzdeki durumu ve Batı’ya tesiri üzerinde durulmuştur. *İslam Medeniyeti’nde Müzik ve Müzikle Tedavi* başlığı altında ise önce *İslam Medeniyeti’nde Müzik* konusu, Arap Yarımadası eksenli olarak uzun uzadıya anlatılmış ve XIII ve IX. yüzyıllarda Türklerin İslamlaşmasıyla Farabi gibi şahsiyetlerle Türk-İslam Medeniyeti’de, zengin bir müsıkî kültürünün teşekkül bulduğundan söz edilmiştir. *İslam Medeniyeti’nde Müzikle Tedavi* alt başlığında ise Türk-İslam kültür havzasında yetişen hekim, filozof, mutasavvıf ve alimlerin müsıkî ile ilgili görüşleri ve müsıkî ile tedavi konusundaki fikir ve

düşüncelerine yer verilmiştir. Bu noktada Zekeriya er-Râzi, Fârâbi, İbn Sina gibi şahsiyetlerden söz edilmiştir. Bu bölümün önemli başlıklarından birisi de *Selçuklu ve Osmanlılarda Müzik* başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında müziğin Anadolu'daki durumu, müzikle tedavinin haleften alınıp geliştirilerek kullanılması ve darüşşifalar ile darüşşifalardaki uygulamaları üzerinde durulmuştur. Safiyüddin Abdülmümin Urmevi, Abdülkadir Meragî, Mustafa İtrî Efendi, Hammamizâde İsmail Dede Efendi, Gevrekzâde Hasan Efendi, Hasan Şuûrî gibi müzik üstatlarından ve müzikle tedavi konusunda teorik ve pratik bilgiler veren alimlerden söz edilmiştir. Bölümün son başlığı, *Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Müesseseleri* olup bu başlık altında, Türk-İslam Medeniyeti şemsiye altında kurulan ilk darüşşifalar ve bimâristanlardan söz edilmiştir. Bu kapsamda Emeviler döneminde Velid b. Abdümelik tarafından Şam'da kurulan hastane (707), ilk hastane olarak kabul edilmektedir. Ahmed b. Tolun tarafından Kahire'de tesis edilen hastane (872-874), ilklerden biridir. Öncesi Selçuklu hükümdarı Dukak'a dayanan Şam'daki Nureddin Hastanesi, en önemli hastanelerden biri olarak gösterilmiştir. Yine Fatih Darüşşifası, Edirne Darüşşifası ve Osmanlı hudutlarında bulunan diğer darüşşifaların bazılarına temas edilmiştir.

Dördüncü bölüm (185-213), *Türk-İslam Müzikle Tedavi Metotlarının Avrupa'ya Tesirleri* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, İslam Medeniyetinin bilim, felsefe, müzik vb. değerlerinin Batı'ya geçiş serüvenleri üzerinde durulmuştur. Yine Türk-İslam Medeniyet havzasında geliştirilen psikiyatri, hastane ve müzikle tedavi yöntemlerinin Batı'ya etkileri ele alınmıştır.

Günümüzde Müzik Terapi ile İlgili Gelişmeler konusu beşinci bölümde (216-243) tetkik edilmiştir. Konuyla ilgili Türkiye'de yapılan *Uluslararası İkinci Etnomüzikoloji ve Müzikterapi Sempozyumu*'ndan söz edilmiş, *Müzik Terapi Nedir?* Konusu tahkik ve tahlil edilmiş, *American Music Therapy Association* ile ilgili bilgiler verilmiş ve bu bağlamda ABD'deki müzikle terapi gelişmelerine temas edilmiştir. Bölüm, *Çocuklarda Müzikle Tedavi* konusuyla son bulmuştur. Son başlık altında müziğin eğitim açısından rolü, tedavideki rolü ve tedavi yöntemleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın son bölümü (245-247), *Sonuç ve Tavsiyeler*'e ayrılmıştır. Kısaca çalışmada ulaşılan sonuçlar, 15 madde halinde özetlenmiştir. Bu maddelerin 10 maddesi kısaca sonuç niteliği taşıırken 11-15. maddeler ise tavsiye ve öneri niteliği taşımaktadır.

Çalışmanın sonunda, çalışmada kullanılan eserlerin yer aldığı zengin bir kaynakça (249-252) ve indekse (253-269) yer verilmiştir.

Eser, Bilimsel bir dil ve üslupla yazılmıştır. Yani çalışma, akıcı bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Yine yazarın, eserin başından sonuna kadar konuları bir bütün olarak işlemeye çalışması oldukça değerlidir. Ayrıca eser, alanla ilgili çalışanlar için faydalı olabileceği gibi konuya merak duyanlar tarafından da rahatlıkla okunup istifade edilebilecek sadelikte ve arılıktadır. Özellikle mûsikî ile birinci dereceden ilgilenenler, konservatuar öğrencileri ve mûsikî severlerin yararlanabileceği niteliktedir. Yazar, hem bu açıdan hem de geniş bir konuyu, birçok yönden bir bütün olarak okuyucuya sunması bakımından en büyük teşekkürü hak etmektedir. Bununla birlikte eseri okurken veya kaynak olarak kullanırken dikkatimizden kaçırmamız gereken birkaç noktaya da temas etmekte fayda vardır:

Çalışmada, 3-3,5 sayfalık kaynakça listesi vardır. Fakat eserin yazımı sırasında aynı kaynağı üst üste birkaç defa kullanıldığı yerler göze çarpılmaktadır. Yine aynı kaynağın, neredeyse her geçtiği yerde tam künyesinin verildiği görülmekte veya ilk başta eserin tam

künyesi verilip sonra geçen birkaç dipnotta kısaltması verilmektedir. Fakat devamında ise yine eserin tam künyesi verilmektedir. Bu konuda bir başka husus ise eserin genelinde dipnotlar sayfa altında verilirken bazen satır arasında kaynağın verildiği, onu da sayfa altında verilircesine uzun uzadıya verildiği görülmekte, bazen de sadece parantez içinde cilt ve sayfa numarası verilip geçilmektedir. Bir başka husus, eserde ele alınan tarihi önem ve değerdeki bilgilerin, nereden alındığı ve hangi kaynaktan elde edildiğine dair kaynakça gösterilmeden geçildiği göze çarpmaktadır. Son olarak isim vererek; örneğin Gazzali'nin *İhya-ı Ulumi'd-Din* adlı eserinden doğrudan alıntı yapılmış olmasına rağmen ya başka bir eser kaynak gösterilmiş ya da hiç kaynak gösterilmeden geçilmiştir. Aynı şekilde eser içerisinde, doğrudan alıntı yapıp tırnak içinde gösterilen alıntılarının çoğunda, yine kaynakça gösterilmeden geçildiği görülmektedir.

Eserde kullanılan kısaltmalarda da tam anlamıyla bir tutarlılık ve insicamdan söz etmek oldukça güçtür. Eserin başından sonuna kadar Türk-İslam Medeniyeti'nden söz edilirken Ortadoğu ve Mağrip ile İslam'ın ilk dönemleri, Emevi, Abbasilerden hemen sonra Selçuklu ve Osmanlılara geçiş yolu izlenmektedir. Bu süreçte Orta Asya, Hindistan vb. Türk-İslam kültür havzasındaki gelişmelere ya hiç temas edilmemekte veya yüzeysel geçilmeye çalışılmaktadır. Halbuki Türk-İslam Medeniyeti denildiğinde, doğusundan batısına, bugünkü Doğu Türkistan'dan Afrika'ya, Endülüs'e, Hindistan'dan bugünkü İran'a, Anadolu'ya, Ortadoğu ve Afrika'ya kadar İslam ülkelerinin tamamı bir bütün olarak ele alınmalı ve konu edinilen hususla ilgili gelişmeler, bütünsel anlamda ele alınıp takdim edilmelidir.

Ak çalışmasında, bazı isimlerin yazılışı konusunda da tamamıyla tutarlı bir yol izleyememiştir. Örneğin, Selçuklu hükümdarı denilmesi gereken yerde Selçuk Hükümdarı (138) ifadesini kullanmıştır. Başka bir yerde Gazali'nin *İhyaü Ulûmi'd-Din* adlı eserinin adını sadece İhya olarak geçmektedir. Özellikle isimler, kişiler ve eser isimleri gibi hususlarda bazen tam bazen ilk kelimesi bazen de yazılışı hatalı verilmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Muhammed Naim Naimi

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik

Kavak, Abdulcebbar. *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 1. Basım, Haziran 2016.

Habibe Erkut

Bu çalışmada, Abdulcebbar Kavak'ın "Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik" adlı eserini ele alacağız. Bu kitap, Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî'nin hayatı, düşünceleri ve Hâlidî tasavvuf geleneğinin gelişim sürecini incelemektedir.

Kitabın asıl adı "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci" olup, Abdulcebbar Kavak'ın 2013 yılında Prof. Dr. Cengiz Gündoğdu danışmanlığında (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) tamamladığı doktora tezidir. Nizamiye Akademi Yayınları tarafından 2016 yılında kitap formatında yayınlanarak okuyucuların erişimine sunulmuştur.

Nakşibendiyye tarikatı, İslam dünyasında yaygın olan büyük tasavvufi ekollerden biridir. Bu tarikatın tarihi gelişim sürecinde etkili olan ve iz bırakan üç dönemden bahsedilmektedir: Nakşibendiyye, Müceddiyye ve Hâlidîyye. Hâlidîyye kolu olarak meşhur olan bu tasavvufi hareketin kurucusu Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'dir. Mevlânâ Hâlid'in tasavvuf yolundaki etkisi o kadar büyüktür ki, Nakşibendîlik kendisinden sonra Hâlidîlik adıyla yaygınlaşmıştır. Hâlidîlik, Osmanlı coğrafyasında en yaygın tasavvuf okulu haline gelmiştir.

Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî, tasavvuf tarihi ve Nakşibendî-Müceddidî öğretisinde önemli bir konuma sahiptir. Zengin külliyyâtı, gelecek nesillere miras bıraktığı ilmî birikim ve tasavvufî gelenek itibarıyla özel bir yere sahiptir.

Mevlânâ Hâlid, tasavvufi faaliyetlerdeki ciddiyeti, samimiyeti ve mütevâzılığıyla dikkat çekmiştir. Kendisine bağlı onlarca tanınmış âlim ve yüzlerce müridin yanı sıra devlet ricâlinin ziyaretlerinde kendisine gösterdikleri saygı, onun tutumunda herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır. Bu mütevâzi tavır, vefâtına kadar devam etmiştir.

Eser, önsöz, giriş, üç bölüm, sonuç ve bibliyografya olmak üzere toplam 527 sayfadan oluşmaktadır. Bu bölümlerde ele alınan konular şu şekildedir:

 Doktora Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Karabük habibeerkut@hotmail.com
PhD student., Karabuk University, The Institute of Graduate Studies, Department of Basic Islamic Sciences, Karabuk/Turkey

 This article has been reviewed by at least one referee and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az bir hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

 Erkut, Habibe. "Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik". *Mutalaa* 3/1 (Haziran 2023), 39-44.

 ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5506-4277
ROR ID: ror.org/04wy7gp54
DOI: doi.org/10.5281/zenodo.8077411

 Geliş tarihi: 10.05.2023
Kabul tarihi: 21.06.2023

Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, önemi ve kaynakların değerlendirilmesi yer almaktadır. 19. yüzyılın siyasi, toplumsal ve dini boyutları ele alındıktan sonra Mevlânâ Hâlid'in yaşadığı coğrafyadaki dini ve ilmi hayata odaklanılmıştır. Bu bölümde Kâdiriyye, Kübreviyye, Nakşibendiyye ve Halvetiyye gibi tarikatlar hakkında bilgiler verilmiş ve önemli şahsiyetlere değinilmiştir (s.45-56).

Mevlânâ Hâlid ve onun takipçileri olan Hâlidîler, Osmanlı coğrafyasının muhtelif bölgelerinde (Türkiye, Irak ve Şam-ı Şerif (Suriye, Ürdün, Filistin, Lübnan)) yaşanan toplumsal problemlere çözüm önerileri sunarak halkın teveccühüne mazhar olmuşlardır. Ayrıca siyasilere yakın duruş sergilemişler ve onlarla ilişkilerini kesmemişlerdir. Bu bağlamda, siyasilerin yönlendirilmesi ve toplumun dönüştürülmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Aynı zamanda ilim ve tasavvuf eğitimini bir araya getirerek tekke-medrese uygulamasını hayata geçirmişlerdir. İslam birliğini sağlamak için bir liderin (halifenin) etrafında birleşme gerekliliğini savunmuşlar ve Osmanlı padişahlarına verdikleri destekle, devlet ricâliyle uyum içinde olduklarını göstermişlerdir.

Birinci Bölüm: Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî'nin ailesi, soyu, künyesi, doğumu, gençliği, hocaları, eserleri ve genel olarak görüşleri ile etkilerinin ele alındığı bir bölümdür (s. 21-80). Hâlidîyye medreselerinin Anadolu'da faâliyete geçmesiyle birlikte ilmî alanda bir hareketlenme yaşanmış ve topluma yön veren birçok münevver kişi yetişmiştir. Bu medreselerde, Kur'an eğitiminden Arap dili ve edebiyatına, İslâmi ilimlerden felsefe ve mantık derslerine kadar çeşitli alanlarda eğitim verilmiştir. Mevlânâ Hâlid, bir âlim ve mutasavvıf olarak ilmin önemine vurgu yapmış ve tasavvuf eğitiminin ilimsiz olamayacağına dikkat çekmiştir. Yazar, şeyhin Arapça, Farsça ve Kürtçe olarak yazdığı eserleri Akâid, Hadis, Fıkıh, Tasavvuf ve Edebiyat gibi kategorilere ayırmış ve eserlerin içeriği hakkında özet bilgiler vermiştir. Ayrıca eserlerin kayıtlı olduğu kütüphanelerin isimlerini ve numaralarını da belirtmiştir (s. 57-184).

İkinci Bölüm: Hâlidîliğin ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimini ele alan bir bölümdür. Mevlânâ Hâlid ve onun takipçileri tarafından hemen her bölgeye gönderilen halifelerinin açtığı medreseler, ilim ve kültür hayatına önemli katkılarda bulunmuş ve aydın ve münevver bir tabakanın oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Hâlidî tekkeleri, aynı zamanda o bölgenin yöneticileri, âlimleri, müderrisleri, siyasetçileri, yazarları ve şâirlerini yetiştirerek önemli bir ihtiyacı karşılamıştır.

Yazar, Hâlidîliğin yayılma sürecini, faâliyet gösterdiği bölgeleri ve şehirleri, Hâlidî tekkelerini, Hâlidîlerin devlet adamları ve diğer tarikat mensuplarıyla ilişkilerini detaylı bir şekilde incelemiştir. Toplam 125 Hâlidî tekkesinin bilgileri bulunmaktadır. Bu tekkeler aynı zamanda o bölgelerin ilim ve kültür hayatına önemli katkılarda bulunmuştur.

Mevlânâ Hâlid, Hâlidîlik için tarikatın vizyon ve misyonunu özetleyen bir erkânâme oluşturmuştur. Bu erkânâme, Hâlidî tarikatının iç tüzüğü olarak da adlandırılır, ancak bağımsız bir eser olarak bulunmamaktadır. İçeriği, Mevlânâ Hâlid'in yazdığı eserler ve mektuplarında yer alan bilgilere dayanmaktadır. Yazar, üç yüzden fazla mektup ve eser içindeki bilgilere dayanarak, erkânlarla ilgili hususları kısaca şöyle sıralamaktadır:

Hâlidîlik, Nakşibendî tarikatının tasavvufî kurallarına sâdık ve Müceddidiye'nin İslam dünyasındaki misyonuna göre hareket eden bir tarikattır.

Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet-i- Seniyye'ye gönülden ittibâ ve bid'atlardan kaçınma esastır.

Tarikata intisap edenler, Ehl-i sünnet inancının dışına çıkamazlar.

Dört Sünni (amelî)mezhepten (Hanefî, Şâfi, Mâlikî, Hanbelî) birine tâbi olunabilir.

İlmî yeterliliği olmayan kişilere, toplumsal konuları ne olursa olsun hilafet verilemez.

Her bölgede bir halife görevlendirilecek, zorunlu durumlarda ikinci bir halife gönderilecektir.

Halifeler, sadece kendi görevli oldukları bölgede irşâd faaliyetlerini yürütecek, bir halife, başka bir halifenin görev sahasına müdahil olmayacaktır.

Halifeler, sürekli olarak büyük müşitleri (Mevlânâ Hâlid) ile irtibat halinde olacaklardır.

Büyük müşidin bilgisi ve müsâdesi olmadan hiçbir halife, kendi halifesini atayamaz.

Görev yapılan yer (cami, medrese, tekke) ne olursa olsun, irşâd ve ilmi faaliyetler birlikte yürütülecektir.

Râbîta sadece büyük müşide yapılır. Halifeler, kendi üzerlerinde râbîta yapmalarını sağlayamazlar.

Halifeler, mürîd olmak için gelen erkek ve kadınlardan tarikat biatı alırken Nakşibendî tarikatının geleneklerine uymak zorundadırlar.

Kadınlar tarikata girebilirler, ancak onlara hiçbir şekilde hilafet görevi verilemez.

Osmanlı Sultanı, müslümanların halifesi olarak kabul edilir ve onun başarısı ile yerel yöneticilerin ıslâhı için belirlenen usullere göre dua edilir.

Maddi bir şey istenmemelidir.

Bu tüzüğe uymada isteksiz ve ilgisiz davrananlar uyarılır, muhalefet edenlerin irşâd görevleri alınır ve ısrar edenler tarikattan çıkarılır (s. 210-212).

Üçüncü Bölüm: Mevlânâ Hâlid'in tasavvufi ve ilmî mevzûlardaki fikirleri, düşünceleri ve uygulamaları Hâlidî tasavvuf geleneğinin ana eksenini oluşturmuştur. Bu bölümde, Mevlânâ Hâlid'in temelini attığı ve kendisinden sonra Hâlidî şeyhleri tarafından devam ettirilen tasavvufî anlayış ve düşünceler "Nazarî Esaslar" başlığı altında incelenmiştir. Ayrıca tarikat âdâbı ve erkânı da "Amelî Esaslar" başlığı altında ele alınmıştır. Nazarî esaslar kısmında Şeriat-Tarikat, Nübüvvet-Velâyet, Hakikat-ı Muhammediyye, Vahdet-i Vücûd-Vahdet-i Şuhûd, Keşf, Kerâmet konularına yer verilmiştir.

Vahdet-i Vücûd kavramı, "varlığın birliği" anlamına gelir ve İslam âlimleri arasında uzun yıllardır tartışılan bir konudur. Bu düşüncüyü savunanlar genellikle sert eleştirilere maruz kalmışlardır. İbnü'l-Arabi, vahdet-i vücûd terimiyle özdeşleşen bir düşünür olup, eleştirenler tarafından genellikle bu öğretinin panteizm görüşüne benzediği hatta aynı olduğu şeklindeki suçlamalara maruz kalmıştır. Nakşibendî şeyhlerinin ise vahdet-i vücûd fikrini benimsedikleri gözlemlenmektedir. Bu düşünceye yakınlık gösteren Nakşibendî şeyhleri arasında özellikle Ubeydullah Ahrâr (ö. 895/1490), Muhammed Parsa (ö. 822/1419) ve Abdurrahman Câmî (ö. 898/1493) gibi isimler ön plana çıkmaktadır.

"Görmenin birliği" anlamına gelen Vahdet-i Şuhûd, Nakşibendiyye tarikatında İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) döneminde Vahdet-i Vücûd düşüncesinin yerini almıştır. İmâm-ı Rabbânî'nin tevhidi, vücûdî ve şuhûdî olmak üzere iki kısımda özetlemesi, Müceddidî

bakış açısının temelini oluşturmuştur. Günümüze kadar polemik konusu haline gelen İbnü'l-Arabî'nin Vahdet-i Vücûd'a dair düşüncesi ile, İmam-ı Rabbanî'nin Vahdet-i Şuhûd'a ait düşüncesi arasında Lâ-taayyün ve Taayyün âlemlerinin ayrılığı, âlemin varlığının izâfi olup olmadığı, âlem-i Kebir, âlem-i sağır, âlem-i emir, âlem-i halk, âlem-i misâl, tecellî ve ruhun mücerretliği konularında hemfikir olduğu, ancak Allah tasavvurunda zât ve vücûd, sıfatlar, âlem ve âyân-ı sâbite gibi hususlarda birbirinden ayrıldığı belirtilmektedir.

Müellifin tespitine göre; normalde Mevlânâ Hâlid'in Müceddidî şeyhi olarak Vahdet-i Şuhûdu müdafaâ etmesi gerekirken, o tam tersine müceddidîye öncesi Nakşî şeyhlerinin fikirlerine yönelmiş ve Vahdet-i Vücûd öğretisini müdafaâ etmiştir. Mevlânâ Hâlid, İmâm-ı Rabbanî'nin yaşadığı çağda Ekber Şah'ın ortaya koyduğu karma din anlayışına karşı geliştirdiği Vahdet-i Şuhûd anlayışını 19. yüzyılda sürdürmek yerine, tekrar Vahdet-i Vücûd anlayışına dönülmesini uygun görmüştür. Divân'ında İbnü'l-Arabî 'nin takipçilerinden Abdurrahman Câmî gibi kişilerin Vahdet-i Vücûd ile ilgili beyitlerine yer vermesi de bu düşüncesinin önemli bir göstergesidir.

Hatta daha önce bazı sûfilerin mâruz kaldığı olumsuzlukların kendi başına gelmemesi için dikkatli olması gerektiğini Divân adlı eserinde şu kelimelerle ifade eder:

Hâlidâ dâ've-i sâhib nazari çend-i âhir

Hân nekerdî beber ehl-i hakikat kâfir

“Ey Hâlid, kendi fikrinin doğruluğunu ne zamana kadar iddia edeceksin? Dikkat et ha! Sonra hakikat ehlinin gözünde inkârcı olmayasın.”

Yazar, kitabın ilerleyen bölümlerinde "Amelî Esaslar" başlığı altında Halidîlik'in âdab ve erkânını ele almıştır. Hâlidîlik'te, mürşid-i kâmile tâbiyyet çok önemlidir. Mürşid-i kâmil'in bulunduğu bir yerde onun varlığından haberdar olup da kendisinden istifade etmeyenleri kesin bir dille eleştiren Mevlânâ Hâlid, bunların hâlini, Hz. Peygamber ile aynı çağda yaşamasına rağmen ona inanmayan Ebu Cehil'in durumuna benzetir. Ayrıca irşâd vazifesini üstlenecek şeyhin kâmil ve mükemmil olması gerektiği, böyle bir donanıma sahip olmayan bir şeyhin, müridin irşâdı ve tasavvufî eğitimine katkı sağlayamayacağını belirtir. Ayrıca, bir mürşidde aranan şartlardan en önemlisi zâhiri ilimlerle kemâle ermiş, yetkin bir kişi olmasıdır.

Tarikata giriş âdâbında ise müridin azimli, sabırlı, samimi ve istekli olması beklenir. İstihâresinin olumlu sonuçlanması durumunda müriden bazı ritüelleri yerine getirmesi istenir. Ancak şeyhin müridlerini eğitirken, müridin durumunu ve sadakatini anlamadan zikir telkin etmemesi, tasavvufî eğitime başlamaması gerektiği belirtilir. Tarikat iç disiplinini sağlamaya yönelik on bir madde olarak sıralanan bu edepler, şeyhin dikkat etmesi gereken hususları içerir.

Vukuf-ı zamani: Zamanı bilmek ve değerlendirmek.

Vukuf-ı adedi: Zikir sayılarını bilmek.

Vukuf-ı kalbi: Kalbi kontrol etmek.

Hûş der-dem: Her nefeste uyanık ve dikkatli bulunmak.

Nazar ber kadem: Bakışı ayaklara teksif etmek.

Sefer der vatan: Vatanda seyahat.

Halvet der-encümen: Halk içinde Hakk'la birlikte bulunmak.

Yâdkerd: Allah'ı hatırlamak.

Bazgeşt: Dönüş.

Nigahdaşt: Kalbi muhafaza etmek.

Yaddaşt: Hatırlamak.

Bu bölümde, Nakşî-Hâlidilik yolunda salikin yapması gereken geleneksel bazı uygulamalardan bahsedilmiş. Bunlar tarikata giriş âdâbı ve müridin Allah'a, Hz. Peygambere, mürşidine, nefesine, ihvanına ve diğer insanlara karşı riayet etmesi gereken edepler olarak sıralanmıştır. Hilâfet merasimi ve Hâlidilerin mûsikiye olan tutumları da bu bölümde ele alınmıştır. Nakşibendilikte uygulanan raks ve semâ gibi ritüellerin Hâlidilikte olmadığı, ancak bazı Hâlid-i şeyhlerinin def ile ilahi söylemesine izin verdikleri belirtilmiştir.

"Sonuç" başlığı altında kitabın genelinde anlatılanlar özetlenmiş ve Mevlânâ Hâlid'in Nakşibendiyye tarikatının adem-i merkezîyetçi yapısından farklı olarak Hâlidilik'i merkezîyetçi bir tarikat olarak düzenlediği ifade edilmiştir. Bu yönüyle Mevlânâ Hâlid'in Hâlidilik için sadece bir tarikat değil, daha fazlası olan bir tarikat erkânâmesi belirlediği vurgulanmıştır.

Bu eserde doğu ve batı dillerinde yazılan birçok kitap, dergi ve makaleden yararlanılmıştır. On sekiz sayfadan oluşan Bibliyografya bölümü, yazarın araştırma sahasını bir hayli geniş tuttuğunun kanıtıdır.

Netice itibarıyla tezden üretilen bu kitap, akademik bir eserden uyarıldığı dikkate alınırca, dili sadelik bakımından gayet kabul edilebilir düzeydedir. Herkesin zorlanmadan okuyabileceği akıcılıktadır. Kitabın içeriği oldukça tatmin edici boyuttadır. Başlıklar konu bütünlüğü sağlanacak şekilde tasnif edilmiştir. Eser uzun bir araştırma ve emeğin ürünüdür. Yazar araştırma yaparken doğudan batıya, kuzeyden güneye, yurtiçi ve yurt dışında bulunan (Irak, Suriye, Mısır, Suudi Arabistan, Azerbaycan, Rusya, Malezya, Çeçenistan)¹²⁷ Hâlidî tekkesini tespit etmiş, özellikle Süleymâniye deki Mevlânâ Hâlid tekkesi ve diğer Hâlid-i tekkelerinin birçoğuna bizzat seyahat etmesi sebebiyle Seyahatnâme tadında bir eser ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu kitabın Mevlânâ Hâlid ve Hâlidilik öğretileri söz konusu olduğunda İslami ilimler alanında araştırma yapan akademisyen ve öğrenciler için temel başvuru kaynaklarından olduğu gibi, akademik saha dışında da bu konuya ilgi duyanların yararlanabilecekleri bir kaynak olduğu yönündeki kanaatimizi belirtmek isteriz. Kitabın nitelikli bir çalışma olduğu görülmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Habibe Erkut

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kur'ân'ın Tefsirine Adanmış Bir Ömür: Musa Özdağ (1953-2023)

Şükrü Maden

Doğrusu akademik çalışmalarında pek çok İslâm âliminin hayatını ve tefsir yönünü anlatma fırsatı yakaladım. Ancak hiçbirinin başlığını yazmak bu yazı kadar zor gelmemişti. Musa Özdağ hocamız, Kur'ân'a adanmış ömrünü 6 Şubat 2023 tarihinde tamamlayarak âhirete irtihal etti. Kastamonu İmam Hatip Lisesi 9. sınıfta Arapça dersimize gelmesiyle tanıma fırsatı yakaladığım, üzerimde emekleri olan merhum hocamızdan öğle aralarındaki Kur'ân-ı Kerîm talimi, Cuma günü akşam ve Pazar günü öğle namazlarından sonra yaptığı tefsir derslerinden istifade etmeye çalışırdık. Kuvvetle muhtemel akademik hayatta tefsire olan ilgimizin kaynağını da bu dersler oluşturdu.

Musa Özdağ hocamız 1953 yılında Konya'nın Bozkır ilçesinin Bağyurdu (Sopran) Köyü'nde doğdu. İlkokul 4. sınıfta okurken babasının mesleği hasebiyle Kastamonu'ya geldi. İlkokul tahsilini burada tamamladı. Bir yıl Kastamonu Hepkebirler Kur'ân Kursu'nda Kur'ân-ı Kerîm eğitimi aldı. Orta ve lise eğitimini Kastamonu İmam Hatip Lisesi'nde gördü. Lise tahsilinin ardından bir yılı aşkın bir müddet imamlık yaptı. Daha sonra İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nü kazandı. 1979 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nün (günümüzdeki Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi) Tefsir-Hadis bölümünden mezun oldu. Özdağ, ilmi birikiminin temelini büyük oranda bu dönemde oluşturdu. Ardından Kastamonu'ya öğretmen olarak atandı. Memuriyetinin neredeyse tamamını Kastamonu İmam Hatip Lisesi'nde öğretmen olarak yürüttü.

Musa Özdağ hocamız, İmam Hatip Lisesi'nin ortaokul kısmını okurken son dönem gönüllü halk eğitimcilerinden Mehmed Feyzi Şallıoğlu (öl. 1989)¹ ile tanıştı. Onun bilgi

¹ Mehmed Feyzî Efendi hakkında Özdağ'ın yayımları dışında akademik ve biyografik pek çok çalışma yapılmıştır. Bazı akademik yayınlar için bk. Burhan Baltacı, "Şallıoğlu, Mehmet Feyzi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 38/310; Hamdi Özden - Cengiz Çuhadar, "Kastamonulu Âlim Mehmet Feyzi Efendi'nin Fikir Dünyasında Devlet-Vatan ve Millet Kavramları", *Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Kastamonu'nun Manevi Mimarları-*, 2014, 133-145; Naile Baltacı, *Mehmet Feyzi Efendi'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015); İhsan Çapcıoğlu, "Sosyo-Kültürel Bütünleşmede Milli ve Manevi Değerlerin Rolü: Mehmet Feyzi Efendi Örneği", *III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu: Kastamonu'da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri*, 2016, 515-521; Nail Karagöz, "Kastamonulu Mütefekkir Mehmet Feyzi Efendi'nin İlahi İrade ile İlgili Görüşleri", *III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu: Kastamonu'da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri*, 2016, 532-541; Bekir Tatlı,

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, sukrumaden@karabuk.edu.tr
Assoc. Prof. Dr., Karabük University, Faculty of Islamic Sciences, Karabük/Turkey

*This article has been reviewed by at least one referee and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az bir hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.*

Maden, Şükrü. "Kur'ân'ın Tefsirine Adanmış Bir Ömür: Musa Özdağ (1953-2023)". *Mutalaa* 3/1 (Haziran 2023), 45-51.

ORC ID: orcid.org/0000-0002-7165-6299
ROR ID: ror.org/04wy7gp54
DOI: doi.org/10.5281/zenodo.8077413

Geliş tarihi: 05.06.2023
Kabul tarihi: 16.06.2023

ve feyzinden istifade etti; gece-gündüz, yaz-kış yanında oldu. Muhabbet esaslı bu birliktelikleri Mehmed Feyzi Efendi'nin vefatına kadar sürdü. Nitekim Musa Özdağ üzerinde en fazla tesiri, hocası Mehmed Feyzi Efendi oluşturdu. Özdağ da Mehmed Feyzi Efendi'nin sözlerini neşredip şerh ederek görüşlerinin yaygınlaşmasında etkili olan kitaplar kaleme aldı. Özdağ, ayrıca Mehmed Feyzi Efendi'den -DİB. Mushafları Tetkik Heyeti Başkanlığı da yapan son devir kıraat âlimlerinden Hafız Ömer Aköz (öl. 1952)² kanalıyla gelen- "temsîlî kırâat"³ adı verilen Kur'ân tâlimi dersleri aldı. Özdağ, orta tahsilini devam ettirdiği dönemde de Hattat Emrullah Demirkaya'dan (öl. 1992)⁴ hüsn-i hat sanatını öğrenerek sülüs ve rik'a yazılarını ikmal etti.

Musa Özdağ hocamız bir süredir çektiği hastalığın akabinde 6 Şubat 2023 tarihinde vefat ederek rahmet-i Rahmân'a kavuştu. 7 Şubat'ta ailesi, öğrencileri, dostları ve sevenlerinin katılımıyla Hz. Pir Şeyh Şaban-ı Veli Camii'nde ikinci namazına müteakip kılınan cenaze namazının ardından Kastamonu Gümüşlüce aile kabristanlığında toprağa verildi. Cenazesindeki muhteşem kalabalık 40 yılı aşkındır verdiği derslerin semeresi gibiydi.

Musa Özdağ hocanın en dikkat çekici yönlerinden birisi tedrisat konusundaki azminin ve emeklerinin büyüklüğüdür. Vaktinin büyük çoğunluğunu öğrencilerin eğitimine ve halkı irşada hasretmiştir. 1980 yılında Kastamonu İmam Hatip Lisesi'ne öğretmen olarak tayin olmasından 2023 yılında vefatına kadar 40 yılı aşkın bir süre boyunca çok bereketli ve dolu dolu bir meslek hayatı geçirmiştir. İmam Hatip öğrencilerine fi sebîlillâh, bitmek tükenmez bir azimle, öğle aralarında, akşam okul çıkışlarında ve hafta sonları Arapça, Tefsir, Hüsn-i Hat ve Kur'ân talimi dersleri vermiştir. Cuma akşamları halka açık Kur'ân sohbetleri, Pazar günleri de Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (öl. 710/1310) *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* isimli eseri üzerinden tefsir dersleri yapmıştır. Emeklilik dönemini de tempolu ve yoğun ders faaliyetleriyle geçirmiş; bu dersleri vefatına yakın bir süreye kadar sürdürmüştür. Yine öğrencilerine özel gruplar halinde İslâmî ilimlere dair *Tefsîru'l-Celâleyn* (Mahallî-Süyûti) ve *Risâletü'l-Münîra* (İbn Kemâl Paşa) gibi pek çok ilmî eseri okutmuştur.

Mehmet Feyzi Efendi'nin Sünnet ve Milli Birlik Anlayışı (Ankara: Altınordu Yayınları, 2018); Bilge Karadağ, *Mehmet Feyzi Efendi'nin Kur'an'ı Yorumlama İlkeleri* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018). Mehmet Feyzi Efendi'yi tanıyanların anılarının derlendiği bazı yayınlar için bk. Muzaffer Ertaş, *Mehmet Feyzi Efendi'den Hatıralar 1-2*, 2. Baskı (Ankara: Altınordu Yayınları, 2020); Rafet Küllüoğlu, *Feyzli Sözler* (İstanbul: Cihan Yayınları 1996); Vedat Kader, *Mehmet Feyzi Efendi Hazretleri'nden Bilgiler ve Belgeler [Notlar, Hatıralar]* (İstanbul: Vefa Yayınları, 2018).

² Hakkında bk. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Aköz, Ömer Fazıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 2/284-285; Ahmet Özdemir - Mehmet Uzun, "Kastamonulu Kıraat Âlimi Hafız Ömer Aköz", *Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu - Kastamonu'nun Manevi Mimarları-*, 2014, 209-217.

³ Temsîlî Kırâat; Kur'ân-ı Kerim'i ref-i savt (sesi yükseltmek) ve hafd-ı saft (sesi alçaltmak) esaslarına riayetle; ifade ettiği söz ve manaya uygun bir şekilde vurgulayarak okumaktır. Bu tür kırâatte amaç Kur'ân'ın söz ve manasını hem okuyanın ve hem de dinleyenin kavramasını sağlamaktır. Temsîlî kırâat hakkında detaylı bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 337-345; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 214-227.

⁴ Hakkında bk. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Kastamonulu Üç San'atkârimiz Hattat - Nakkaş (Nahhât) - Taş Ustası", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997), 21-23; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Emrullah Demirkaya", *Kastamonulu Sanatçılar Albümü* (Ankara: Anıl Matbaacılık, 2005), 20-79; Burhan Baltacı - Cengiz Çuhadar - Mustafa Gezici, "Hattat Feride Hanım ve Hattat Emrullah Efendi (Demirkaya) Örneği Üzerinden Hat Sanatında Kastamonu" *Osmanlı'dan Günümüze Kur'an ve Hüsn-i Hat Sempozyum (01-03 Kasım 2013, Amasya) Bildiri Metinleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 388-395.

Musa Özdağ ilme ve kitaplara düşkün, birikimli, kültürlü, prensipli, ferasetli, sabırlı, hoşgörülü, dürüst, cömert, fedakâr, mütevazı, misafirperver, milli duyguları yüksek ve son derece gayretli bir hoca idi. Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmeye, esmâ-i ilâhiyenin tecellilerini anlatmaya doyamazdı. Hayatın çok değişik hallerini Kur'ân âyetleriyle ilişkilendirmeyi severdi. Dostlarını ve öğrencilerini takip eder, onları ziyaret ederdi. Hitabeti tek tip değildi; konunun içeriğine göre bir ton belirler; söz gelimi tefsir derslerinde cennetliklerin hallerini anlatırken imrendiren bir üslup takınır, kıyamet ve cehennem sahnelerine gelince celalli bir konuşma tarzı benimserdi. Soyut ve zor konuları güncel örneklerle izah etmekte başarılıydı. İzahlarında teşbihlere bolca yer verirdi. Nesri pek çok zaman secili (düzyazıdaki kafiye) idi. Özlü bir hocaydı; meselelere genel yaklaşımında ilgili hususun iç yüzünü, asıl mahiyetini önemserdi. Sureta ve sığ değil, derinlikli bir bakışa ulaşmayı hedefler ve tavsiye ederdi. Millî hassasiyetleri, tarih şuuru ve Türk milletine sevgisi güçlüydü.

Özdağ arkasında nesillere kılavuz olacak, bu milletin ilim ve irfanına hizmet eden birçok eser bırakmıştır. Başta hocası Mehmet Feyzi Efendi'nin hayatını ve sözlerini neşr ve şerh ettiği çalışmalar olmak üzere, tefsir literatürü kapsamında değerlendirilebilecek çalışmalar ortaya koymuştur. Bunların bir kısmı kendi kaleminden çıkmış, bir kısmı ise öğrencilere ve halka yönelik derslerinin ses kayıtlarının kitaplaştırılmasıyla oluşmuştur. Dolayısıyla birinci tür yazılarında kitâbî, ikincilerde ise şifâhî üslup hakimdir. Ders kayıtlarının çözümü yapıldıkça yeni eserleri de Kutlu Bilgi Derneği tarafından neşredilmektedir. Özdağ'ın şu ana kadar yayınlanan eserleri ve kısaca tanıtımları şöyledir:

1. *Mehmed Feyzi Efendi'den Feyizler I-VIII*: Eserin ilk 6 cildi Hamle Yayınları (İstanbul, 1992-1998), 7. cildi Doğuş Yayınları (Adapazarı, 2002), 8. cildi de Kutlu Bilgi Yayınları (Kastamonu, 2007) tarafından yayınlanmıştır. Ayrıca eserin tamamı 2016 yılında Bekir Tatılı'nın editörlüğünde gözden geçirilerek 4 cilt halinde tekrar neşredilmiştir (Kastamonu: Kutlu Bilgi Derneği, 2016). Bu eserde merhum Özdağ, hocası Mehmet Feyzi Efendi'nin veciz sözlerini şerh etmiştir. Özdağ, ilgili sözleri genellikle İslâmî ilimler literatürü ve ıstılahlarıyla irtibatlandırarak detaylı bir şekilde izah etmiştir. Bu yönüyle eser, Özdağ'ın geniş ilmî kültür ve birikimini de yansıtan en önemli eseri olarak kabul edilebilir. Zira eserde tasavvuf, tefsir, akâid, kelâm, hadis, sünnet, fıkıh, Kur'ân tilaveti, ahlak, ibadet, salih amel, tarih, vatan sevgisi ve millî değerler gibi çok çeşitli alanlara dair geniş malumat ve orijinal değerlendirmeler bulmak mümkündür. Örneğin tasavvuf ilminin temel meselelerinden olan velâyet konusu 30 makam halinde çok geniş bir şekilde izah edilmiştir.⁵ Yine şeytanın tuzakları konusu,⁶ Kur'ân âyetleri ve hadis-i şerifler çerçevesinde oldukça detaylı bir şekilde işlenmiştir. Nitekim bu kısım -aşağıda da bahsedileceği üzere- okurların çokça ilgisini görmüş ve önemine binaen *Tuzaklar ve Uyarılar* adıyla müstakil olarak da basılmıştır (Kastamonu, 2023).

2. *Feyizlerden Damlalar* (İstanbul: Hamle Yayınları, 1994): Eser Özdağ'ın, hocası Mehmet Feyzi Efendi'nin sohbetleri sırasında tuttuğu notlardan derlenmiştir. Mehmet Feyzi Efendi'nin iman, ibadet, ahlak, Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber (as), ilim, âlimler, mârifetullâh, yaratılış, vatan ve millet sevgisi gibi konulara dair 900'e yakın veciz sözünü içermektedir. Özdağ eserin önsözünde, bu kitapta yer verilen sözlerin Mehmet Feyzi Efendi'nin bizzat kendisine sağlığında iken gösterilerek tashihlerinden geçmiş notlardan

⁵ Bk. Musa Özdağ, *Mehmet Feyzi Efendi'den Feyizler* (Kastamonu: Kutlu Bilgi Derneği, 2016), II/255-665, III/19-177.

⁶ Bk. Özdağ, *Mehmet Feyzi Efendi'den Feyizler*, IV/263-623.

derlendiğini ifade etmiştir. Özdağ ayrıca eserdeki her bir vecizeye -siyak ve sibakları yer almadığından maksadının dışında anlaşılmasının önüne geçmek için- konusu itibarıyla başlık verildiğini belirtmiştir. Eserin başında Mehmet Feyzi Efendi'nin hayatıyla ilgili bir kısım bulunmaktadır. Eser daha sonra *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi* isimli eserle birlikte tekrar basılmış (Kastamonu: Kutlu Bilgi Yayınları, 2010), ancak bu yeni baskıda, önceki baskının tertibi değiştirilerek Mehmet Feyzi Efendi'nin sözleri, konularına göre tasnif edilmiştir.

3. "Mehmed Feyzi Efendi'nin Manevi Kimliği ve Tasavvufi Yönü" (İstanbul: Ziya Ofset, 1998, s. 55-70): 8 Mart 1998 tarihinde Kastamonu'da Mehmed Feyzi Efendi'yi Anma Programı çerçevesinde düzenlenen *Mehmed Feyzi Efendi'nin Feyiz Pınarı Sempozyumu*'nda sunulmuş bir metindir. Özdağ bu yazısında Mehmet Feyzi Efendi'nin meşrebini kendisinden nakille şu üç esasta özetlemiştir: Güzel huylar ve makbul davranışlar konusunda Hz. Peygamber'in sünnetine ittiba; yeme, içme, giyim ve kuşamanın helalden olması; her türlü işte ihlâs üzere olmak (s. 56). Özdağ, ayrıca Mehmet Feyzi Efendi'nin hayatının değişik aşamalarını *Hubbîlik-Cübbîlik-Sükûtîlik-Türâbîlik* şeklindeki tasavvufi kavramlarla ifade ettiğini anlatmıştır (s. 65-69).

4. *Duygular ve Düşünceler* (Konya: Damla Ofset, 2005): Eser, Özdağ'ın halka açık olarak yaptığı derslerde dinleyicilerin tuttuğu notlar üzerinden telif ettiği veciz sözlerden oluşmaktadır. Eserin daha sonra ilaveli bir baskısı daha gerçekleşmiştir (Ankara: Altınordu Yayınları, 2021).

5. *Kavramlar ve Yorumlar* (Konya: Damla Ofset, 2005): Özdağ, önsözde bu kitabın *Duygular ve Düşünceler* isimli eserinin bir devamı niteliğinde olduğunu ifade etmiştir. Her iki eser de din, insan, toplum, ahlak, tarih vs. çok çeşitli konulardaki veciz sözleri ihtiva etmektedir.

6. *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi* (Kastamonu: Azim Ofset, ts.): Eser Kastamonu Belediyesi'nin talebi üzerine roman üslubu üzere kaleme alınmış olup Mehmet Feyzi Efendi'nin hayatını anlatmaktadır. Eserin bu baskısı tükenince Kutlu Bilgi Derneği tarafından yazarın *Feyizlerden Damlalar* isimli eseriyle birlikte yeniden basılmıştır (*Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi ve Feyizlerden Damlalar*, Kastamonu: Kutlu Bilgi Yayınları 2010).

7. *Gönlün Huzur Perdeleri: Namaz* (İstanbul: Pasifik Ofset, 2017): Bu kitap merhum Özdağ'ın Cuma günleri halka açık olarak yaptığı Kur'ân sohbetlerinden beşinin ses kayıtlarının yazıya geçirilmesiyle oluşmuştur. Fâtiha sûresi ile Bakara sûresinin 1-29, 49-59. ayetleri merkezinde yapılan bu konuşmaların ana teması namaz ibadetidir. Eserde namazın kulun manevî tekâmülündeki etkisine dair önemli tespitler yapılmıştır.

8. *Evrenin Son Devresi -Nesefî Tefsiri'nden Vâkıa Suresi (Tercüme ve Yorum)- I-II* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2018): Bu eser, Özdağ'ın Nesefî'nin *Medârikü't-Tenzîl* isimli eseri üzerinden Pazar günleri halka açık olarak gerçekleştirdiği tefsir derslerinin kayıtlarının Vâkıa sûresiyle ilgili kısmının kitaplaştırılmış halidir. 2 ciltten müteşekkildir. Özdağ, bir taraftan *Medârikü't-Tenzîl* metnini tercüme ederken bir taraftan şerh etmiş, ayrıca İslâmî ilimlerin verilerinden yararlanarak ilgili âyetler hakkında kendine ait güncel yorumlar ortaya koymuştur.

9. *Hikmet Deryasına Yolculuk* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2021): Bu eser Özdağ'ın Cuma günleri yaptığı Kur'ân sohbetlerindeki konuşmaları esnasında öğrencileri Mehmet Uzun

ve Dilek Uzun'un tuttuğu notların kitaplaşmış halidir. Özdağ'ın bu eserde derlenen sohbetleri, Kur'ân'ın Bakara sûresinin 231. âyetinden Âl-i İmrân sûresinin 102. âyetine kadarki kısmıyla ilgilidir. Eserin başında merhum Özdağ'ın bir de takriz yazısı bulunmaktadır.

10. *Maşheri Yapılanma: Kıyamet -Nesefî Tefsiri'nden Kıyamet Suresi (Tercüme ve Yorum)-* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2021): Bu eser de merhum Özdağ'ın Nesefî'nin *Medârikü't-Tenzîl'*ine dair halka açık olarak yaptığı derslerin kayıtlarının yazıya geçirilmesiyle oluşmuştur. *Nesefî Tefsiri'*nin Kıyamet sûresiyle ilgili kısmın tercümesi, şerhi ve sûrenin Özdağ'a ait yorumunu içermektedir.

11. *Tuzaklar ve Uyarılar* (Ankara: Altınordu Yayınları, 2023): Yukarıda da bahsedildiği üzere esasında Özdağ'ın *Mehmed Feyzi Efendi'den Feyizler* isimli eserinin bir bölümü olan bu kitapta şeytanın tuzakları konusu, Kur'ân âyetleri ve hadisler çerçevesinde çok detaylı bir şekilde incelenmiştir. Eserde cin ve şeytan kavramı üzerinde durulduktan sonra, Şeytanların ayartma ve aldatmada kullandıkları yöntemler 44 başlık altında ortaya konulmuştur. Kanaatimizce bu kitap, detayı ve derinliği itibarıyla tefsir alanında önemli bir boşluğu dolduran, ele aldığı konu bakımından da henüz aşılmamış ciddi emek mahsulü bir çalışmadır.

12. *Din ve Millete Dair Duygular Yönelişler* (Kastamonu: Hilal Kitap Kırtasiye, 2023): Eser Özdağ'ın din ve millet üzerine Tokat, Karabük ve Kastamonu'da verdiği konferanslar ile diğer eserlerindeki aynı konuya dair yazıların bir araya getirilmesinden oluşmuştur.

Musa Özdağ hocanın şiirden de behresi vardı. *Gitti Efendim, Feyizler Şehri Kastamonu, Bir Dua Bir Niyaz, Demem* isimli şiirleri bunun en açık kanıtıdır.⁷ Yine Özdağ'ın bazı eserlerinin içinde irili ufaklı beyit ve kıt'alara rastlamak mümkündür. Ayrıca Özdağ'ın bazı hüsn-i hat çalışmaları bulunmaktadır.

Merhum Özdağ'ın derslerinin ses ve görüntü olarak kayıt altına alınmış olması önemli bir fırsattır. Tutulan kayıtların çözümü ile bu eserlerin çok sayıda cilde ulaşacağı anlaşılmaktadır. Temennimiz bu kayıtların bir an evvel sağlıklı bir şekilde kitaplaştırılması ve bu kitaplar üzerine incelemeler yapılmasıdır. Kanaatimizce Özdağ'ın tefsir anlayışı, din ve hayata dair orijinal yorum ve tespitleri, milliyetçilik anlayışı, dil ve üslubu, mârifetullâh anlayışı, esmâ-i ilâhiyenin tecellilerine dair izahları, âhiret ahvalinin nasrlara dayalı tasviri ve daha pek çok hususta eserlerinin incelenmesi Özdağ'ın literatüre katkılarını ortaya koyacaktır.

Ömrü talebe okutmakla geçen Musa Özdağ hocamızı hayırla yâd ediyor, Yüce Rabbimizden rahmet diliyorum. Ruhu şâd, mekânı cennet olsun.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Şükrü Maden.

⁷ Bu şiirler için bk. Musa Özdağ, *Kavramlar ve Yorumlar* (Konya: Damla Ofset, 2005), 298-300; a.mlf., *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi ve Feyizlerden Damlalar* (Kastamonu: Kutlu Bilgi Yayınları, 2010), 13-14, 293-303.

Şükürü Maden

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmaı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

Musa Özdağ ile yapılan söyleşiler:

- <https://www.youtube.com/watch?v=OfBWV31FBo4> (erişim tarihi: 26.05.2023).
https://www.youtube.com/watch?v=L_9mDwlFkpw (erişim tarihi: 26.05.2023).
<https://www.youtube.com/watch?v=Win2G8Krh7k> (erişim tarihi: 27.05.2023).
- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim. "Aköz, Ömer Fazıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/284-285. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.
- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim. "Kastamonulu Üç San'atkârimız Hattat - Nakkaş (Nahhât) - Taş Ustası". V. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddî Kültür Seksiyon Bildirileri*. 19-35. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim. *Kastamonulu Sanatçılar Albümü*. Ankara: Anıl Matbaacılık, 2005.
- Baltacı, Burhan. "Musa Özdağ Hocamız'ı Uğurlarken (1953-2023)". *Kastamonu Nasrullah Gazetesi* (08.02.2023). <https://www.nasrullahgazetesi.com/yazi/musa-ozdag-hocamizi-ugurlarken-1953-2023-552.html> (erişim tarihi: 05.06.2023).
- Baltacı, Burhan. "Musa Özdağ Hocamızın İlmi Çalışmaları". *Mustafa Gezici ile Biz Bize TV 366'nın Tarih, Kültür, Sanat ve Edebiyat Programı*. https://www.youtube.com/watch?v=2SNGH_oy7WY (erişim tarihi: 06.06.2023).
- Baltacı, Burhan - Cengiz Çuhadar - Mustafa Gezici. "Hattat Feride Hanım ve Hattat Emrullah Efendi (Demirkaya) Örneği Üzerinden Hat Sanatında Kastamonu". *Osmanlı'dan Günümüze Kur'an ve Hüsn-i Hat Sempozyum (01-03 Kasım 2013, Amasya) Bildiri Metinleri*. 375-396. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Baltacı, Burhan. "Şallıoğlu, Mehmet Feyzi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/310. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Baltacı, Naile. *Mehmet Feyzi Efendi'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Çapcıoğlu, İhsan. "Sosyo-Kültürel Bütünleşmede Milli ve Manevi Değerlerin Rolü: Mehmet Feyzi Efendi Örneği". III. *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu: Kastamonu'da İlmi Hayat ve Kastamonu Âlimleri*. ed. Ali Rafet Özkan. 515-521. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- Ertaş, Muzaffer. "Yazarı Takdim" 9-12. Özdağ, Musa. *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi ve Feyizlerden Damlalar*. Kastamonu: Kutlu Bilgi Yayınları, 2010 içinde.
- Ertaş, Muzaffer. *Mehmet Feyzi Efendi'den Hatıralar 1-2*. Ankara: Altınordu Yayınları, 2. Baskı, 2020.
- Kader, Vedat. *Mehmet Feyzi Efendi Hazretleri'nden Bilgiler ve Belgeler [Notlar, Hatıralar]*. İstanbul: Vefa Yayınları, 2018.
- Karabulut, Fatıma Melek. "Can Babam". *Kastamonu Doğru Söz Gazetesi* (10.02.2023). <https://dogrusozgazetesi.com/makale/228/can-babam> (erişim tarihi: 05.06.2023).
- Karadağ, Bilge. *Mehmet Feyzi Efendi'nin Kur'an'ı Yorumlama İlkeleri*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Karagöz, Nail. "Kastamonulu Mütefekkir Mehmet Feyzi Efendi'nin İlahi İrade ile İlgili Görüşleri". III. *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu: Kastamonu'da İlmi Hayat ve Kastamonu Âlimleri*. ed. Ali Rafet Özkan. 532-541. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Küllüoğlu, Rafet. *Feyizli Sözler*. İstanbul: Cihan Yayınları 1996.
- Özdağ, Musa. *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi ve Feyizlerden Damlalar*. Kastamonu: Kutlu Bilgi Yayınları, 2010.
- Özdağ, Musa. *Kavramlar ve Yorumlar*. Konya: Damla Ofset, 2005.
- Özdağ, Musa. *Mehmet Feyzi Efendi'den Feyizler I-IV*. Kastamonu: Kutlu Bilgi Derneği, 2016.
- Özdemir, Ahmet - Mehmet Uzun. "Kastamonulu Kıraat Âlimi Hafız Ömer Aköz". *Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu -Kastamonu'nun Manevi Mimarları-*. 209-217. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Özden, Hamdi - Cengiz Çuhadar. "Kastamonulu Âlim Mehmet Feyzi Efendi'nin Fikir Dünyasında Devlet-Vatan ve Millet Kavramları". *Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu - Kastamonu'nun Manevi Mimarları-*. 133-145. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Tatlı, Bekir. *Mehmet Feyzi Efendi'nin Sünnet ve Milli Birlik Anlayışı*. Ankara: Altınordu Yayınları, 2018.